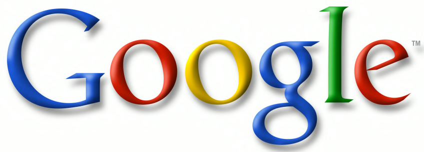
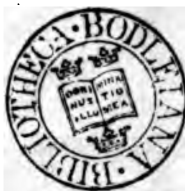

600071601L

BIBLIOTHECA · BODLEIANA ·
DOMINUS ILLUMINATIO MEA

AD

BENEDICTI DE SPINOZA

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

SUPPLEMENTUM.

CONTINENS TRACTATUM HUCUSQUE INEDITUM DE DEO ET HOMINE, TRACTATULUM DE IRIDE, EPISTOLAS NONNULLAS INEDITAS, ET AD EAS VITAMQUE PHILOSOPHI COLLECTANEA.

CUM PHILOSOPHI CHIROGRAPHO EJUSQUE IMAGINE PHOTOGRAPHICA, EX ORIGINALI HOSPITIS H. VAN DER SPIJCK.

AMSTELODAMI
APUD FREDERICUM MULLER.
1862.

PRAEFATIO.

Novem circiter anni sunt, ex quo Ed. Boehmer, vir doctissimus, Halae ad Salam lineamenta edidit Tractatus Spinozani *de Deo et Homine*, quae autumno praecedente, nostras perambulans provincias, Amstelodami apud literatum illum bibliopolam, Fredericum Mullerum, vitae philosophi Colerianae exemplari adjuncta sibi acquisiverat. Non diu post idem ille bibliopola, in auctione publica, manuscriptum quendam librum inveniebat, versioni Belgicae Principiorum philosophiae Cartesianae additum, quem, accuratius inspectum, Belgicam versionem continere videbat ejusdem Spinozae Tractatus, seculo anteriore medio praeterlapso, manu nitissidime scriptam, cuique philosophi vita, ab eadem manu profecta piisque compilatoris observationibus munita, praemissa erat. Brevi post idem vir literatus in Orphanotropheo Teleiobaptistarum Amstellodamensi *de Oranje-appel* inscripto (antea eorum qui *Collegianten* audiunt, de quorum cum Spinoza familiaritate cf. *Collect.* § 4) manum injecit in nonnullas philosophi amicorumque epistolas autographas ibidem servatas. Duplicis hujus inventi ab eo certior factus, chartasque et librum evolvens quae mihi, ut inspicerem, miserat, epistolas illas partem esse earum vidi, quae operum Spinozae posthumorum editoribus ad manum fuere, ab iis vero nec omnes nec plerumque integrae editae sunt. Quod ad Tractatus versionem rem se habere intellexi, uti Mullero videbatur, eamque eadem nobis de Deo homineque integra exhibere capita, quorum Boehmerus lineamenta in lucem produxe-

rat. Jam et integrum Spinozae Tractatum publici juris facere admodum optabile visum est. Quamvis enim quod in Praefatione operum posthumorum de absconditis philosophi scriptis existimabatur, „nil in iis inventum iri, quod saepius in editis ejus scriptis dictum non sit", lectoribus forte videbitur etiam de nostro valere Tractatu, operae pretium tamen habebunt varios modos cognoscere, quibus Spinoza Ethicae suae principia, etsi — in doctrina praesertim de passionibus — minus adhuc elaborata professus est. In eodem autem Tractatu capitulum quoque illud de Diabolo extat cujus a Mylio in Bibliotheca Anonymorum mentio fit[1]. Quod vero ibidem additur Spinozam primum Belgice Ethicam conscripsisse minus recte dicitur, cum disertis verbis in annotatione ad Tractatum nostrum legatur illum Latine primum conscriptum, deinde vero Belgice redditum esse, cui assertioni nec quam plurimi contradicunt versionis Belgicae Latinismi. Tractatum edituro, cumque apud exteros Belgica fere non legantur, curae mihi esse debuit Latine eum vertere; quod eo facilius facere potui, quia alterum deinde mihi Belgicae versionis exemplar, a viro amplissimo amicissimo, elegantissimo poëta nostrate, Adriano Bogaers exhibitum est, quo hic illic, ubi Mullerianum minus clare se haberet, usus sum, cujusque et illa benevolae omnino manus annotatio est, de qua dicebam quamque ipsi Tractatus adscripsi titulo.

---

1 „Ethica, quae ab auctore *primum Batavorum sermone conscripta*, postea ab eodem in linguam Latinam traducta et methodo mathematica est disposita, omisso tamen quod in exemplari Hollandico manuscripto adhuc extare dicitur capite de Diabolo." *Bibl. anon.* p. 941, 6.

Quod ad alterum in Supplemento hocce Spinozae opusculum, Tractatulum de Iride, attinet, mirabuntur forte lectores librum de quo postremus operum editor affirmavit auctorem eum „sex mensibus ante obitum in ignem conjecisse" hic, salamandrae instar, intactum e flammis procedere; animadvertant autem, velim, combustionem illam, de qua hodie nullus dubitare videtur, ipsos philosophi amicos, posthuma ejus opera edentes, multo incertiorem habuisse. Scripserunt enim: „tractatulus de Iride, quem ante aliquot annos, ut quibusdam notum, composuit, *nisi eum igni tradiderit*, ut probabile est, *alicubi delitescit*." Quod vero ipsi probabilius tantum habuere, ab aliis autem — uti Colero Kortholtoque — tanquam res facti propositum fuit, locum non habuisse patet, tractatulumque econtra alicubi delituisse. Nec vero ineditum. Decimo enim anno ex quo ultima obierat auctor fata, Hagae-Comitum apud Lev. van Dijck sine nomine auctoris Belgice in lucem prodiit, illius fortasse cura cui Spinoza antea perlegendum dederat, quique mortuo philosopho retinuerat opusculum [1]. Unicum hucusque cognitum exemplar Fred[i]. iterum Mulleri diligentiae debemus, cui aliquot jam ante annos acquisitum fuit. Quod etsi Belgice procul dubio a philosopho conscriptum, exterorum praesertim causa, cum versione Latina hic edendum putavi. Rogo autem lectores benevolos, ut unum alterumque perlecturi opusculum corrigenda inspiciant sub calcem annexa. Quod ad Collectanea quae sequuntur, ad vitam et epistolas, sciant, quaeso, illam, de qua § 1 l. 9 et seq. legitur, inscriptionem

1 Idem puto ille I. v. M. cui Spinoza in epistola sua 43[a] quaestionem solvit arithmeticam.

TRACTATUS BREVIS

DE

DEO ET HOMINE EJUSQUE VALETUDINE.

(Primum Latine conscriptus a B. D. S. in usum discipulorum qui verae philosophiae sc. Ethicae studio se tradere cupiebant; nunc vero Belgice redditus veritatem virtutemque amantium in usum; ut aliquando eorum obteratur os, qui tantopere de hisce jactare soleant stercusque suum et immunditias simplicibus tanquam preciosa obtrudere, atque etiam ut calumniari desinant quod nondum capiunt: Deum sc. semet ipsos et mutuam suam valetudinem curare, et ut iis qui intellectu deficiunt benignitatis et tolerantiae spiritu, secundum Christi optimi nostri magistri exemplum, medeantur.)

KORTE VERHANDELING

VAN

GOD, DEN MENSCH, EN DESZELFS WELSTAND.

(Voor deze in de Latijnsche taal beschreven door B. D. S., ten dienste van sijne leerlingen, die zich wilden begeven tot de oeffeninge der zedekonst, de ware wijsbegeerte; en nu in de Nederduytsche spraak overgezet ten dienste van de liefhebbers van waarheid en deugd; opdat, die daarvan zoo breed opgeven, en hun drek en vuyligheid aan de eenvoudige voor amber de grys in de vuyst duwen, eenmaal de mond gestopt mogte werden, en ophouden te lasteren dat zy nog niet verstaan: *God, hun zelven, en malkanders welstand helpen in acht neemen*, en die krank in 't verstand zijn, door den geest der zachtmoedigheid en verdraagzaamheid genezen, na 't voorbeeld van den heer Christus, onzen besten leermeester.)

INDEX.

Pars Prima. De Deo.

Pars Secunda. De Homine ejusque valetudine.

REGISTER.

Eerste deel. Handelende van God.

Tweede deel. Handelende over den mensch en deszelfs welstand.

PARS PRIMA.

—

CAPUT PRIMUM.

QUOD DEUS SIT.

Quod ad id, quod Deus sit, hoc dicimus demonstrari posse:

I. *A priori:*

1. Omne quod clare et distincte intelligimus ad naturam[1] alicujus rei pertinere, hoc etiam vere ea de re affirmare possumus. Quod autem essentia ad Dei naturam pertineat, clare et distincte intelligere possumus. *Ergo* —

2. Rerum essentiae sunt ab omni aeternitate et manebunt immutabiles in aeternum. Dei existentia est essentia. *Ergo:*

—

1) I. e. naturam definitam, qua res est id quod est, et quod nullo modo, nisi re ipsa destructa, ab ea avelli potest, uti quod ad naturam montis pertineat vallis, quae nempe vere aeterna et immutabilis est et semper esse debet in montis idea, etsi mons ipsa nunquam fuerit vel sit.

EERSTE DEEL.

—

EERSTE HOOFDDEEL.

DAT GOD IS.

Belangende dit, dat 'er een God is, zulks zeggen wy te konnen beweezen worden:

I. Van voren, aldus:

1. Alles wat wy klaar en onderscheiden verstaan, aan de natuur [1]) van een zaak te behooren, dat konnen wy ook met waarheid van die zaak bevestigen.

Maar dat de weezendheid aan de natuur Gods behoort, konnen wy klaar en onderscheidendlijk verstaan.

Derhalven —

2. De weezendheden der zaaken zijn van alle eeuwigheid, en zullen in alle eeuwigheid onveranderlijk blijven.

De weezendlijkheid Gods is weezendheid.

Derhalven —

—

1) Verstaat: de bepaalde natuur, door welke de zake is dat ze is, en dat van haar in generlei wijze kan afgescheiden worden, zonder ook met een die oorzaak te vernietigen: als dat tot het weezen van een Bergh een Dal behoord; hetwelk warelijk eeuwig en onveranderlijk is, en altijd moet zijn in 't begrip van een Bergh, schoon hy nooit was of is.

II. *A posteriori:*

Si homo Dei ideam habet, Deus [1]) formaliter esse debet. Homo autem habet Dei ideam. *Ergo* —

Primum hac ratione demonstramus: Si Dei idea existit, ejus causa formaliter esse debet, et in se contineat oportet omne quod idea illa objective habet. Sed Dei idea existit. *Ergo* —

Ad Majorem hujus postremi syllogismi demonstrandam sequentes ponimus regulas:

1. Res cognoscibiles este infinitas.
2. Intellectum finitum infinitum comprehendere non posse.

3. Intellectum finitum a se ipso, nisi ab aliqua re externa determinetur, nil posse intelligere; quia, uti non habeat potentiam omnia simul intelligendi, sic nec poten-

---

1) Ex descriptione, quae in Cap. 2 sequitur, quod Deus habeat attributa infinita, existentiam ejus ita demonstrare possumus:

Omne quod clare et distincte videmus pertinere ad rem aliquam, vere de illa re affirmare possumus. Sed ad naturam entis, quod habet infinita attributa, pertinet attributum *esse*. *Ergo* —

Ad hoc si quis dicere vellet, hoc de idea rei non vero de re ipsa affirmare, false diceret, nam idea non existit materialiter attributi quod ad ens illud pertinet, itaque id quod affirmatur nec rei nec illius est quod de re affirmatur; ita ut inter ideam et illius ideatum magna sit differentia, et igitur illud, quod affirmatur de re, non de idea affirmatur et vice versa.

II. Van achteren aldus:

Indien de mensch een denkbeeld van God heeft zoo moet God [1]) formelijk zijn.

Maar de mensch heeft een denkbeeld van God.

Derhalven —

Het eerste bewijzen wy aldus:

Als 'er een denkbeeld van God is, zoo moet de oorzaak deszelfs formelijk zijn, en in zich vervatten alles wat dat denkbeeld voorwerpelijk heeft.

Maar daar is een denkbeeld van God.

Derhalven —

Om het eerste deezes Bewijsreedens te toonen, zoo stellen wy de volgende grond-reegelen:

1. Dat de kennelijke dingen oneindelijk zijn.

2. Dat een eindig verstand het oneindige niet kan begrijpen.

3. Dat een eindig verstand door zich zelfs, 't en zij het van iet van buyten bepaald wordt, niet en kan verstaan: om dat, gelijk het geen magt heeft alles gelijkelijk te verstaan, alzoo weinig heeft het ook magt om te konnen dit

---

1) Uyt de beschrijving hierna, in 't 2de Hoofdd., van dat God oneindige eigenschappen heeft, konnen wy zijn weezendlijkheid aldus bewijzen:

Al wat wy klaar en onderscheiden zien tot de natuur van een zaak te behooren, dat konnen wy ook met waarheid van die zaak bevestigen.

Maar aan de natuur van een weezen dat oneindige eigenschappen heeft, behoort een eigenschap welke is *zijn*.

Derhalven —

Hierop nu te zeggen: Dat is wel bevestigend van het denkbeeld, maar niet van de zaak zelfs, is vals; want het denkbeeld bestaat niet stoffelijk van de eigenschap die tot dit weezen behoort; alzoo het geene bevestigd wordt en is noch van de zaak, noch van dat gene 't welk van de zaak bevestigd wordt; alzoo, dat tusschen het denkbeeld en zijn gedenkbeelde een groot onderscheid is: en daarom dat gene dat men bevestigt van de zaak, dat en bevestigt men niet van het denkbeeld; en dus over en weder.

tiam habet hoc potius quam illud intelligere incipiendi. Cum igitur nec unum nec alterum possit, nil potest.

Major sic demonstratur: Si hominis fictio sola causa esset ejus ideae, non posset aliquid intelligere. Sed aliquid intelligere potest. *Ergo* —

Deinde cum per primam regulam res cognoscibiles infinitae sint, et per secundam intellectus finitus non omnia possit comprehendere, perque tertiam non habeat potentiam hoc potius quam illud intelligendi, impossibile esset, ut, nisi a rebus externis determinatus. aliquid intelligere posset.

Porro, dicere illam ideam fictionem esse falsum est, nam impossibile est illam ideam habere nisi existat, quod hîc demonstratur; ad quod hoc addimus: Verum est, quod de idea, quae nobis primum de aliqua re advenit, et ita in abstracto a nobis generaliter spectatur, deinde in intellectu nostro plures particularitates fingemus, quibus tum etiam plura alia et ab aliis rebus abstracta attributa affingere possumus; sed hoc fieri nequit, nisi primum res ipsa, a qua abstracta sunt, cognita fuerit. Sed posito hanc ideam fictionem esse, et omnes aliae ideae, quas habemus [1]),

---

1) Aliae ideae esse possunt, non vero necesse est ut sint, quarum vero, sint vel non sint, essentia semper necessaria est, uti ideae trianguli et amoris in animo sine corpore, etc. ita ut, etsi primum putarem me illas finxisse, tamen deinde cogerer dicere illas non minus

eer als dat, of dat eer als dit te beginnen, of aanvangen te verstaan. Het eerste dan, noch het tweede niet konnende, zoo en kan het niets.

Het eerste of meerdere wordt aldus beweezen:

Indien de vercieringe van den Mensch alleen oorzaak van zijn denkbeeld was, zoo zoude het onmogelijk zijn dat hy iet zou konnen begrijpen.

Maar hy kan iets begrijpen.

Derhalven —

Wijders, wijl volgens de eerste grondregel, de kennelijke dingen oneindelijk zijn, en volgens de tweede grond-regel het eindige verstand niet alles kan begrijpen, en het zelve volgens de derde grondregel geen magt heeft om dit eerder als dat, en dat eerder als dit te verstaan, zoo zou, indien het door geen uyterlijke dingen daar toe wierd bepaald, 't onmogelijk zijn dat het iet zoude konnen verstaan.

Vorders te seggen, dat dit denkbeeld eene verciering is, dat is ook vals; want het is onmooglijk die te hebben, zoo ze 'er niet en is; en dit wordt hier nu getoond, daar wy dit noch by doen: Het is wel waar, dat wy van een denkbeeld dat ons eenmaal eerst van een zaak is aangekomen, en zoo in 't afgetrokken aangemerkt van ons algemeen zijnde, daar na van het zelve, in ons verstand veele bizonderheden worden vercierd, die wy dan ook veele andere en van andere zaaken afgetrokken eigenschappen konnen toedigten. Maar dit is onmogelijk te doen, zonder al-vorens de zaake zelfs, van welke zy afgetrokken zijn, gekend te hebben. Doch eens gesteld zijnde, dat dit denkbeeld een verciersel is; zoo moeten dan alle [1]) andere denk-

1) *Andere Denkbeelden wel* mogelijk, maar niet noodzaakelijk dat zy zijn: van welke nochtans of ze zijn of niet zijn haar weezen altijd noodzaakelijk is; als van het denkbeeld van een Drie-hoek, en die van de liefden in de ziel zonder 't Lichaam, enz.; alzoo dat schoon ik dagt, dat ik die vercierd hadde, daarna nochtans gedwongen worde

lius mutari posse [1]), cum sit perfectum, quod tum non esset; vel etiam quod non possit subjectum esse ab aliqua re externa, cum omnipotens sit.

Ex omnibus illis clare sequitur, quod tam *a priori*, quam *a posteriori* demonstrari possit Deum esse. Imo melius etiam *a priori* quam *a posteriori;* res enim, quae ita demonstrantur, per externas suas causas demonstrari debent, quod in iis imperfectio aperta est, quippe quae se ipsae non patefacere possint solumque ex causis extraneis patefiant. Sed Deus, causa prima omnium rerum et etiam causa sui. se per se ipse patefacit. Quare non multum refert Thomae ab Aquino dictum. Deum non a priori demonstrari posse, quippe qui non habeat causam.

---

1) Causa illius mutationis esse deberet vel extra eam vel in ea. Non vero extra eam est, nam nulla substantia, quae, uti illa, a se ipsa est, ab aliqua re extra eam pendet, nec igitur mutationi ab ea subjecta est. Nec etiam in ea est, nam nulla res, eoque minus haec, suam vult destructionem; omnis destructio extrinsecus fit. Porro quod non esse possit substantia finita inde patet, quod tum necessario aliquid haberet, quod a nihilo haberet; quod fieri nequit; unde enim illud haberet in quo a Deo differt? Saltem non a Deo; nam hic nil imperfecti vel finiti habet: *ergo* unde nisi a nihilo?

iets beeters niet en kan veranderen [1]), aangezien het volmaakt is, hetwelk het alsdan niet en zoude zijn; of ook dat het zulks niet kan onderworpen zijn door iet dat van buyten komt, nadien dat 't almachtig is, enz.

Uyt dit alles dan volgt klaarlijk, dat men zoo van vooren als van achteren bewijzen kan dat God is. Ja, noch beeter van vooren als van achteren; want de dingen die men als zodanig bewijst moet men door haar uyterlijke oorzaken betoonen: het welke in haar een openbare onvolmaaktheid is, als dewelke hun zelven door hun zelven niet en konnen te kennen geeven, maar alleen door uyterlijke oorzaken. Doch God, de eerste oorzaak aller dingen, en ook de oorzaak zijns zelfs, die geeft hem zelven te kennen door zich zelven. Weshalven niet veel van belang is het zeggen van Thomas de Aquinas, namendlijk dat God *a priori* niet zou konnen bewezen worden, en dit juyst om dat Hy geene oorzaak heeft.

---

1) De oorzaak van deeze verandering zoude moeten zijn van buyten, of in haar. Niet van buyten; want geen zelfstandigheid, die als deeze door zich zelf is, hangt van iet buyten hem af, en is derhalven geen verandering daar van onderworpen. Ook niet in haar; want geen zaak, veel minder deeze, wil zijn zelfs verderf: alle verderf is van buyten aankomende. Wijders dat 'er geen bepaalde zelfstandigheid kan zijn is hier uyt klaar, om dat ze als dan noodzakelijk iet zou moeten hebben dat ze van het niet had: 't welk onmogelijk is; want van waar heeft ze dat daar in ze van God verschilt? altoos niet van God; want die heeft niets onvolmaakt of bepaald, enz. ergo dan van waar, als van 't Niet?

CAPUT SECUNDUM.

QUID SIT DEUS.

Postquam jam demonstravimus Deum esse, nunc ostendere oportet quid sit Deus. Esse autem eum dicimus ens, de quo omnia sive infinita attributa dicuntur [1]), quorum attributorum unumquodque in suo genere infinite perfectum est.

Ut igitur sententiam nostram hac de re distincte exprimamus, quatuor sequentia praemittimus:

1. Non esse substantiam finitam, sed omnem substantiam in suo genere infinite perfectam esse debere, scil. quod in Dei intellectu infinito nulla substantia perfectior esse possit, quam quae jam in natura existit.

2. Non esse duas substantias sibi pares.
3. Unam substantiam alteram non posse producere.

4. In Dei infinito intellectu non esse substantiam, quam quae sit formaliter in natura. [2])

---

1) Causa est, quod cum Nihil nulla attributa habere possit, Omne omnia attributa habere debet; et uti Nihil nulla attributa habet, quia nihil est, sic aliquid quaedam habet attributa quia aliquid est, et igitur quantum plus sit, tanto plura attributa habere debet. Hinc Deus, qui est perfectissimus, infinitus sive omnia, infinita, perfecta et omnia attributa habere debet.

2) Cum igitur nulla sit substantia finita, omnis substantia infinite ad ens divinum pertinere debet. Quod sic demonstratur: 1. enim vel se ipsa determinare debet; 2. vel ab alio determinari debuit. Non autem se ipsa determinare potest, quia, cum primum infinita fuerit, omnem suam naturam

TWEEDE HOOFD-DEEL.

WAT GOD IS.

Na dat wy nu als boven beweezen hebben *dat God is*, zoo zal het nu tijd zijn om te toonen *wat hy is*. Namendlijk hy is, zeggen wy, een Weezen van de welke alles ofte oneindelijke eigenschappen gezegd worden [1]), van welke eigenschappen een ieder deszelfs in zijn geslagt oneindelijk volmaakt is.

Om dan nu onze meeninge in deezen klaar uyt te drukken, zullen wy deeze vier navolgende dingen voor af zeggen:

1 Dat er geen bepaalde zelfstandigheid is, maar dat alle zelfstandigheid in zijn geslagt oneindelijk volmaakt moet zijn; te weeten, dat in het oneindige verstand Gods geen zelfstandigheid volmaakter kan zijn als die alreeds in de natuur is.

2. Dat 'er geen twee gelijke zelfstandigheden zijn.

3. Dat de eene zelfstandigheid de ander niet kan voortbrengen.

4. Dat 'er in het oneindelijke verstand Gods geen zelfstandigheid is', als die formelijk in de natuur is. [2])

---

1) De reeden is om dat het Niet geen eigenschappen konnende hebben, het Al dan alle eigenschappen moet hebben: en zoo dan 't Niet geen eigenschappen hebbende, om dat het niets is, zoo heeft het Iet eigenschappen om dat het iets is; en derhalven hoe hy meer iet is, hoe hy meer eigenschappen hebben moet. Dienvolgende dan, God de volmaaktste, de oneindige, of alle iet zijnde, zoo moet hy oneindige volmaakte en alle eigenschappen hebben.

2) Konnende dan bewijzen, dat 'er geen bepaalde zelfstandigheid kan zijn, zoo moet dan alle zelfstandigheid onbepaald aan 't Godlijk weezen behooren. Dit doen wy aldus: of 1. ze moet haar zelf bepaalen; of 2. haar moet een ander bepaald hebben. Zy kan haar zelf niet bepaalen; want onbepaald geweest zijnde, zou zy haar geheel weezen

Quod ad 1. non existere substantiam fin. etc., si quis contrarium sustineret eum rogamus, nimirum: num ista substantia igitur a se determinata sit, nempe quod se ita determinatam nec infinitam reddere voluerit? An num talis sit per causam suam, quae causa nihil amplius ei dare vel potuerit vel voluerit? — Primum verum non est, quia fieri non potuit, quod substantia se ipsa determinare voluerit, et quidem talis substantia, quae de se ipsa exsisteret. Dico igitur illam per causam suam determinatam esse, quae causa necessario est Deus. Porro, si per causam suam determinata est, hoc sit oportet, vel quia causa illa nihil amplius dare potuit vel voluit [1]. Quod nihil amplius dare potuerit ejus

---

mutare debuisset. Nec vero ab alio determinata fuit, nam illud vel determinatum vel infinitum esse debet; non autem primum, igitur alterum; ergo est Deus. Hic igitur debuisset determinare, quia vel potentia vel voluntas ei defuisset; primum autem est contra ejus omnipotentiam, alterum contra ejus benignitatem. Nulla igitur substantia nisi infinita. Unde sequitur non duas existere posse substantias aequales et infinitas; his enim positis, necessario adesset determinatio. Et ex his rursus sequitur unam substantiam alteram non posse producere, eo modo: Causa quae substantiam illam produceret, debet habere eadem attributa quae producta illa, vel plura vel pauciora; non vero primum, tunc enim duae existerent sibi pares; nec alterum, nam tunc una finita esset; nec etiam tertium, nam ex nihilo nihil fit. Porro si ex infinita nasceretur finita, causa etiam finita fieret. Igitur una substantia alteram producere nequit; et hinc iterum sequitur omnem substantiam formaliter esse debere, nisi enim esset, nasci nequeret.

1) Dicere, quod natura rei illud juberet, nec igitur alio modo existere posset, nihil efficit; nam natura rei nihil jubere potest nisi existat.

Wat dan aangaat het 1ste, namendlijk dat 'er geen bepaalde zelfstandigheid is, enz: zoo iemand het teegendeel deszelfs zou willen staande houden, die vragen wy aldus, te weeten: of deeze zelfstandigheid dan bepaald is door zich zelfs, namendlijk dat ze zich zelfs zoodanig bepaald en niet onbepaalder heeft willen maken? dan of zy zoodanig is door haar oorzaak, welke oorzaak haar niet meer heeft kunnen of willen geven? Niet het eerste is waar, om dat het niet mogelijk is, dat een zelfstandigheid zich zelfs zou hebben willen bepaalen, en dat zoo een zelfstandigheid die door zich zelf geweest is. Derhalven dan, zeg ik, is ze door haar oorzaak bepaald; welke noodzakelijk God is. Verders, indien ze nu door haar oorzaak bepaald is, zoo moet dat zijn, of omdat die oorzaak niet meer heeft konnen geeven; of omdat die niet meer heeft willen geven [1]. Dat

---

moeten veranderd hebben. Van een ander is ze ook niet bepaald; want die moet zijn bepaald, of onbepaald; niet het eerste, derhalven dan het laatste; en dieshalven is 't God. Deeze dan zou moeten bepaald hebben, of om dat 't hem aan de magt of aan de wil ontbrak: maar het eerste is teegen de almagtigheid, het tweede teegen de goedheid; en derhalven geen zelfstandigheid als onbepaald. Waar uyt volgt, dat 'er geen twee gelijke onbepaalde zelfstandigheeden konnen zijn, want deeze stellende is 'er noodzakelijk bepaling. En uyt deeze volgt wederom, dat d' eene zelfstandigheid de ander niet kan voortbrengen, aldus: de oorzaak die deeze zelfstandigheid zou voortbrengen moet hebben de zelve eigenschappen van deeze voortgebragte, of meerder, of minder; niet het eerste, want dan waren er twee gelijken; niet het tweede, want dan was 'er een bepaalde; niet het derde, want van 't niet en komt geen iet; ten andere als van de onbepaalde een bepaalde kwam, zoo wierd de oorzaak ook bepaald, enz. derhalven en kan de eene zelfstandigheid de andere niet voortbrengen. En uyt dit volgt al weeder, dat alle zelfstandigheid formelijk moet zijn; want niet zijnde is 'er geen moogelijkheid om te konnen komen.

1) Hier op te zeggen, dat de natuur van de zaak zulks vereischten, en derhalven niet anders konde zijn, is niets gezegd; want de natuur van een zaak kan niets vereischen, als ze niet en is. Zegt gy, dat

omnipotentiae contrarium esset; quod noluerit quamquam potuisset, invidia videretur, quae in Deo, qui est omnis benignitas et plenitudo, omnino non existit.

Quod ad 2., non existere duas substantias aequales, demonstramus inde, quod unaquaeque substantia in genere suo perfecta sit; si enim duae aequales essent, necessario una alteram determinaret nec igitur infinita esset, uti in precedentibus jam demonstravi.

Quod ad 3., nempe quod una substantia alteram producere nequeat, siquis iterum contrarium sustineret, rogamus: num causa quae substantiam istam produceret, eadem haberet attributa ac productum ejus, an minus? Non postremum, nam ex nihilo nihil nasci potest; igitur primum. Et tunc iterum rogamus: num in eo attributo, quod causa hujus producti esset, eadem perfectio vel minor vel major sit quam in producto illo? Minor esse nequit propter causas antea

---

Si dicas videri tamen posse, quid ad rei alicujus naturam pertineat, quae non existit, hoc verum est quod ad existentiam, non vero quod ad essentiam. Et hoc interest inter *creare* et *generare; creare* est constituere aliquam rem per utramque existentiam et essentiam, *generare* autem significat rem tantum quod ad existentiam nasci; quare hodie in natura non creatio sed generatio tantum adest: itaque cum Deus creat, naturam rei cum re ipsa simul creat. Essetque igitur invidiosus, si, bene potens nec tamen volens, rem ita creasset, ut cum causa ejus non conveniret in essentia et existentia. Sed id quod hic *creare* dicimus, proprie non dici potest unquam factum esse, estque tantum ad ostendendum quid, distinguentes inter *creare* et *generare*, de utroque dicere possimus

hy niet meer zou hebben konnen geeven, zou strijden tegen zijn almachtigheid. Dat hy niet meer zou hebben willen geeven, aangezien hy wel konde, smaakt na wangunst: welke in God, die alle goed en volheid is, geenzins en is.

Het 2de belangende, dat 'er geen twee gelijke zelfstandigheeden zijn, bewijzen wy, om dat ieder zelfstandigheid in zijn geslagt volmaakt is: want zoo 'er twee gelijken waaren, zoo moest noodzakelijk den een den ander bepaalen, en dienvolgende niet oneindig zijn, gelijk ik al voor deezen beweezen heb.

Nopende dan het 3de, te weeten, dat de eene zelfstandigheid de andere niet kan voortbrengen, zoo weederom iemand het teegendeel zou willen staande houden, die vragen wy: of de oorzaak, die deeze zelfstandigheid zou voortbrengen, de zelve eigenschappen van het voortgebragte heeft, of niet en heeft? Niet het laatste; want van het niet en kan geen iet komen. Derhalven dan het eerste. En dan vragen wy weeder, of in die eigenschap, die oorzaak zou zijn van dit voortgebragte, eeven zoo veel volmaaktheid is? of dat er minder, of dat 'er meerder in is als in dit voortgebragte? Minder kan 'er niet in zijn, om reeden te vooren

---

men nochtans kan zien wat tot de natuur van een zaak behoort die niet en is: dat is waar na 'r weezendlykheid, maar niet na de weezendheid. En hier in is het onderscheid tusschen scheppen en teelen. Scheppen is een zaak te stellen, beide na weezendheid en weezendlijkheid: maar Teelen is dat een zaak voortkomt na deszeifs weezendlykheid alleen; en daarom is er nu in de natuur geen Scheppen, maar alleen Teelen. Zoodat dan als God schept, zoo schept hy de natuur van de zaak met de zaak te gelijk. En zoo zoude hy dan wangunstig zijn, zoo hy wel konnende, maar niet en willende, de zaak zoodanig had geschapen, dat ze met haar oorzaak in weezendheid en weezendlykheid niet zou overeenkomen. Doch 't geen wy hier Scheppen noemen, en kan eigendlijk niet gezegd worden ooyt geschied te zijn, en is maar om aan te wyzen wat wy, tusschen Scheppen en Teelen onderscheid stellende, daarvan konnen zeggen.

nis redditas; nec etiam major, quia tunc altera illa finita esset, quod contrarium est ei quod jam a nobis fuit demonstratum. Igitur eadem, et ita aequalis esset utraque vel duae substantiae aequales, quod clare pugnat cum demonstratione nostra priore. Porro illud quod creatum est, nullo modo e nihilo natum est, sed necessario ab eo, qui essentialis est, creatum esse debuit; quod autem ex eo aliquid natum esset, quod ipse non minus haberet, postquam ex eo natum fuerit, hoc intellectu nostro capere nequimus. Tandem si substantiae causam, quae principium est eorum quae ex attributo ejus proveniunt, quaerere volumus, iterum nobis quaerenda est causa illius causae, et tum iterum hujus causae causa, et sic in infinitum. Ut, si nobis alicubi necessario haerendum et requiescendum erit, hoc fiat in una illa substantia.

Quod ad 4., quod non sint substantia vel attributa in Dei infinito intellectu, quam quae sint formaliter in natura, hoc demonstramus: 1. ex Dei potentia infinita, quia in eo causa esse nequit, qua moveri posset unum prius vel potius quam alterum creare; 2. ex simplicitate voluntatis ejus; 3. quia id quod bonum est facere omittere nequit, uti postea demonstrabimus; 4. quia id quod nondum est, nunquam esse potest, cum una substantia alteram producere nequeat. Ex quibus omnibus sequitur, quod de natura omnia in omnibus dicuntur, et quod ita natura consistit ex infinitis attributis, quorum unumquodque in genere suo perfectum sit; quod ab omni parte respondit definitioni quae de Deo fit. —

Contra illud, quod jam diximus, nimirum nihil esse in Dei infinito intellectu nisi quod formaliter existat in natura, nonnulli sic disputare volunt:

gegeeven. Meerder ook niet, om dat alsdan deeze tweede bepaald zou zijn; het welk strijdt teegen 't geene nu al van ons beweezen is. Derhalven eeven zoo veel; en dus zijn zij dan gelijk, of twee gelijke zelfstandigheden: klaarlijk strijdig met ons voorige bewijs. Verder, het geen geschapen is, is geenzins voortgekomen van het niet, maar moet noodzakelijk van hem die weezendlijk is geschapen zijn: maar dat van hem iets zoude voortgekomen zijn, welk iets hy alsdan niet zou minder hebben, na dat het van hem voortgekomen is, zulks konnen wy met ons verstand niet begrijpen. Eindelijk zoo wy de oorzaak der zelfstandigheid, die het beginsel dier dingen is welke uyt haare eigenschap voortkomen, willen zoeken; zoo staat ons dan al weederom te zoeken de oorzaak van die oorzaak, en dan weeder de oorzaak van die oorzaak, en dus tot in het oneindige. Zoo dat indien wy ergens noodzakelijk moeten stuyten en rusten, het is op deeze een eenige zelfstandigheid.

Ten 4de, dat 'er geene zelfstandigheid of eigenschappen in het oneindelijke verstand Gods zijn, als die formelijk in de natuur zijn, dat bewijzen wy 1. uyt de oneindelijke magt Gods, om dat in hem geen oorzaak kan zijn, door welke hy zou konnen bewogen worden, het eene eerder of meerder als 't andere te scheppen; 2. uyt de eenvoudigheid van zijn wil; 3. om dat hy 't geen goed is niet kan nalaaten te doen, gelijk wy hier na zullen bewijzen; en 4. om dat het geen 't welk nu niet is, onmogelijk kan in weezen komen, dewijl de eene zelfstandigheid de andere niet kan voortbrengen. Uyt alle deeze dan volgt, dat van de natuur alles in allen gezegd word, en dat alzoo de natuur bestaat van oneindelijke eigenschappen, van de welke een ieder deszelfs in zijn geslagt volmaakt is: het welk ten eene maale over een komt met de beschrijving die men van God geeft. —

Teegen het geen wy nu gezegd hebben, namendlijk dat 'er geen ding in het oneindelijke verstand Gods is, als 't geene formelijk in de natuur is, willen eenige dus twistreedenen:

Si Deus omnia creavit non amplius creare posset. Sed quod non amplius creare posset, pugnat cum ejus omnipotentia; *ergo* —

Quod ad primum, concedimus Deum non amplius creare posse, et quod ad secundum dicimus nos confiteri, nisi Deus omne creare posset quod creabile est, hoc cum ejus omnipotentia pugnare, sed nullo modo si nihil posset creare quod sibi contradicit, uti dicere quod omnia creaverit et tamen plura etiam creare posset. Certe multo major perfectio in Deo est, quod omnia quae in intellectu suo infinito fuerint, creaverit, quam non creaverit, vel nunquam creare potuisset. Cur autem tot hac de re? Nonne ex Dei omniscientia ipsi sic argumentare debent: Si Deus est omnisciens, nil amplius scire potest; sed quod Deus nil amplius sciret, pugnat cum perfectione ejus; *ergo* — Si vero Deus omnia in intellectu suo infinito habet, nec ex infinita ejus omniscientia plura scire possit, cur igitur dicere non possumus quod etiam omnia, quae in intellectu suo habuit, produxerit et effecerit, ut et in natura formaliter sint vel essent?

Quia igitur scimus omnia simul esse in Dei intellectu infinito, nec esse causam cur unum prius vel potius quam alterum creavisset, et omnia uno temporis momento producere potuisset, videamus jam, an non contra ipsos arma adhibere possimus, quibus contra nos utuntur, et quidem hac ratione:

Si Deus nunquam tantum creare potest, quin et plura creare posset, nunquam creare potest quod potest creare.

Sed quod creare nequeat quod creare potest, secum pugnat. Ergo —

Indien God alles geschapen heeft, zoo kan hy niet meer scheppen. — Maar dat hy niet meer zou konnen scheppen, strijdt teegen zijn almogendheid. — Derhalven —

Het eerste belangende, wy staan toe, dat God niet meer kan scheppen. En wat het tweede aangaat, zeggen wy dat wy bekennen, indien God niet alles zou konnen scheppen wat scheppelijk is, dat zulks zou strijden teegen zijn almogendheid: maar geenzins indien hy niet zou konnen scheppen 't geen in zich zelf strijdig is; gelijk het is te zeggen, dat hy alles geschapen heeft, en echter noch meer zou konnen scheppen. Zeeker, het is een veel grooter volmaaktheid in God, dat hy alles 't geen in zijn oneindelijk verstand was geschapen heeft, als dat hy het niet zou geschapen hebben, noch nooyt zou hebben konnen scheppen. Doch waarom hier zoo veel van gezegd? en moeten zy uyt Gods alweetendheid niet aldus zelve redeneeren: indien God alweetende is, zoo en kan Hy niet meer weeten; maar dat God niet meer kan weeten strijdt teegen zijn volmaaktheid; derhalven. — Doch indien God alles in zijn verstand heeft, en door zijn oneindelijke volmaaktheid niet meer weeten kan, wel waarom dan en konnen wy niet zeggen, dat hy ook alles wat hy in zijn verstand had heeft voortgebragt, en gemaakt dat 'et formelijk in de natuur is of zou zijn?

Dewijl wy dan nu weeten dat alles gelijkelijk in het oneindig verstand God is, en dat 'er geen oorzaak is, waarom hy dit eerder of meerder als dat zou geschapen hebben, en alles in een oogenblik kon hebben voortgebragt, zoo laat ons dan eens zien of wy niet teegen haar een en dezelve wapenen konnen gebruyken die zy teegen ons aannemen; aldus namendlijk:

Indien God nooyt zoo veel kan scheppen, of hy zou noch meerder konnen scheppen, zoo kan hy nooyt scheppen 't geen hy kan scheppen:

Maar dat hy niet kan scheppen 't geene hy kan scheppen is strijdig teegen zich zelven. Derhalven —

Causa igitur dicendi, quod omnia ista attributa, quae in natura sunt, non nisi una sint substantia nec diversae (quippe quas inter se distinguere et distincte concipere possimus) sunt sequentes:

1. quia jam prius invenimus existere debere ens infinitum et perfectum, per quod nihil aliud intelligi potest, nisi tale de quo omnia in omnibus dici debent. Quid enim! enti quod essentiam aliquam habet, attributa poni debent, et quanto plus essentiae ei adscribitur, tanto plura attributa ei adscribi debent; itaque ubi ens est infinitum et attributa ejus infinita esse debent: et hoc ipsum est quod dicimus ens infinitum.

2. Propter unitatem, quam ubique in natura videmus, in-qua si existerent plura talia entia, unum cum altero omnino non uniri posset [1].

3. Quia, uti jam vidimus quod una substantia alteram producere nequeat, nec etiam, si talis substantia non est, possit esse incipere [2]), attamen videmus, quod in

---

1) I. e. Si diversae essent substantiae, quae non ad unicum quoddam ens referrentur, unio fieri nequeret, quia clare videmus eas nullam habere interse communionem, uti cogitationem et extensionem e quibus tamen consistimus.

2) I. e. Si nulla substantia nisi existens essé possit, nec tamen existentia ex ejus essentia sequatur, cum seorsim concipitur, sequitur eam non esse aliquid per se, sed aliquid (i. e. attributum) aliuscujusdam esse debere i. e. entis unici vel universi. Vel etiam ita: omnis substantia est existens, nec existentia ullius substantiae in se conceptae ex ejus essentia

De reeden dan, om de welke wy gezegd hebben, dat alle deeze eigenschappen die in de natuur zijn, maar een enig weezen en geenzins verscheiden bennen (want wy die den eene zonder d' andere klaar en onderscheiden konnen verstaan), die zijn deeze:

1. Omdat wy nu al vooren gevonden hebben, dat 'er een oneindig en volmaakt weezen moet zijn, door het welke niet anders en kan verstaan worden, als zoodanig een weezen van 't welke alles in allen moet gezegd worden. Want hoe! aan een weezen, 't welk eenige weezendheid heeft, moeten eigenschappen gevoegd worden, en zoo veel weezendheid als men het meer toeschrijft, zoo veel meer eigenschappen moet men het ook toeschrijven; en gevolglijk, zoo het weezen oneindig is, zoo moeten ook zijne eigenschappen oneindig zijn: en eeven dat is 't dat wy een oneindig weezen noemen.

2. Om de eenheid die wy al-om in de natuur zien, in de welke [1]) zoo 'er verscheide weezens waaren, zoo en konde de eene met den andere onmogelijk niet vereenigen.

3. Omdat wy, gelijk wy nu al hebben gezien dat de eene zelfstandigheid den ander niet kan voortbrengen, noch ook, dat zoo een zelfstandigheid niet is, het onmogelijk is dat ze zoude beginnen te zijn [2]), nochtans zien dat in geen zelf-

—

1) Dat is, zoo er verscheiden zelfstandigheden waaren, die niet tot een eenig wezen betrokken wierden, zoo dan was de vereeniging onmogelijk, om dat wy klaarlijk zien dat ze in 't geheel geen gemeenschap t' zamen hebben, als denking en uitbreiding, waarvan wy nochtans bestaan.

2) Dat is, indien geen zelfstandigheid kan zijn als weezendlijk, en nochtands geene wezendlijkheid volgt uyt haar weezendheid, wanneer ze afgescheiden begrepen word, zoo volgt, dat ze niet iets bizonders, maar iets, dat is een eigenschap, moet zijn van een ander, namendlijk het een alleenig of al-weezen. Of aldus: alle zelfstandigheid is weezendlijk, en geen weezendlijkheid van eenige zelfstandigheid op zich zelf begrepen

nulla substantia (quam nihilominus scimus in natura esse) seorsim concepta, aliqua sit necessitas ut formaliter existat, propterea quod nulla existentia ad ejus particularem essentiam pertineat; hinc necessario sequi debet, quod natura quae nullis de causis fit, et quam tamen esse scimus, ens perfectum debet esse ad quod existentia pertinet.

Ex omnibus, quae huc usque diximus, patet nos extensionem habere Dei attributum; quod vero in ente perfecto nullo modo fieri posse videtur. Cum enim extensio divisibilis sit, ens illud perfectum ex partibus consisteret, quod ad Deum quippe ens simplex referri nequit. Praeterea extensio, quando dividitur, patiens est, quod etiam in Deum, quippe non passivum, nec qui ab alio pati possit, cum omnium prima causa efficiens sit, cadere nequit.

Ad quod respondemus: 1. partem et totum non esse entia vera vel actualia, sed tantum entia rationis; quamobrem in natura [1]) nec totum nec partes sunt.

---

sequitur; nulla igitur substantia existens per se concipi potest, sed ad aliud quid pertinere debet; i. e. intellectu nostro concipientes cogitationem et extensionem subst., eam non concipimus nisi in essentia ejus non in existentia; i. e. quod existentia ejus necessaria ad ejus naturam pertinet. Sed quia demonstramus eam attributum Dei esse, inde demonstramus a priori eam esse; et a posteriori, quod ad extensionem solam, ex modis, quippe qui necessario hoc tamquam subjectum habere debeant.

1) In Natura i. e. in extensione substantiali, nam illa divisa, natura ejusque essentia omnino destruitur, quippe quae solum consistit in eo quod sit extensio infinita vel, quod idem est, totum infinitum.

standigheid (die wy niet te min weeten dat in de natuur is), afzonderlijk begreepen zijnde, eenige noodzakelijkheid is om weezendlijk te zijn, aangezien geen weezendlijkheid aan haar bizondere weezendheid behoord: zoo moet dan noodzakelijk volgen, dat de natuur welke van geen oorzaken komt, en die wy nochtans wel weeten dat 'er is, een volmaakt weezen moet zijn, aan de welke weezendlijkheid toe behoort.

Uyt dit alles dan, dat wy dus verre gezegd hebben, blijkt dat wy de uytgebreidheid stellen een eigenschap van God te zijn; welke in een volmaakt weezen geenzins schijnt te konnen vallen. Want nademaal de uytgebreidheid deelbaar is, zoo zou het volmaakte weezen alsdan uyt deelen bestaan: 't welke aan God geheel niet kan worden toegepast, dewijl hy een eenvoudig weezen is. Daar 'n boven, als de uytgebreidheid word gedeeld zoo is ze lijdende; dat ook geenzins in God, als die onlijdelijk is, en van geen ander lijden kan, nadien hy van alles de eerste werkende oorzaak is, kan plaats hebben.

Waar op wy antwoorden: 1. dat deelen geheel geen waare of dadelijke weezens, maar alleen weezens van reeden zijn: en dienvolgende zijn [1]) in de natuur noch geheel, noch dee-

---

volgt uyt zijn weezen; derhalve dan geen weezendlijke zelfstandigheid kan op zich zelf worden begreepen, maar moet tot iet anders behooren; dat is, met ons verstand de zelfstandige denking en uytbreidinge verstaande, zoo verstaan wy die niet als in haar weezen, en niet in haar weezendheid; dat is dat haar weezendheid noodzakelijk aan haar weezen toebehoort. Doch om dat wy bewijzen dat ze een eigenschap van God is, daaruyt bewijzen wy van vooren dat ze is; en van achteren, ten aanzien van de uitgebreidheid alleen, uyt de wyzen, als die noodzakelijk dit tot haar onderwerp moeten hebben.

1) In de natuur, dat is: in de zelfstandige uytgebreidheid; want die gedeeld wordende zoo wordt haar natuur en weezen t' eenemaal vernietigd, als die alleen bestaat in 'n oneindige uitgebreidheid of geheel te zijn, dat het zelfde is.

2. Res quae ex diversis partibus composita est, talis esse debet, ut partes ejus singulae separatim concipi vel intelligi possint: uti e. gr. in horologio, quod ex diversis rotis et funibus compositum est; ubi quaeque rota et funis separatim concipi et intelligi potest, nec tamen totum, uti compositum est, adhibi necesse est. Eadem ratione in aqua, quae constat particulis rectis et oblongis, et cujus singulae partes concipi et intelligi possunt absque toto. Cum autem extensio substantia sit, dici nequit eam partes habere, quia nec major nec minor fieri potest, nec partes ejus separatim intelligi possunt, cum natura sua infinita sit. Quod autem talis esse debeat, inde sequitur, nempe quia, nisi talis esset sed ex partibus consisteret, natura sua infinita non esset;

At, inquis, nonne pars in extensione ante omnes modos? Omnino non, dico. At, dicis, si motus est in materia; in hujus parte esse debet; cum enim totum infinitum sit, ubinam moveretur, cum extra eam nihil existat? Ad quod respondeo: non est motus solus, sed motus et quies simul, et quidem in toto, inque eo esse debet, non enim pars in extensione. Quod si negas, dicas mihi igitur, si totam extensionem dividis, partem quam intellectu tuo ab ea scindis etiam natura omnium partium ab ea scindere potes; quo facto igitur rogo: Quidnam est inter partem illam abscissam et reliquum? Dicas, necesse est, vel vacuum vel aliud corpus, vel illud extensionis ipsius; quartum non datur. Primum non, nam vacuum non est quod positivum nec corpus sit. Nec alterum, nam tum existeret modus, qui existere nequit, cum extensio, tamquam extensio, sine omnibus modis et ante illos est. Igitur tertium, et sic nulla pars extensionis existit, sed extensio una et indivisibilis.

len. 2. Een zaak, die van verscheide deelen is t' zamen gezet, moet zoodanig zijn, dat de deelen deszelfs in 't bizonder genomen, den een zonder den ander kan bevat en verstaan worden: als by voorbeeld, in een uurwerk, dat van verscheiden raderen en touwen en anders is t' zamen gezet; daar kan, zeg ik, een ieder rad, touw, enz. bizonder bevat en verstaan worden, zonder dat het geheel zoo als 't te zamen gezet is daar toe van nooden is. Desgelijks meede in het Water, het welke uyt rechte en langwerpige deeltjes bestaat, kan 'n ieder deel deszelfs bevat en verstaan worden, en bestaan zonder 't geheel. Maar de uytgebreidheid, zijnde een zelfstandigheid, van die en kan men niet zeggen dat ze deelen heeft, aangezien ze noch kleinder noch grooter kan worden, en geen deelen deszelfs bizonder zouden konnen verstaan worden, dewijl zy in haar natuur oneindelijk is. En dat zy nu zodanig moet zijn, volgt hier uyt, namendlijk, om dat indien zy zodanig niet en was, maar uyt deelen bestond, zoo en was ze uyt haar natuur

---

Maar, zult gy zeggen, is er geen deel in de uytgebreidheid voor alle wijzen? Geenzins, zeg ik. Maar, zegt gy, als 'er beweeging in de stof is, die moet in een deel van de stof zijn, en niet in 't geheel; want dewijle het geheel oneindig is, waarheen zou dat bewogen worden, dewijle buyten haar niets is. Op het welk ik antwoord: daar is geen beweging alleen, maar beweging en rust te zamen, en deeze is in 't geheel, en moet daar in zijn; want daar is geen deel in de uytgebreidheid. Zegt gy noch al Ja; zoo zegt my dan, als gy de geheele uytgebreidheid deelt, dat deel dat gy met uw verstand daar afsnijdt, kond gy ook na de natuur van alle deelen daarvan afscheiden: dat dan gedaan zijnde, vraag ik: Wat is tusschen dit afgescheiden deel en de rest? Gy moet zeggen, of een idel, of een ander lichaam, of dat van de uytgebreidheid zelve, daar is geen vierde. Niet het eerste, want daar is geen idel, dat stellig en geen lichaam is. Niet het tweede, want dan was 'er een wijze, die er niet zijn kan, alzoo de uitgebreidheid als uytgebreidheid zonder en voor alle wijzen is. Derhalven dan het derde; en zoo is 'er geenig deel van d' uytbreiding, maar de uytgebreidheid enkel en ondeelbaar.

ut vero in infinita natura partes concipiantur, fieri nequit, partes enim omnes 'illae natura sua infinitae esse deberent. Adde, si ex diversis partibus consisteret, intelligi non posse, quod, quibusdam ejus partibus destructis, extensio tamen maneret, nec cum partibus illis destructis simul destrueretur; quod clare secum pugnat in tali re, quae propria sua natura infinita est, nec unquam terminata vel finita esse vel concipi potest. Porro, quod attinet ad divisionem in natura, ea, uti jam dictum est, non fit in substantia, sed semper et solum in modo substantiae; aquam igitur dividens, non substantiam divido, sed tantum modum substantiae; quae substantia, quanquam diversimode modificata, semper tamen eadem est.

Divisio itaque vel passio in modo tantum fit; uti, si dicimus, hominem perire vel destrui, hoc tantum de homine intelligitur, prout tale compositum et modus substantiae, non vero ipsa substantia sit, nec quoad substantiam, a qua pendet. Porro jam posuimus, uti et postea fiet, nihil extra Deum exsistere eumque esse causam immanentem. Sed passio, cum agens et patiens distincti sint, aperta est imperfectio; patiens enim necessario ab eo pendere debet, quod extrinsecus passionem in eo causaverit; quod in Deo, quippe perfecto, nullo modo fit. Porro de tali agente, qui per se operatur, dici nequit eum imperfectionem patientis habere, cum ab alio non patiatur, uti intellectus qui, uti et philosophi dicunt, ejus idearum causa est; cum vero sit causa immanens, quis dicere audebit, eum imperfectum esse quamdiu a se

dan niet oneindig; want dat in een oneindige natuur deelen zoude konnen bevat worden is onmogelijk, nadien alle die deelen door haar natuur oneindelijk zouden moeten zijn. Doet hier noch by, indien zy van verscheiden deelen kwam te bestaan, dan zou men konnen verstaan, dat eenige deelen deszelfs vernietigd zijnde, echter noch de uytgebreidheid bleef, en niet door eenige vernietigde deelen meede wierd vernietigd: een zaak, die klaarelijk teegenstrijdig is in zoo iets, het welke door zijn eigen natuur oneindig is, en nooyt bepaald of eindig kan zijn of verstaan worden. Vorders, wat belangt de deelinge in de natuur, die en geschied (gelijk al reede gezegd is) niet in de zelfstandigheid, maar altijd en alleen in de wijze van de zelfstandigheid: ik dan deelende het Water, deel niet de zelfstandigheid, maar alleen de wijze van de zelfstandigheid, welke zelfstandigheid schoon verscheidenlijk gewijzigd zijnde, altoos de zelve is.

De deeling dan of lijding geschied alleen in de wijze; gelijk als wy zeggen, dat de mensch vergaat of vernietigd word, zoo word dat alleen verstaan van den mensch, ten aanzien dat hy zoo een zamenstel en wijze is van de zelfstandigheid, en niet ten opzigte van de zelfstandigheid zelve, van wien hy afhangt. Ten anderen hebben wy alreeds gesteld, gelijk ook hier na zal geschieden, dat 'er niet iets buyten God en is, en dat hy een inblijvende oorzaak is. Doch de lijding, zoo de doender en lijder verscheiden zijn, is een tastelijke onvolmaaktheid; want de lijder moet noodzaakelijk van dat geene afhangen het welke hem van buyten het lijden veroorzaakt heeft: het geen in God, die volmaakt is, geenzins plaats heeft. Verder van zoo een werker, die in zich zelfs werkt, kan men nooyt zeggen, dat hy de onvolmaaktheid van een lijder heeft, dewijl hy van geen ander lijdt; gelijk als daar is het verstand, hetwelk, zoo ook de wijsbegeerige zeggen, een oorzaak zijner begrippen is; maar aangezien het een inblijvende oorzaak is, wie zal durven zeggen, dat het onvolmaakt is, zoo dikwils het

ipse patiatur? Tandem substantia cum sit principium omnium ejus modorum, jure majore agens quam patiens dici potest. Quo dicto ad omnia satis responsum esse putamus.

Hîc vero objicitur necessario esse debere primam causam, quae corpus hoc moveat, cum se ipsum, ubi quiescit, nullo modo movere possit: et quia clare patet in natura motum et quietem esse, putant eos necessario ab externa causa debere nasci. Sed facile ad hoc respondere possumus; concedimus enim, quod si corpus res esset per se existens, nec aliud attributum haberet quam quod esset longum, latum, et profundum, tum in eo causam non esse movendi; sed quia antea naturam ens diximus ad quod omnia attributa pertinent, nil ei deesse potest ad producendum omne quod produci potest.

Cum igitur hucusque de Deo, quid sit, locuti sumus, de attributis ejus verbo tantum dicemus, ea quae nobis cognita duobus tantum constare, nempe extensione et cogitatione. Dicimus enim hic tantum de talibus attributis, quae vere Dei attributa dici possunt, per quae eum in se ipso, nec tanquam extra se operantem concipimus. Omnia igitur quae homines praeter duo ista attributa Deo adscribunt, si omnino ad eum pertinent, vel nominatio erunt externa, uti quod sit sui constans, unicus, aeternus, et immutabilis; vel quod ad operationes ejus, uti quod sit causa, praedestinator, et rector omnium rerum; quae omnia Deo propria sunt, nec vero quid sit patefaciant; quomodo vero

van zich zelven lijdt? Eindelijk, de zelfstandigheid, dewijl zy 't beginzel van alle hare wijzen is, zoo kan zy met veel grooter recht een doender als een lijder genaamd worden. En met dit gezegde achten wy alles genoegzaam beantwoord.

Doch hier word teegengeworpen, dat 'er noodzakelijk een eerste oorzaak, die dit lichaam doet beweegen, moet zijn; alzoo 't zich zelven, wanneer het rust, onmogelijk beweegen kan: en aangezien het klaarelijk blijkt, dat 'er in de natuur rust en beweeging is, zoo moet die, meenen zy, noodzakelijk van een uyterlijke oorzaak herkomen. Maar 't is ligt voor ons hier op te antwoorden: want wy staan toe, dat indien 't lichaam een zaak was door zich zelf bestaande, en anders geen eigenschap en had als lang breed en diep, dat dan, wanneer het rustte, in 't zelve geen oorzaak zoude zijn om zich in beweeging te brengen: doch nadien wy alvoorens de natuur een weezen stelden te zijn aan het welke alle eigenschappen behooren, zoo en kan haar niets ontbreeken om voort te brengen alles wat voort te brengen is.

Tot hier toe dan gesproken hebbende van wat God is, zoo zullen wy van zijne eigenschappen maar als met een woord zeggen, hoe dezelve welke ons bekend zijn maar bestaan in twee, namendlijk denking en uytbreiding; want hier spreeken wy maar alleen van zulke eigenschappen, die men waarelijk Gods eigenschappen noemen kan, door wien wy hem in zich zelf en niet als werkende buyten zich bevatten. Al wat dan de menschen aan God buyten deeze twee eigenschappen meer toeschrijven, dat zal, indien het anderzins tot hem behoort, moeten zijn òf een uytwendige benaming, gelijkerwijs dat hy is door zich zelf bestaande. eenig, eeuwig, en onveranderlijk, enz. òf in opzigt zijner werkingen, gelijkerwijs dat hy is een oorzaak, voorbeschikker, en regeerder van alle dingen: welke alle eigen aan God zijn, zonder nochtans te kennen te geeven wat hy is. Doch hoe en op wat wijze deeze eigenschappen nochtans in

haec attributa tamen in Deo locum habere possint, pos in seqq. capitibus ostendemus. Ad meliorem vero prae dentium intelligentiam, et introductionem in illud quod cere cupimus, hic addere voluimus sequentia, nempe

DIALOGUM,

INTER INTELLECTUM, AMOREM, RATIONEM, ET CUPIDITATEM.

Amor. Video, frater, quod essentia et perfectio mea (nino pendeat a tua perfectione, et quia perfectio obj quod concepisti tua est perfectio, e qua tua mea provei dic mihi, quaeso, num ens tale conceperis quod sum perfectum sit, nec ab alia quadam re terminari queat, in quo et ego comprehensus sim?

Intell. Quod ad me attinet, naturam non nisi in 1 suo infinitam et summe perfectam considero; qua de r dubitas, roga Rationem, quae tibi dicet.

Ratio. Ego quidem verum esse non dubito, nam si na ram terminare volumus, nihilo eam terminare debemus (q absurdum est), et hoc cum sequentibus attributis, nei quod sit unum, aeternum, per se infinitum. Quam absu tatem evitamus, ponentes eam esse unitatem aeternam, : nitam, omnipotentem, etc. naturam nempe infinitam omnia in ea comprehensa; cujus negationem nihil vocan

Cupid. Hoc quidem mirabiliter quadrat, unitatem coı nire cum varietate, quam ubique in natura video. Quid en

God plaats konnen hebben, zullen wy hier na in de volgende Hoofddeelen toonen. Maar tot beeter verstand van 't voorgaande, en nader opening van hetgeen wy meenen te zeggen, hebben wy goed gedacht en beslooten om deeze navolgende reedenen hier by te voegen, bestaande in 'n

T'ZAMENSPRAAK,

TUSSCHEN HÉT VERSTAND, DE LIEFDE, DE REEDEN EN DE BEGEERELIJKHEID.

Liefde. Ik zie, broeder, dat ten eenemaal mijn weezen en volmaaktheid afhangt van uwe volmaaktheid; en nadien de volmaaktheid van het voorwerp 't welk gy begreepen hebt uwe volmaaktheid is, en uyt de uwe weeder de mijne voortkomt, zoo zeg my eens, ik bid u, of gy zulk 'n weezen begreepen hebt, dat ten opperste volmaakt is, niet konnende door iet anders bepaald worden, en in het welk ik ook begreepen ben.

Verstand. Ik voor mijn aanschouw de natuur niet anders als in zijn geheel, oneindelijk, en ten opperste volmaakt: en indien gy daar aan twijffelt, zoo vraagt het aan de Reeden; deeze zal 't u zeggen.

Reeden. De waarheid hier van is mijn ontwijffelbaar; want zoo wy de natuur willen bepaalen, dan zullen wy hem ('t welke ongerijmd is) moeten bepaalen met 'n niet, en dat onder deeze volgende eigenschappen, namendlijk, dat hy is één, eeuwig, door zich zelf oneindelijk. Welke ongerijmdheid wy ontgaan, stellende, dat hy is een eeuwige eenheid, oneindig, almagtig, enz: de natuur namendlijk oneindig, en alles in dezelve begreepen; en de ontkenninge deezes noemen wy 'n niet.

Begeerelijkheid. Ey doch! dit stemt al wonderlijk t'zamen, dat de eenheid met de verscheidenheid, die ik alomme in de natuur zie, over een komt. Want hoe! ik zie dat de

video substantiam intelligentem communicationem n bere cum substantia extensa unamque alteram teri Et si praeter haecce duo attributa tertium adhuc pone quod in omnibus perfectum est, ecce te apertis (dictionibus implicas; nam si tertium illud extra duo ponatur, omnes illae ei deerunt proprietates quae ɛ haecce pertinent; quod tamen in toto quodam, extrɛ nulla res existit, locum habere nequit. Praeterea illud et omnipotens et perfectum, tale erit quia ipsı sius nec aliud ejus auctor fuit; attamen ille omnipo esset, qui se praetereaque alium producere posset. Et t si eum omniscientem vocas, se ipse cognoscat necesse (simul concedere debes sui cognitionem solam minoren quam cognitionem sui cum aliarum substantiarum tione conjunctam; quae omnia apertae sunt contradic Quare Amori consulerem se eo contentare, quod i] tendo nec ad alia spectare.

Amor. Quid, o infame! mihi ostendisti nisi e quo pernicies mea emanaverit; quodsi enim unquam cum e(mihi ostendisti, me conjunxissem, statim me perseq vidissem duos inimicos generis humani, Odium nempe (nitentiam saepeque etiam Oblivionem. Quare iterum ad onem me verto, ut continuet et hosce inimicos tacere

Ratio. Quod tu igitur dicis, o Cupiditas. diversas dere substantias, hoc tibi dico falsum esse: nam clar nisi unam existere vides, quae per se ipsa existit om que aliorum attributorum conservatrix est. Si vero cor

verstandige zelfstandigheid geen gemeenschap heeft met de uytgebreide zelfstandigheid, en dat den een den ander bepaalt. En indien gy buyten deeze twee zelfstandigheden noch een derde wilt stellen, die in alles volmaakt is, ziet, zoo wikkelt gy u zelven in openbaare teegenstrijdigheden; want zoo deeze derde gesteld word buyten de twee eerste, zoo ontbreeken hem dan alle de eigenschappen die deeze twee toebehooren: het welk immers in een geheel, buyten wien dat geenig ding is, geen plaats kan hebben. Daar 'n boven, zoo dit weezen almachtig en volmaakt is, zoo zal het zodanig zijn om dat 't zich zelfs en niet om dat het een ander heeft veroorzaakt. En nochtans zoude hy almachtiger zijn, die zich zelven en daar 'n boven noch 'n ander konde voortbrengen. En eindelijk indien gy hem alweetende noemt, zoo is het noodzakelijk dat hy zich zelve kent; en met een moet gy toestaan, dat de kennisse van zich zelfs alleen minder is, als de kennis van zich zelfs te zamen met de kennisse van de andere zelfstandigheden: alle het welke openbaare teegenstrijdigheden zijn. Waarom ik de Liefde wil geraden hebben, zich gerust te houden met het geene ik haar aanwijze, en na geen andere dingen om te zien.

Liefde. Wat doch, ô eerlooze! hebt gy my aangeweezen anders als dat geene uyt het welke terstond mijn verderf gevloeyd is; want zoo ik mijn ooyt met dat geene 't welk gy my hebt aangeweezen had vereenigd, aanstonds was ik vervolgd geweest van twee hoofd-vyanden des menschelijken geslachts, namendlijk de Haat en 't Berouw, en van de Vergeetenheid ook meenigmaal. En alzoo keer ik my andermaal tot de Reeden, op dat hy maar voort ga, en aan deze vyanden de mond stoppe.

Reeden. Dat gy dan, ô Begeerelijkheid, zegt verscheiden zelfstandigheeden te zien, dat zeg ik u is valsch; want klaarelijk zie ik, dat 'er maar een eenige is, die door zich zelf bestaat, en van alle andere eigenschappen een onderhouder is. En by aldien gy dan het lichamelijke en ver-

et intellectuale substantias nominare vis, quod ad modc inde dependent, illa etiam modos voces oportet, qu(substantiam a qua pendent; non enim tanquam per se tentia a te concipiuntur, at eodem modo quo velle, sei intelligere. amare etc. diversi illius modi sunt substa quam tu cogitantem nominas, ad quam tu omnia ista unumque ex iis efficis; ita et ego ipsis tuis argumentis con infinitam extensionem et cogitationem cum aliis attribut finitis, vel, secundum tuam rationem dicendi, substa nihil aliud esse quam modos entis illius unici, aeterni, i et a se existentis, in quo omnia unum et unicum sur extra quam unitatem nulla res fingi potest.

Cupid. In hac tua dicendi ratione maximam confusi video; velle enim videris totum aliquid esse extra] suas vel sine illis, quod omnino absurdum est, cum (philosophi unanime dicant, totum esse secundam : nem, et in natura nullam esse rem praeter conceptui manum; praeterea, uti ex exemplo tuo concipio, cum causa confundis, nam. uti dico, totum nonnisi e: tibus vel per partes existit; et sic tibi vim cogit tanquam rem fingis, a qua pendeat intellectus, amor nec totum illam nominare potes, sed causam tantum tuum a te jam nominatorum.

Ratio. Video jam te omnes amicos tuos contra m(vocare, itaque, quod rationibus tuis falsis nequis ef hoc verborum tuorum ambiguitate efficere conaris, uti muniter illi agunt qui veritati se opponunt. Nec vei medio pervenies ad Amorem ad te trahendum. Dicis causam, quippe quae sit causatrix effectuum, extra e(

standige wilt noemen zelfstandigheeden, in opzigt van de wijzen die daar van afhangen: welaan, dan moet gy haar ook wijzen noemen ten opzigt van de zelfstandigheid van wien zy afhangen; want als door zich zelven bestaande worden zy van u niet begreepen; en op dezelve wijs als het willen, gevoelen. verstaan, beminnen, enz. verscheiden wijzen zijn van het geen gy een denkende zelfstandigheid noemt, waar toe gy die alle brengt en tot een maakt; zoo besluyte ik ook, door uw eigen bewijzen, dat de oneindige uytbreiding en denking mitsgaders andere oneindige eigenschappen, of volgens uw stijl zelfstandigheeden, niet anders zijn als wijzen van dat eenig eeuwig oneindig en door zich zelf bestaande weezen, waar in alles een en eenig is, en buyten welke eenheid men geen zaak zich kan verbeelden.

Begeerelijkheid. In deeze uwe wijze van spreken zie ik, zoo my dunkt, een zeer groote verwarring; want gy schijnt te willen, dat het geheel iets buyten of zonder zijne deelen zou zijn: dat voorwaar ongerijmd is; nadien alle Wijsgeeren eenpaarig zeggen, dat het geheel is een tweede kundigheid, en dat in de natuur buyten het menschelijk begrip geen zaak en is. Daar 'n boven, zoo als ik uyt uw voorbeeld afneem, zoo vermengt gy 't geheel met de oorzaak; want, gelijk ik zeg, het geheel bestaat alleen van of door zijn deelen: en alzoo is 't dat gy u de denkende kracht ver beeld als een zaak, van wien het verstand, de liefde enz. afhangt; en gy kont die geen geheel noemen, maar een oorzaak van de uytwerkzelen, door u al genoemd.

Reeden. Ik zie vast, hoe gy teegen my alle uwe vrinden, t' zamen roept; en alzoo, het geen gy niet vermogt met uwe valsche reedenen uyt te werken, dat tracht gy nu te doen met dubbelzinnigheid van woorden; gelijk gemeenelijk het werk der geener is die zich tegen de waarheid kanten. Doch 't en zal u door dat middel, om de Liefden tot u te trekken, niet gelukken. Uw zeggen dan is, dat d' oorzaak, aangezien die is een veroorzaker van de uytwerkzelen,

debere; et hoc ideo dicis, quia transeuntem tantum causam non vero immanentem cognoscis, quae postrema nihil omnino extra se producat; ex. c. intellectus qui est causa suarum idearum; quare et a me, quousque ejus ideae inde pendeant. causa, et iterum quoad existentiam idearum, totum appellatur. Sic et Deus qui cum effectibus vel creaturis suis non alia quam causa immanens est, et etiam totum quod ad secundam observationem.

—

DIALOGUS SECUNDA.

INTER ERASMUM ET THEOPHILUM.

Erasmus. Dicentem te audivi, o Theophile, Deum esse omnium rerum causam, et propterea non aliam causam eum esse posse quam immanentem. Cum autem omnium rerum causa sit immanens, quomodo eum dicere potes causam priorem? hoc enim in causa immanente fieri nequit.

Theophilum. Deum causam dicens priorem, tantum de iis rebus hoc intelligi volui, quas Deus nullis aliis mediis quam existentia sua immediate produxit; non autem quod absolute causam priorem significare eum voluerim; quod clare e verbis meis intelligere potuisses, cum etiam dixi nos eum quodammodo causam ulteriorem nominare posse.

Er. Satis jam intelligo quid dicere velis, animadverto vero etiam, te dixisse effectum causae alicujus interioris

derhalven buyten dezelve moet zijn: en dit zegt gy daarom dewijl gy maar alleen van d' overgaande en niet van de inblijvende oorzaak weet, welke laatste geenzins iet buyten zich zelven voortbrengt; by voorbeeld het verstand, 't welk oorzaak zijner begrippen is; waarom het ook van my, voor zoo verre zijn begrippen daar van afhangen, een oorzaak, en weederom in opzigt het bestaan van zijn begrippen een geheel genoemd word: alzoo ook God, die met zijn uytwerkzelen of schepzelen geen andere als een inblijvende oorzaak, en ook een geheel in opzigt van de tweede aanmerking is.

—

TWEEDE ZAMENSPRAAK.

TUSSCHEN ERASMUS EN THEOPHILUS.

Erasmus. Ik heb u, ô Theophilus! hooren zeggen, dat God een oorzaak is van alle dingen; en daarby, dat hy geene andere oorzaak kan zijn als een inblijvende. Indien hy dan een inblijvende oorzaak aller dingen is; hoe kont gy hem dan een eerder oorzaak noemen? want dat is in een inblijvende oorzaak onmogelijk.

Theophilus. Wanneer ik zeî, dat God een eerder oorzaak is, zoo is dat van my niet gezegd als in opzigt van die dingen, welke God zonder eenige omstandigheden als alleen zijn weezendlijkheid onmiddelijk heeft voortgebragt: maar geenzins dat ik hem volstrekt een eerder oorzaak zou genoemd hebben; het welk gy klaar uyt mijne woorden hebt konnen afneemen, want ik heb ook gezegd, dat wy hem in eeniger wijze een verder oorzaak konnen noemen.

Erasmus. Het geen gy my wilt zeggen versta ik nu genoeg: maar 'k merk ook aan, dat gy gezegd hebt, dat het gewrogt eener innerlijke oorzaak op zodanig 'n wijze met

tali ratione cum causa sua conjunctum manere, quod cum ea unum totum efficiat: quod si ita est, Deus, uti mihi videtur, causa immanens essê nequit; si enim ipse et id quod ab eo productum est unum totum efficiant, Deo uno tempore plus essentiae attribuis quam alio. Quod dubium mihi, precor, adimas.

Theoph. Si te, Erasme, confusioni istae eripere cupis, bene perpende quod tibi jam dicam. Rei alicujus essentia non augetur conjunctione alius rei quacum totum efficiat, sed e contrario in illa immutata manet. Quod ut melius intelligas tibi exemplum proponam: Statuarius e ligno plures figuras fecit ad similitudinem partium corporis humani; unam ex iis, quae figuram habet pectoris humani, capit, et cum alia conjungit quae capitis humani habet figuram, ex utraque autem unum totum facit, quod corporis humani partem superiorem exhibet. Dicesne jam hinc capitis essentiam auctam esse conjunctione illa cum pectore? Nullo modo, nam idem adhuc est quod antea. Ut et melius pateat, aliud tibi exemplum proponam, nempe ideam quam trianguli habeo, et aliam ex prolatione unius trium angulorum ortam, quem angulum prolatum vel se proferentem necesse est, aequalem esse duobus angulis interioribus oppositis etc.; has ideas dico jam produxisse novam, nempe tres angulos trianguli aequales esse duobus angulis rectis, quae idea cum priore ita conjuncta est, ut sine illa nec esse nec concipi possit. At ex omnibus ideis, quas aliquis habet, unum totum facimus, vel, quod idem est, ens ratio-

zijn oorzaak blijft vereenigd, dat het met dezelve t' zamen een geheel maakt; en indien dit zoo is, dan kan God, zoo my dunkt, geen inblijvende oorzaak zijn; want zoo hy en 't geen van hem is voortgebragt te zamen een geheel maaken, dan schrijft gy aan God op d' eene tijd meer weezen toe als op de andere tijd. Neemt, bid ik u, my deeze twijfeling weg.

Theophilus. Zoo gy, Erasmus, uyt deze verwarring wilt geraaken, zoo neemt eens wel in acht dat ik u hier zal zeggen. Het weezen van eene zaak neemt niet toe door het vereenigen met een andere zaak, waarmeê zy een geheel maakt: maar in teegendeel zoo blijft ze daar in onveranderlyk. Ik zal u, op dat gy mijn te beeter zult verstaan, dit voorbeeld stellen. Een beeldhouwer heeft van hout gemaakt verscheiden gedaantens, na de gelijkenis der deelen eenes menschelyk lichaam: hy neemt een van deeze 't welk de gedaante heeft van een menschlyke borst, en voegt dat te zamen met een ander dat de gedaante heeft van een menschelyk hoofd, en maakt van deeze twee een geheel, 't welk het bovenste gedeelte van 'n menschelyk lichaam vertoont. Zult gy nu daarom zeggen, dat het weezen van 't hoofd heeft toegenomen door zijn vereeniging met de borst? geenzins; want het is 't zelve dat 't te vooren was. Tot meerder klaarheid zal ik u een ander voorbeeld stellen, namendlyk het denkbeeld dat ik van 'n driehoek heb, en een ander ontstaande door uytstrekking van een dier hoeken, welke uytgestrekte of uytstrekkende hoek noodzaakelijk gelijk is met de twee tegengestelde innerlijke hoeken, enz. Deeze, zeg ik, hebben voortgebragt een nieuw denkbeeld, namendlyk, dat de drie hoeken van een driehoek gelijk zijn met twee rechte hoeken: welk denkbeeld met het eerste zoo vereenigd is, dat het zonder 't zelve niet kan bestaan of begreepen worden. En van alle denkbeelden die een iegelyk heeft maaken wy een geheel, of 't welk 't zelve is, een weezen van reeden, het geene wy

nis, quod intellectum vocamus. Videsne jam, quod, quamquam haecce nova idea cum praecedente conjuncta sit, propterea tamen in praecedentis essentia nulla efficiatur mutatio, quodque e contrario sine ulla mutatione eadem maneat? Quod etiam videre licet in quacunque idea, quae in se amorem producit; qui amor nullo modo ideae essentiam auget. Sed quare tot exempla afferremus, cum tu ipse in proposito, de quo jam diximus, aperte hoc videre potes; clare enim dixi, omnia attributa, quae ab alia causa non pendent et ad quae describenda non opus sit genere, ad Dei essentiam pertinere; et quia res creatae non possunt attributum ponere, Dei essentia iis non augetur, licet se quam arctissime cum ea conjungant. Adde, quod totum ens rationis tantum sit nec a generali differat nisi in eo, quod generale fiat ex diversis non conjunctis individuis ejusdem generis, totum autem ex diversis conjunctis individuis tam alius quam ejusdem generis.

Er. Quod ad hoc attinet, mihi satisfecisti. Sed praeterea etiam dixisti, immanentis causae productum perire non posse, quamdiu ejus causa perdurat, quod falsum esse video; hoc enim si ita est, quo modo Deus immanens adhuc omnium rerum causa esse potest, cum tot earum pereant? Dices quidem, secundum anteriorem tuam distinctionem, Deum proprie talium productuum causam esse, quas nullis aliis mediis quam solis suis attributis produxit, neque eas, quamdiu causa earum perdurat perire posse, non autem te Deum immanentem dicere causam earum productuum, quarum existentia non immediate ab eo pendeat, sed quae ab alia

verstand noemen. Ziet gy nu wel dat, al schoon dit nieuwe denkbeeld zich vereenigt met het voorgaande, daarom in 't weezen van 't voorgaande geen veranderinge valt, maar dat het in teegendeel zonder d' allerminste verandering het zelfde blijft? Het welke gy ook zien kont in een iegelyk denkbeeld, dat in zich liefde voortbrengt, welke liefden in geenerlei wijze het weezen van 't denkbeeld doet toeneemen. Maar waartoe zoo veel voorbeelden opgehoopt, daar gy zelf in 't voorgebeelde, waar af wy nu gesprooken hebben, dit klaarelyk kont zien: 'k heb duidelyk gezegd, dat alle eigenschappen die van geen ander oorzaak afhangen, en om welke te beschrijven geen geslacht van nooden is, tot het weezen Gods behooren; en dewijl de geschapene dingen niet magtig zijn een eigenschap te stellen, zoo en vermeerderen zy door deeze het weezen Gods niet, hoe nauw zy met het zelve ook komen te vereenigen. Doet hier by, dat het geheel maar een weezen van reeden is, en niet verschilt van het algemeen als alleen hier in, dat het algemeen gemaakt word van verscheiden niet vereenigde ondeelbare, van het zelfde geslagt: maar het geheel van verscheiden vereenigde ondeelbaare, zoo van een ander als van het zelfde geslagt.

Erasmus. Zoo veel als dit belangt, hebt gy my voldaan. Maar boven dit hebt gy nog gezegd, dat het gewrogt van een innerlyken oorzaak niet kan vergaan, zoo lang zijn oorzaak duurt; het geen ik zie niet waar te zijn, want dit zoo zijnde, hoe kan God dan nog een innerlijke oorzaak aller dingen weezen, daar zoo veel van dezelve te niete gaan? Gy zult volgens uw voorig onderscheid wel zeggen, dat God eigendlyk een oorzaak van zodanige gewrogten is, die hy zonder eenige meerder omstandigheeden als alleen zijn eigenschappen heeft voortgebragt, en dat deeze dan zoo lang haar oorzaak duurt niet konnen vergaan; maar dat gy God geen innerlyke oorzaak noemt van die gewrogten, welkers weezendlykheid niet onmiddelyk van

quadam re orta sunt, nisi quoad earum causae sine eo et extra eum non operantur nec operari possunt, unde etiam, quippe non immediate a Deo productae, perire possunt. Hoc autem mihi non satisfacit; video enim te concludere, quod humanus intellectus immortalis sit, quia opus est a Deo in se ipso productum; cum igitur jam fieri non potuit pluribus opus fuisse ad talem intellectum producendum quam attributis Dei, ut ens esset talis perfectionis, necesse est, simulac omnes aliae res a Deo immediate productae, ab aeterno creatum fuisse; quod, nisi fallor, etiam te dicentem audivi. Quod si ita est, quomodo nulla difficultate relicta explicabis?

Theoph. Verum est, Erasme, res quae ab aeterno a Deo creatae sunt, propter ipsarum existentiam nulla alia re nisi attributis Dei opus habere; sed animadverti oportet, quod, etsi necessario ad rei existentiam modificatio singularis exigitur, et res praeter attributa Dei, Deum tamen non cessare rem immediate producere posse; nam inter res necessarias, quae exiguntur ut res aliqua sit, quaedam sunt ad rem producendam et aliae ut res producta esse possit, uti ex. gr. si in camera quadam lucem habere volo, hanc accendo, vel fenestram aperio, quo facto camera illustratur; at vel sic tamen accensio illa vel apertio lucem non facit, sed efficit tantum lucem cameram illustrare vel in eam posse pervenire; et sic etiam ad corporis alicujus motum exigitur aliud corpus, quod omnem istum motum habeat necesse

hem afhangt, maar van eenige andere zaak geworden zijn, als alleen voor zoo veel haar oorzaaken zonder en buyten hem niet werken, noch konnen werken; en hier om dan ook, aangezien zy niet onmiddelyk van God zijn voortgebragt, te niete konnen gaan. Doch dit voldoet my niet; want ik zie dat gy besluit, dat het menschelyk verstand onsterffelyk is, om dat het een gewrogt is dat God in zich zelf heeft voortgebragt: nu dan onmogelyk zijnde, dat er meer van nooden is geweest om zodanig een verstand voort te brengen als alleen de eigenschappen Gods, zoo moet het dan, om een weezen van zoo 'n uitsteekende volmaaktheid te zijn, zoo wel als alle andere dingen die onmiddelijk van God afhangen, van eeuwigheid geschapen zijn, het welke ik, zoo 'k my niet bedrieg, u ook heb hooren zeggen; en dit dan zoo zijnde, hoe zult gy dit zonder zwaarigheid over te laaten vereffenen?

Theophilus. 't Is waar, Erasmus, dat die dingen, om haar weezendlykheids wille, geen ander ding van doen hebben als alleen de eigenschappen Gods, die van hem onmiddelyk van eeuwigheid geschapen zijn. Maar staat aan te merken, dat alschoon het noodzakelyk is, dat 'er tot de weezendlykheid van een zaak vereischt word een bizondere wijzing, en een zaak buyten de eigenschappen Gods, dat daarom echter God niet nalaat een zaak onmiddelyk te konnen voortbrengen: want van de noodzakelijke dingen die vereyscht worden om een zaak te doen zijn, bennen eenige opdat zy de zaak zouden voortbrengen, en anderen op dat de zaak zou konnen voortgebragt zijn; als by voorbeeld, ik wil in zeekere kamer licht hebben, ik steek dit op, of ik doe een venster open, waar op de kamer word verlicht, zoo maakt die opsteeking of opening van de kamer door zich zelfs het licht niet, maar brengt alleen te weeg dat het licht de kamer komt te verlichten, of daar in kan komen; en alzoo word tot de beweeging van een lichaam ook vereyscht een ander lichaam, 't welk alle die

est, qui ex eo ad aliud corpus transit. Ad Dei autem in no bis ideam producendam nulla alia res singularis exigitur quae habeat quod in nobis producitur; sed tale tantum co pus in natura, cujus idea opus est ad Deum immediate o tendendum; quod etiam ex dictis meis deducere potes cum dixerim, Deum tantum ex se nec alia quadam re co nosci. Hoc autem tibi dico nos, quamdiu ideam Dei tam di tinctam non habemus, quae nos ea ratione cum eo conju gat, ut non sinat nos aliam rem praeter Deum amare, n dici non posse vere cum Deo conjunctos esse, et sic imm diate ab eo pendere. Quod jam ad id attinet, quod adhu rogare posses, alio hoc fiat tempore, cum in praesentia o portunitas jam ad aliud quid me invitet.

Er. Pro tempore nihil amplius habeo, in eo vero qu hucusque mihi dixisti, me occupabo ad ulteriorem opportu tatem, Deo interea te commendans.

CAPUT TERTIUM.

DEUM OMNIUM CAUSAM ESSE.

Agere jam incipiemus de iis Dei attributis, quae pro vocavimus, et primum quidem Deum esse omnium ca

---

1) Sequentia propria dicuntur, quia nihil aliud sunt quam quae concipi nequeunt sine substantivis suis i. e. Deus sine non esset, nec tamen per illa Deus est, nam nihil substant quod solum Deus existit, significant.

beweeging hebben moet die van hem tot het ander lichaam over gaat. Maar om in ons een denkbeeld van God voort te brengen, word geene andere bizondere zaak vereyscht, die heeft 't welk in ons word voortgebragt; maar alleen zodanig lichaam in de natuur, wiens denkbeeld noodzakelyk is om God onmiddelyk te vertoonen: 't geen gy ook uyt mijne woorden af kont neemen, alzoo ik heb gezegd, dat God alleen door zich zelfs en niet door iets anders word gekend. Doch dit zeg ik u, dat zoo lang wy van God zoo een klaar denkbeeld niet en hebben, 't welk in dier voegen ons met hem vereenigt, dat het ons niet toe laat eenige zaak te beminnen buyten hem, wy niet en konnen zeggen, waarelijk met God te zijn vereenigd, en zoo onmiddelyk van hem af te hangen. Belangende nu 't geen gy verder noch zoudt mogen vragen, laat dat op een andere tijd geschieden, alzoo my de geleegendheid tegenwoordig tot wat anders noodigt.

Erasmus Voor teegenwoordig is er niets meer: maar ik zal my met het geene gy my nu gezegd heb beezig honden tot nader geleegendheid, en ondertusschen u Gode beveelen.

—

DERDE HOOFDDEEL.

DAT GOD OORZAAK IS VAN ALLES.

Wy zullen teegenwoordig aanvangen om te handelen van die eigenschappen Gods, welke wy eigene [1]) genaamd hebben; en voor eerst, dat God een oorzaak is van alles.

—

1) De navolgende worden eigene genaamd, om dat ze niet anders zijn als Toeëigeningen, die niet verstaan konnen worden zonder hare zelfstandigheid, dat is, God zou wel zonder deeze geen God zijn, maar nochtans is hy door deeze geen God; want zy niets zelfstandigs, door welke God alleen bestaat, te kennen geeven.

Antea jam diximus unam substantiam alteram producere non posse, et Deum ens esse de quo omnia dicuntur attributa; unde clare sequitur, omnes alias res extra Deum non existere nec concipi posse; quare omnino dicere debemus Deum omnium causam esse. Cum autem causam operantem in octo partes dividere solent, videamus jam quomodo Deus causa sit:

1. Causa est *emanens* vel operans operum suorum, et, quoad actio ista fiat, causa efficiens vel agens, quae tanquam unum ponimus, quippe ad se invicem pertinentia.

2. Est causa *immanens* nec transiens, quia omnia in se et nihil extra se operat, cum nihil extra eum sit.

3. Deus est causa *libera* nec naturalis, uti quam clarissime ostendemus, quando agemus de eo, num Deus omittere possit aliquid agere quod agit; ubi simul explicabitur in quo consistat vera libertas.

4. Deus est causa *per se* nec per contingentiam, quod ex tractatu de Praedestinatione clarius patebit.

5. Deus est causa *praecipua* operum suorum, quae immediate creavit, uti motum in materia, etc. in qua causa minus praecipua locum habere nequit, quippe quae semper in rebus sit particularibus [1], quae in natura sunt. Causa minus praecipua incipiens non est in Deo, quia extra eum nihil est quod eum premere posset. Causa praecedens

---

1) Uti quando per ventum vehementem mare siccat, et sic in omnibus rebus particularibus.

Hier vooren hebben wy alree gezegd, hoe dat den eene zelfstandigheid den andere niet kan voortbrengen, en dat God een weezen is van welke alle eigenschappen gezegd worden: waar uyt klaarelyk volgt, dat alle andere dingen buyten God niet konnen bestaan, noch verstaan worden: weshalven wy dan met alle reeden moeten zeggen, dat God een oorzaak is van alles.

Aangezien men dan gewoon is de werkende oorzaak in acht deelen te verdeelen, zoo laat ons nu eens onderzoeken, hoe en op wat wijze God een oorzaak is:

1. Hij is een uytvloeyende of daarstellende oorzaak van zijn werken; en, in opzigt dat deze werkinge geschied, een doende of werkende oorzaak: het welke wy voor een stellen, als op elkanderen opzigt hebbende.

2. Hij is een inblijvende en geen overgaande oorzaak, aangezien hy alles in zich zelfs en niet buyten zich en werkt, gemerkt niets buyten hem en is.

3. God is een vrye en geen natuurelyke oorzaak; gelyk wy dit heel klaarelyk zullen doen blijken, wanneer wy zullen handelen aangaande dit, of God kan nalaaten te doen hetgeen hy doet: alwaar met een verklaard zal worden waarin de waare vryheid is bestaande.

4. God is een oorzaak door zich zelfs, en niet door 'n toeval: het welke uyt de verhandeling van de Voorschikking nader blijken zal.

5. God is een voorname oorzaak zijner werken, die hy onmiddelyk geschapen heeft, als daar is de roeringe in de stoffe, enz. in welke de min voorname oorzaak geene plaats kan hebben, nadien dezelve altijd in de bizondere dingen is [1]) die in de natuur zijn. De min voornaam beginnende oorzaak is God niet, vermits dat buyten hem niets is 't geene hem zou konnen prangen. Doch de voorgaande oor-

—

1) By voorbeeld, als wanneer hy door een harde wind de zee droog maakt, enz. in alle de bizondere dingen.

vero est ipsa perfectio ejus, per quam et sui et per consequentiam omnium aliarum rerum causa est.

6. Deus solus est causa *prima* vel incipiens, uti ex praecedente demonstratione patet.

7. Deus etiam est causa *generalis*, at in eo tantum quod varia producat opera; alio modo ita dici nequit, nam nemine opus habet ad effectus producendos.

8. Deus est causa *proxima* eorum quae infinita et immutabilia sunt, et quae ab eo immediate creata dicimus; sed causa postrema est, et hoc quodammodo omnium rerum singularium.

—

CAPUT QUARTUM.

DE DEI ACTIONE NECESSARIA.

Deum omittere posse id quod agit, negamus; quod demonstrabimus quando de Dei praedestinatione agemus, ubi ostendemus omnia necessario a causis suis pendere. Quod etiam demonstratur ex Dei perfectione, quia extra ullum dubium est, Deum omnia aeque perfecta efficere posse ac in idea ejus concepta sunt; et, uti res, quae ab eo concipi possunt, non perfectius concipi possint quam ipse ea concipiat, sic omnia tam perfecte ab eo effici possunt, ut perfectius ab eo proficisci nequeant. Quando autem concludimus Deum omittere non potuisse id quod egit, hoc de eo affirmamus propter ejus perfectionem, quia in Deo id quod agit omittere imperfectio esset, nec tamen in Deo causam

zaak is zijne volmaaktheid zelve, door wien hy van zich zelfs, en by gevolg ook van alle andere dingen oorzaak is.

6. God is alleen de eerste of beginnende oorzaak, gelyk by onze voorgaande betoging komt te blijken.

7. God is ook een algemeene oorzaak; doch alleen in opzigt dat hy verscheiden werken voortbrengt: anders kan zulks nooyt gezegd worden; want hy niemand van doen heeft, om uytwerkzelen voort te brengen.

8. God is de naaste oorzaak van die oneindelyk en onveranderlyk zijn, en welke wy zeggen van hem onmiddelyk te zijn geschapen. Doch de laatste oorzaak is hy, en dit eenigzins van alle bizondere dingen.

—

VIERDE HOOFDDEEL.

VAN GODS NOODZAKELYKE WERKINGE.

Dat God het geen hy doet zou konnen nalaaten te doen, ontkennen wy, en zullen 't zelve ook bewijzen, wanneer wy van Gods voorbeschikking handelen: alwaar wy toonen zullen, dat alle dingen noodzaakelyk van hare oorzaaken afhangen. Het geen meê beweezen word door Gods volmaaktheid, alzoo het buyten alle twijffel is dat God alles eeven zoo volmaakt kan uitwerken als het in zijn denkbeeld is begreepen; en gelijkerwijs de dingen die van hem verstaan worden van hem niet volmaakter konnen worden verstaan als hy die verstaat, alzoo konnen alle dingen zoo volmaaktelyk van hem uytgewerkt worden, dat ze van hem niet volmaakter konnen voortkomen. Doch als wy besluiten, dat God niet kon nalaaten te doen hetgeen hy heeft gedaan, zoo bevestigen wy dit van weegens zijn volmaaktheid, dewijle in God na te laaten 't geen hy doet een onvolmaaktheid zijn zou, zonder nochtans in God een min

minus praecipue incipientem ponimus, quae ad agendum eum movisset; tunc enim Deus non esset.

Jam vero quaestio movetur, num Deus omne quod in idea ejus sit et quod tam perfecte agere possit, omittere posset, et num illud omittere in eo perfectio sit. Dicimus, quia omnia quae fiunt a Deo aguntur, illa apud eum ita necessario praedestinata esse debere, cum aliter mutabilis esset, quod magna in eo esset imperfectio: et quod praedestinatio illa apud eum ab omni aeternitate esse debeat; in qua aeternitate nec *ante* nec *post* locum habet. Unde sequitur Deum antea res non aliter praedestinare potuisse, quam ab aeterno praedestinata sunt, et quod Deus nec ante istam praedestinationem nec sine ea esse potuit. Porro si Deus aliquid omitteret, hoc proficisci deberet vel ex causa in eo, vel ex nulla causa; si illud, necesse est, eum id omittere debere; si vero hoc, tunc necesse est eum non omittere debere; quod per se patet. Deinde, est perfectio in re creata esse et a Deo esse; nam omnium imperfectionum maxima est non esse; et quia salus et perfectio omnium est voluntas Dei, Deo hanc rem esse nolente, ejus salus et perfectio in eo consisteret quod non esset; quod sibi contradicit; itaque negamus Deum omittere posse quod agit. Quod nonnulli pro calumnia et diminutione Dei habent; hoc vero inde ortum, quod non bene capiunt, qua in re vera libertas consistat, quippe quae nullo modo, uti putant, in eo sita sit ut aliquid agere vel omittere possimus; sed in eo tantum vera libertas consistit, quod prima causa a nulla alia re pressa vel necessario coacta, sola sua perfectione

voornaam beginnende oorzaak te stellen, die hem zou bewoogen hebben tot doen; want als dan en waare hy geen God.

Doch nu valt weeder het geschil, of God al dat het welk in zijn denkbeeld is, en hy zoo volmaakt kan doen, zou konnen nalaaten te doen, en of zulks na te laten in hem een volmaaktheid is. Wy zeggen, wijl alles wat 'er geschied van God gedaan word, hetzelve alzoo noodzakelyk by hem moet voorbepaald zijn, nadien hy anderzins veranderlyk was, hetwelk in hem een groote onvolmaaktheid zijn zou; en dat deeze voorbepaaldheid by hem van alle eeuwigheid moet zijn, in welke eeuwigheid geen voor noch na is: waar uyt volgt, dat God te vooren op geen andere wijs de dingen heeft konnen voorbepaalen als die nu van eeuwigheid bepaald zijn, en dat God voor noch zonder deeze bepaaling heeft konnen zijn. Vorder als God iet zoude nalaaten te doen, zoo moest dat voortkomen uyt een oorzaak in hem, of uyt geen: ja, dan is 't noodzakelyk dat hy het moet nalaaten te doen: zoo neen, dan is het noodzakelyk dat hy het niet moet nalaaten: dit is in zich zelven klaar. Wijders, het is een volmaaktheid in en geschapen zaak dat ze is en van God is: want van alle onvolmaaktheid is de grootste onvolmaaktheid het niet zijn: en dewijl het heil en de volmaaktheid van alles is de wille Gods, zoo zou immers, als God wilde dat deeze zaak niet was, het heil en de volmaaktheid van dezelve zaak bestaan in het niet zijn: het welke in zich zelf tegenstrijdig is, alzoo wy dan ontkennen dat God kan nalaaten te doen het geen hy doet. Het welke zommige voor 'n laster en verkleininge van God achten; 't geen hier uyt voortkomt, om dat niet recht begreepen word waar de waare vryheid in bestaat, als welke geenzins zoo zy waanen hier in is geleegen, van iets goeds of kwaads te konnen doen of nalaaten; maar de waare vryheid is alleen hier in geleegen, dat de eerste oorzaak, van niets anders geprangd of ge-

omnis perfectionis causa sit; quam ob rem, si Deus illud omittere posset, non perfectus esset; nam bonum facere vel perfectionem omittere posse in eo quod efficit, locum in illo habere nequit, cum defectum includat. Quod igitur Deus sola causa libera sit, non solum patet ex eo quod diximus, sed etiam inde, quod extra eum causa externa non sit, quae eum cogere vel premere posset; quae omnia in rebus creatis non ita locum habent.

Econtra dicitur quidem, bonum eo solo bonum esse, quod Deus illud velit, et Deum igitur efficere posse malum bonum fieri. Hoc autem aeque valet ac si dicerem, Deum Deum esse quia velit Deum esse, et ita posse non esse Deum; quod ipsa est absurditas. Porro si homines aliquid faciunt et rogantur cur ita faciant, responsio est: quia justitia ita exigit. Si iterum rogatur: cur justitia, vel potius causa prima omnium quae justa sint, ista exigat? respondetur: quia ipsa justitia ita vult. Sed, precor! justitiane omittere posset justa esse? Nullo modo, tunc enim non amplius justitia esse posset. Et quamquam illi, qui dicunt Deum omnia quae agit eo agere. quod in se ipsis bona sint, putabunt fortasse se nobiscum non differre; procul tamen abest, cum aliquid bonum adesse dicant, cui obligatus vel obductus esset, quippe causa desiderioque quod hoc bonum illudque rursus justum sit.

Deinde quaestio oritur, num Deus, etsi omnia ab eo alio modo creata fuerint et ab aeterno aliter disposita et praedes—

noodzaakt, alleen door zijn volmaaktheid oorzaak van alle volmaaktheid is; en dat dienvolgende, zoo God dit konde nalaaten te doen hy niet volmaakt zou weezen; want het goed doen of d' volmaaktheid te konnen laaten in 't geen hy uitwerkt, kan in hem geen plaats hebben, als sluytende gebrek in. Dat God dan de eenigste vrye oorzaak is, is niet alleen klaar uyt het geene wy gezegd hebben, maar ook hier uyt, dat er buyten hem geen uytwendige oorzaak is, die hem zou konnen dwingen of noodzaaken; al het welk geen plaats heeft in de geschapene dingen.

Hier teegen word wel ingebragt, dat het goed alleen daarom goed is, om dat God het wil; en dat dieshalven God wel maaken kan, dat het kwaade goed word. Doch zulks sluyt eeven zoo wel als of ik zeide: om dat God wil dat hy God is, daarom is hy God, en dieshalven is het in zijn magt, geen God te weezen; hetwelk de ongerijmdheid zelven is. Vorders, als de menschen iets doen, en men vraagt haar, waarom dat zy zulks doen? 't antwoord is, om dat de rechtvaardigheid het vereyscht. Vraagt men weeder, waarom de rechtvaardigheid of liever d' eerste oorzaak van alles dat rechtvaardig is, het alzoo vereyscht? zoo is 't antwoord, om dat de rechtvaardigheid het zelve zoo wil. Maar eilieven! zou de rechtvaardigheid wel konnen nalaaten rechtvaardig te zijn? Geenzins; want als dan kon ze geen rechtvaardigheid weezen. En hoewel de geenen welke zeggen, dat God alles wat hy doet, daarom doet om dat het in zig zelven goed is, mogelyk zullen denken met ons geen verschil te hebben, zoo is dit nochtans verre daar van daan, nadien zy iets voor goed stellen te zijn aan het welke hy verpligt of verbonden zou weezen, uyt oorzaak van en begeerten om, dat dit goed en dat weeder rechtvaardig is.

Nu valt wijders het geschil, of God, schoon alle dingen van hem op een andere wijs geschapen waren, en van eeuwigheid af anders geordonneert en voorbepaald als die nu

tinata quam sunt, aeque perfectus esset? Ad quod respondeatur, quod, si natura ab omni aeternitate alio modo creata esset quam nunc creata est, tunc ex eorum opinione, qui Deo voluntatem et intellectum adscribunt, necessario secuturum, Deum tunc aliam utrumque et voluntatem et intellectum habere debuisse, quibus res aliter fecisset quam facta sunt; et sic sequeretur Deum tunc alium fuisse quam est; quare ponentes Deum nunc omnium perfectissimum esse, dicere cogimur eum talem non futurum si omnia aliter crearet. Quae omnia absurditate plena nullo modo Deo, qui nunc, et in omnem aeternitatem immutabilis est, fuit et erit, tribui possunt. Quod porro a nobis demonstratur ex descriptione quam dedimus causae liberae, quippe quae non in eo consistat ut aliquid vel agere vel omittere possit, sed in eo solo ut a nullo alio pendeat, itaque omne quod agat Deus ab eo solo, tanquam a causa sapientissima fieri et effici. Quia autem Deus rerum prima causa est, aliquid in eo esse debet, per quod agat quod agit nec agere omittat; et quia illud quod eum aliquid agere faciat, nihil aliud esse potest quam ipsa ejus perfectio, concludimus, nisi ejus perfectio agere illud eum faceret, res non existerent nec esse incepissent eo modo quo jam sunt.

Hucusque de prima Dei proprietate. Transeamus jam ad secundum ejus attributum, quod proprium in eo vocamus, et videamus quid nobis de ea dicendum sit.

—

zijn, of hy dan eeven zoo volmaakt zou zijn als nu? Waar op tot antwoord dient, dat zoo de natuur van alle eeuwigheid op eene andere wijze als die nu is, geschapen was, dan na de stelling der geener die God wil en verstand toeschrijven, noodzakelyk zal volgen, dat God dan beide een andere wil en verstand als nu gehad moest hebben, volgens 't welke hy de dingen anders had gemaakt als dezelve nu zijn: en dus zou volgen, dat God dan anders zou gesteld zijn als nu: weshalven wy, indien wy stellen, dat God nu d' allervolmaaktste is, genoodzaakt zijn te zeggen, dat hy zulks niet zou zijn wanneer hy alles anders schiep. Al het welke, zeer tastelyke ongerijmdheden in zich besluitende, geenzins aan God (die nu te vooren en in alle eeuwigheid onveranderlyk is, geweest heeft, en blijven zal) kan worden toegepast. Dit word van ons verder beweezen uyt de beschrijving die wy van de vrye oorzaak hebben gemaakt; als de welke niet bestaat in iet te konnen doen of laaten, maar alleen hier in dat ze van niets anders afhangt, alzoo alles wat God doet van hem als van de allerwijste oorzaak gedaan en uytgewerkt word. Aangezien nu God de eerste oorzaak aller dingen is, zoo moet iets in hem zijn, door 't welke hy doet het geen hy doet, en niet nalaat te doen: en dewijl dat geene het welke hem iets doet doen, niets anders zijn kan als zijn eigen volmaaktheid zelf, zoo besluiten wy, dat indien het zijn volmaaktheid zelf niet en was die hem zulks deede doen, dat de dingen niet en zouden bestaan of in weezen gekomen zijn, om te weezen het geene zy nu zijn.

Dus verre van de eerste eigenschap Gods. Nu zullen wij over gaan tot Gods tweede eigenschap, die wy in hem eigen noemen; en zien wat ons daaraf te zeggen valt, in 't

—

1. Deum omittere non posse agere quod agit, nempe omnia tam perfecta creasse ut perfectiora esse nequeant. Et

2. Nullam rem sine eo nec existere nec concipi posse.

Jam quaerendum est, num in natura quaedam possibilia sint i. e. talia quae et fieri et etiam non fieri possint, et porro, num aliqua res sit de qua rogare possimus an sit?

Nullas res possibiles esse, hac ratione demonstramus:
Aliquid quod causam essendi non habet, impossibile est.
Aliquid quod possibile est causam non habet. Ergo —

Primum extra omne dubium est. Secundum sic demonstramus: Si aliquid, quod possibile est, causam habet certam et determinatam ut sit, necessario sit oportet. Quod autem aliquid *et* possibile *et* necessarium esset, secum pugnat. Ergo —

Fortasse aliquis dicet, quoddam possibile determinatam et certam quidem non habere causam, at vero possibilem. Ad quod respondeo: hoc igitur esse debere vel in sensu diviso, vel in sensu composito i. e. vel quod existentia ejus causae, non tanquam causa, possibilis sit; vel quod possibile sit, quod aliquid in natura necessarium causa erit quod possibile hocce producatur. Sed utrumque falsum est; nam, quod ad *primum*, si possibile illud propterea possibile est, quod causa ejus possibilis, causa etiam possibilis esse debet, quia causa, quae eam causavit, etiam possibilis est, et sic in infinitum. Et quia jam antea demon-

1. Dat God niet kan nalaten om te doen het geen hy doet; namendlyk dat hy alles zoo volmaakt geschapen heeft, dat het niet volmaakter zijn kan. En daar by

2. Dat geen ding zonder hem kan bestaan, noch verstaan worden.

Nu staat aan te merken, of 'er in de natuur eenige gebeurelyke dingen zijn, dat is de zulke die gebeuren en ook niet gebeuren konnen. Ten andere, of 'er eenige zaak is, van welk wy niet konnen vraagen, waarom dat ze is?

Dat 'er geen gebeurelyke dingen zijn bewijzen we aldus:

Iets dat geen oorzaak heeft om te zijn, is onmogelyk dat het zij.

Iets dat gebeurelyk is heeft geen oorzaak.

Derhalven —

Het eerste is buyten alle geschil.

Het tweede bewijzen wy aldus:

Indien iets dat gebeurelyk is, een bepaalde en zeekere oorzaak heeft om te zijn, zoo moet het noodzakelyk zijn.

Maar dat iets te gelijk gebeurelyk en noodzakelyk zou zijn is strijdig.

Derhalven —

Misschien zal iemand zeggen, dat iets gebeurelyk wel geen bepaalde en zeekere oorzaak heeft, maar een gebeurelyke. Waar op dient, dat zulks dan zou moeten zijn of in een verdeelde zin, of in een zamengevoegde zin, te weeten: òf dat de weezendlykheid van die oorzaak, niet als oorzaak zijnde, gebeurelyk is, òf dat het gebeurelyk is, dat dat iet, 't welk noodzakelyk in de natuur is, een oorzaak zal weezen dat dit gebeurelyk iet voorkomt. Doch het een en ander zijn beide valsch; want,

wat het eerste aanbelangt, indien dat gebeurelyk iets daarom gebeurelyk is, omdat zijn oorzaak gebeurelyk is, zoo moet die oorzaak dan ook gebeurelyk zijn, om dat de oorzaak, die hem heeft veroorzaakt, ook gebeurelyk is, en zoo tot in 't oneindig. En dewijl nu al te vooren bewee-

stratum est ab una causa omnia pendere, etiam causa i possibilis esse deberet; quod aperte falsum.

Et quod ad *alterum*, si causa illa non magis ad un quam ad alterum producendum vel omittendum determin esset, omnino impossibile esset, ut illud vel produce vel omitteret; quod secum pugnat.

Quod jam ad alteram quaestionem attinet, nihil in tura existere de quo rogari non possit, cur sit? Hoc n trum dictum significat nobis inquirendum esse per quamn causam aliquid essentiale existat; nam nisi causa illa e tat, impossibile est illud aliquid existere.

Et haec quidem causa vel in re vel extra rem quaeri del Si autem regula quaeritur ad inquisitionem istam facienda dicimus omnino nulla opus esse videri; nam, si existe ad rei naturam pertinet, certum est causam non extra ill nobis quaerendam esse. At si tali modo non se habet, cau extra illam quaerere debemus. Quia autem primum illud Deo tantum locum habet, ostenditur (uti jam antea fecim Deus solus omnium primam causam esse. Et inde p etiam hanc et illam hominis volitionem (voluntatis e ejus existentia ad ejus essentiam non pertinet) causam ex nam habere debere, per quam necessario causata sit. Q etiam ex omnibus quae in hoc capite diximus, ita habere patet, et magis etiam patebit, quando in parte cunda de hominis libertate agemus dicemusque.

Omnibus hisce ab aliis objicitur, quomodo fieri possit, q Deus, qui summe perfectus et unicus causator, ordin

is, dat van een eenige oorzaak alles afhangt, zoo zou
ook die oorzaak moeten gebeurelyk zijn: 't welk open-
r valsch is. En,

at het tweede aanbelangt, byaldien die oorzaak niet
r was bepaald om het een als 't andere voort te brengen,
ulks na te laaten, zoo was het t' eenemaal onmogelyk
hy het konde voortbrengen, of 't zelve nalaaten: 't
ke recht strijdig is.

angaande nu ons voorige tweede, dat 'er in de natuur
n zaak en is van wien men niet kan vragen, waarom
ze is? dit ons zeggen geeft te kennen, dat by ons te
erzoeken staat, door welke oorzaak dat iets weezend-
s is; want die niet zijnde, was het onmogelyk dat het
zou zijn.

eeze oorzaak nu is in de zaak of buyten dezelve te
ken. Doch zoo men na de reegel vraagt, om dit onder-
k te doen, wy zeggen, dat er in 't geheel geen schijnt
nooden te zijn: want indien de weezendlykheid tot de
uur van de zaak behoord, het is zeeker dat wy dan de
zaak niet buyten haar moeten zoeken. Doch indien het
t dit iet zodanig niet en is, zoo moeten wy immers de
zaak buyten haar zoeken. Nademaal nu het eerste al-
n aan God toebehoort, zoo word daardoor betoond (ge-
wy zulks al-voren hebben gedaan) dat God alleen de
ste oorzaak is van alles. En hier uyt blijkt dan meede,
t deeze en geene wille van den mensch (want de wee-
ndlykheid van zijn wil behoord niet tot zijn weezen) ook
oet hebben een uytterlyke oorzaak, van wien zy noodza-
lyk veroorzaakt word: het welke ook zoodanig blijkt te
jn. uyt alle het geene wy in dit hoofddeel hebben ge-
gd; en ook noch meerder blijken zal, wanneer wy in het
veede deel van des menschen vrijheid zullen handelen en
reeken.

Teegen dit alles word van anderen teegengeworpen: Hoe
s 't mogelyk, dat God, die gezegd word ten hoogsten vol-

et provisor omnium dicitur, ubicunque talem confusionem in natura videri sinat? et etiam, cur hominem non talem creaverit, qui peccare non posset?

Quod ad primum, naturae inesse confusionem, hoc non recte dicitur, quia nemini omnes rerum causae cognitae sunt, ut ea de re judicare possit. Objectio illa vero oritur ex ignorantia ea, quod ideas generales posuerint, quibuscum putant res singulares, ut perfectae sint, convenire debere. Hasce igitur ideas in Dei intellectu ponunt, qua ratione multi Platonis sectatores dixerunt, generales istas ideas, ut animal rationale etc., a Deo creatas esse. Et quamquam Aristotelici dicant hasce res non vere existere sed tantum entia esse rationis, ab illis tamen saepe tamquam res habentur, quippe qui clare dixerint providentiam ejus non ad individua, sed ad genera tantum se extendere; uti v. c. Deus providentiam suam nunquam in Bucephalem habuit, sed tantum in equi genus universum. Dicunt etiam Deum scientiam non habere rerum particularium et praetereuntium, sed tantum generalium quae eorum opinione immutabiles sunt. Quod autem in iis recte pro inscitia habere possumus, quia particularia illa omnia sola causam habent, non vero generalia, cum nihil sint. Cum igitur Deus particularium tantum causa et provisor sit, particularia, ut convenirent cum alia natura, cum propria sua convenire non possent, et per consequentiam non essent quod revera sunt. V. c. si Deus omnes homines tales creasset

maakt, en de eenige oorzaak, beschikker en voorzorger van alles te zijn, toelaat, dat des niettegenstaande alomme zulk 'n verwarringe in de natuur gezien word? en ook, waarom hy den mensch niet heeft geschapen, zoodanig dat hy niet kon zondigen?

Aangaande het eerste, dat 'er verwarringe in de natuur is, zulks kan met recht niet gezegd worden, aangezien dat niemand alle de oorzaken der dingen bekend zijn, om daar van te konnen oordeelen. Doch deze teegenwerping ontstaat uyt deeze onkunde, van dat zy algemeene denkbeelden hebben gesteld, met welke zy meenen dat de bizondere dingen, om volmaakt te zijn, moeten overeen komen. Deeze denkbeelden dan stellen zy te zijn in Gods verstand: en dusdanig was het, dat veele der navolgers van Plato hebben gezegd, dat namendlyk deeze algemeene denkbeelden, als reedelyk-dier en diergelyken, van God geschapen zijn. En schoon de volgers van Aristoteles komen te zeggen, dat deeze dingen geen dadelyke- maar alleen reedenweezens zijn, zoo worden die nochtans by haar veeltijds als zaaken aangemerkt, aangezien zy klaarelyk gezegd hebben, dat zijne voorzorge zich niet over de bizondere dingen maar alleen over de geslagten uytstrekt; als by voorb., God heeft zijne voorzorge nooyt gehad over Bucephalus, enz. maar alleen over het geheele geslagte van paard. Zy zeggen ook, dat God geen weetenschap heeft van de bizondere en vergankelyke dingen, maar wel van de algemeene, die na haar meeninge onvergankelyk zijn. Doch wy hebben dit met recht in haar voor een onweetendheid aan te merken, aangezien alle die bizondere alleen een oorzaak hebben, en niet de algemeene, dewijle die niets zijn. God dan alleen een oorzaak en voorzorger van de bizondere dingen zijnde, zoo en zoude de bizondere dingen, om over een te komen met een andere natuur, dan niet konnen over een komen met haar eygen natuur, en dien volgende niet zijn hetgeen zy waarelyk zijn. Bij voorbeeld, als God

qualem Adamum ante lapsum, Adamum tantummo vero Petrum nec Paulum creasset; cum e contrario vera perfectio sit omnibus rebus a minimis inde a mas essentiam suam dare, vel, ut melius dicamus eum perfecte in se habere.

Quod ad alterum attinet, cur Deus homines n creaverit, ut peccare non possint; ad hoc respondec quae de peccato dicuntur tantum ratione nostru nempe, quando duas res inter se vel unam vario comparamus, uti v. c. si quis horologium apte fe sonandum et horas indicandas, et opus ille bene c cum fine auctoris, bonum dicitur; at si minus, vocatur. quamquam et ita bonum esse posset, m toris finis fuisset confusum illud reddere et sona tempus. Concludimus igitur Petrum necessario ci idea, at non cum hominis idea convenire debere, e malumque vel peccata nihil aliud esse quam existen ac nullo modo res quasdam, vel aliquid quod essen bet, uti fortasse in sequentibus amplius demonstrabin nes enim res et opera, quae in natura sunt, perfe

—

alle mensehen zoo geschapen had, als Adam voor den val, zoo had hy dan ook alleenig Adam en geen Petrus noch Paulus geschapen: daar het in teegendeel in God de rechte volmaaktheid is, dat hy alle dingen van de minste tot de meesten haar weezendheid geeft; of, om beeter te zeggen, dat hy alles volmaaktelyk in hem zelfs heeft.

Wat het andere aanbelangt, waarom God de menschen zoodanig niet geschapen heeft, dat ze niet konden zondigen; daar op dient, dat alles wat 'er van de zonden gezegd word, zulks alleen maar gezegd word ten opzigte van ons, te weeten wanneer wy twee dingen met elkanderen of een onder verscheiden opzigten vergelyken; als by voorbeeld: indien iemand een uurwerk om te slaan en de uuren aan te wijzen net gemaakt heeft, en dat dat werkstuk met het oogmerk van den maaker wel over een komt, zoo zegt men, dat het goed is; en zoo niet, zoo zegt men, 't zelve kwaad te zijn; niet teegenstaande het in 't laatste geval ook zelfs goed kon weezen, zoo maar des Maakers oogmerk was geweest, om het verward en buyten tijds slaande te maaken. Wy besluyten dan, dat Petrus noodzakelyk met het denkbeeld van Petrus, en niet met het denkbeeld van mensch, moet overeen komen: en dat goed en kwaad of zonden niet anders als wijzen van denken, en geenzins eenige zaaken zijn, of iets dat weezendlykheid heeft; gelyk wy zulks veel-ligt in 't navolgende noch breeder zullen betoonen; want alle dingen en werken, die in de natuur zijn, die zijn volmaakt.

CAPUT SEPTIMUM.

DE ATTRIBUTIS QUAE AD DEUM NON PERTINENT.

Hic jam incipiemus dicere de iis attributis [1] quae Deo attribui solent, nec tamen ei competunt, uti et de iis quibus, sed frustra, Deum demonstrare conantur; et denique de verae definitionis legibus.

Ad hoc faciendum non multum curamus imaginationem quam homines de Deo habere solent, sed breviter tantum inquiremus quid nos philosophi de eo dicant. Hi igitur Deum nobis definierunt tamquam ens de vel ex se existens, omnium causam, omnipotens, omnisciens, aeternum, simplex, infinitum, summum bonum, infinitae misericordiae, etc. Sed antequam ad illam disquisitionem accedamus, videamus quid nobis concedant:

Et primo quidem dicunt, Dei veram sive legitimam defi-

---

1) Quod ad ea attributa, quibus Deus existit, nihil sunt nisi substantias infinitas, quarum quaeque infinite perfecta esse debet. Quod necessario ita esse nobis persuadet clara et distincta ratio, quorum tamen hucusque duo tantum ipsâ earum essentiâ cognita esse verum est, *cogitatio* nempe et *extensio*. Omnia porro quae Deo attribui solent non attributa, sed certi tantum modi sunt quae ei attribui possunt, vel quod ad omnia vel quod ad unum ejus attributorum, uti, quod ad omnia, quod sit aeternus, per se consistens, omnium causa, (infinitus, immutabilis; quod ad unum, quod sit omnisciens, sapiens (quod ad cogitationem), et quod sit ubique, quod omnia impleat, etc. (quod ad extensionem pertinet).

ZEEVENDE HOOFDDEEL.

VAN DE EIGENSCHAPPEN DIE TOT GOD NIET BEHOOREN.

Alhier zullen wy nu aanvangen te spreeken van die [1]) Eigenschappen, welke gemeenelyk aan God toegepast worden, en nochtans aan Hem niet behooren: als meede van die, door welke men poogt om God te bewijzen; doch vruchteloos; en eindelyk van de wetten der waare beschryvinge.

Om dit te doen zullen wy ons niet zeer bekommeren met die verbeeldinge, welke de menschen gemeenelyk van God hebben; maar wy zullen alleen kortelyk onderzoeken wat ons de philosophen daarvan weten te zeggen. Deeze dan hebben God beschreeven te zijn: een weezen van of uyt zich zelf bestaande, oorzaak van alle dingen, almagtig, alweetende, eeuwig, eenvoudig, oneindig, 't opperste goed, van oneindige barmhartigheid, enz. Doch aleer wy tot dit onderzoek treeden, laat eens voor af zien wat zy ons al toe staan:

Eerstelyk zeggen zy, dat 'er geen waare of wettelyke

---

1) Aangaande de Eigenschappen, van welke God bestaat, die zijn niet als oneindige selfstandigheeden, van dewelke een ieder deszelfs oneindelyk volmaakt moet zijn. Dat dit noodzakelyk zoo is, daar van overtuygt ons de klare en onderscheiden reeden; doch dat 'er van alle deeze oneindige tot noch toe maar twee door haar zelfs weezens bekend zijn, is waar: en deeze bennen de Denkeng en Uytgebreidheid. Voorts alles dat gemeenelyk aan God word toegeschreven en zijn geen Eigenschappen, maar alleen zeekere wijzen, dewelke hem moogen toegeëigend worden, of in aanmerking van alles, dat is alle Eigenschappen, of in aanmerking van een Eigenschap: in aanmerking van alle, als dat hy is eeuwig, door zich zelf bestaande, oneindig, oorzaak van alles, onveranderlyk: in anmerking van eene, als dat hy is alweetende, wijs, enz. (hetwelk tot de Denking), en weeder dat hy is overal, alles vervult, enz. ('t welk tot de Uytgebreidheid behoort).

nitionem dari non posse, quia nulla definitio (secundum eorum opinionem) esse potest nisi generis et speciei; et cum Deus non sit alicujus generis forma, recte vel legitime definiri nequit. Secundo dicunt, Deum definiri non posse, quia definitio rem nude et affirmative describere debet, et secundum eorum sententiam de Deo nihil affirmative sed negative tantum scire possumus, quare Dei definitio legitima dari nequit.

Praeterea ab iis adhuc dicitur, Deum a priori nunquam demonstrari posse, quia causam non habet, sed verisimiliter tantum vel per effectus ejus.

Hacce eorum sententia igitur nobis satis concedunt, se parvam et paucam Dei cognitionem habere, quare in eorum jam inquiramus definitionem:

Et primo quidem non videmus eos nobis quaedam attributa vel proprietates dare, per quae res (i. e. Deus) cognoscitur, sed tantum quaedam ei propria, quae quidem ad rem aliquam pertinent nunquam vero explicant quid revera sit. Etsi enim per se existere, causam esse omnium, summum bonum, aeternum, immutabilem, etc. Deo tantum proprium sit, non tamen hisce proprietatibus scire possumus quid ens illud sit, et quaenam attributa habeat ad quae propria illa pertineant.

Tempus etiam erit contemplandi res quas Deo attribuunt quaeque tamen ad eum non pertinent [1]), uti quod sit omnisciens, sapiens, misericors, etc.; quae res, quippe certi

1) Intellige eum ratione omnium quae est, vel omnium attributorum; vide pag. praecedentem.

beschrijving van God kan gegeeven worden, aangezien geen beschrijving na haar waan bestaan kan, als van geslagt en onderscheid; en God geen gedaante van eenig geslagt zijnde, zoo kan hy niet recht of wettelyk beschreeven worden.

Ten anderen zeggen zy, dat God niet kan beschreeven worden, om dat de beschrijving de zaak naakt en bevestigende moet uytbeelden: en, na haar stelling, van God niets bevestigende, maar alleen ontkennender wijze van ons konnende geweeten worden, zoo en kan 'er dieshalven geen wettelyke beschrijving van God worden gegeeven.

Daar 'n boven word van haar noch gezegd, dat God van vooren nooyt kan beweezen worden, om dat hy geen oorzaak heeft, maar alleen waarschijnelyk, of door zijne uytwerkingen.

Dewijl zy ons dan met deeze haare stellinge genoegzaam toestaan, dat zy een zeer kleine en geringe kennis van God hebben, zoo moogen wy dan haare beschrijvinge nu eens gaan onderzoeken:

Eerstelyk, wy en zien niet dat zy ons hier eenige Toeeygeningen of Eigenschappen geeven, door welke de zaak (namendlyk God) gekend word, maar alleen eenige *propria* of eigenen, welke wel aan een zaak behooren, doch nooyt verklaaren wat dezelve is. Want hoewel van zich zelf bestaande, oorzaak te zijn van alle dingen, opperste goed, eeuwig, onveranderlyk enz. aan God alleen eygen is, wy konnen nochtans niet door deeze eygenheeden weeten wat dat weezen is, en wat Eigenschappen het heeft, aan 't welke deeze eygenheeden behooren.

Het zal nu ook tijd zijn, dat wy eens bezien die dingen welke zy aan God toeschrijven, en nochtans aan [1]) hem niet behooren; als daar is alweetende, wijs, barmhartig, enz. welke dingen, om dat ze maar zijn zeekere wijzen

—

1) Verstaat hem genomen in aanmerking van alles wat hy is, of van alle zijne Eigenschappen. Zie hier van pag. 72.

tantum rei cogitantis modi, quaeque nec existere nec concipi queant sine substantia illa cujus modi sunt, nec ei, qui est ens per se tantum existens, attribui possint.

Postremo eum summum dicunt bonum; quo si aliud quid intelligant quam jam dixerint, nempe Deum esse immutabilem et omnium causam, in ipsorum idea confusi fuere, nec se ipsi intelligere potuerunt; quod ortum est ex eorum de bono et malo errore, quo putant hominem, nec vero Deum, boni sui et mali causam esse; quod, secundum id quod jam demonstravimus, esse nequit, nisi hominem etiam sui causam esse ponamus. Quod vero, ubi de hominis voluntate agemus, clarius adhuc patebit.

Jam necesse erit, ut eorum sophismata, quibus inscitiam suam de Deo excusare conantur, solvamus.

Dicunt igitur primum, legitimam definitionem consistere debere in genere et specie, quod etsi ab omnibus logicis concedatur, nescio tamen unde illud habeant; hoc enim si verum esset, nihil esset quod scire possemus, quia, si rem antea perfecte cognoscere debeamus per definitionem generis et speciei, nunquam perfecte cognoscemus summum genus, quod supra se nullum genus habeat; atque nisi genus summum, quod omnium aliarum rerum cognitioni causa est, cognoscatur, multo minus aliae res, quae genere hocce explicantur, intelligi vel cognosci possunt.

Cum vero liberi simus nec nos eorum opinionibus devinc-

van de denkende zaak, en geenzins konnen bestaan noch verstaan worden zonder die zelfstandigheid van welke zy wijzen zijn, hierom ook aan hem, die een weezen is zonder iets als uyt hem zelfs bestaande, niet en konnen toegepast worden.

Eindelyk noemen zy hem het opperste goed; doch indien zy daarby iets anders als zy alreeds gezegd hebben verstaan, te weeten dat God onveranderlyk is, en een oorzaak van alle dingen, zoo zijn zy in haar eigen begrip verward geweest, of hebben hun zelfs niet konnen verstaan: hetwelk hervoort gekomen is uyt haar doolinge van goed en kwaad, meynende dat den mensch zelfs en niet God oorzaak is van zijn goed en kwaad; het welke, volgens 't geene wy nu alreede beweezen hebben, niet kan zijn, of wy bennen genoodzaakt te stellen, dat den mensch dan ook een oorzaak is zijns zelfs. Doch dit zal, wanneer wy van de wille des menschen hier na handelen, noch klaarder blijken.

Nu zal het noodig zijn, dat wy haare schijn-reedenen, waarmede zy hare onweetenheid van Gods kennis zoeken te verschoonen, ontknoopen.

Zy zeggen dan vooreerst, dat een wettige beschryving bestaan moet van geslagt en onderscheid. Maar, schoon dit van alle Reedenkundige word toegestaan, zoo weet ik echter niet van waar zy zulks hebben; want zeeker, zoo dit waar was, zoo en was 'er dan niet iet het geen wy konden weeten; alzoo, indien wy volmaaktelyk een zaak door de beschryvinge van geslagt en onderscheid bestaande alvorens kennen moeten, wy alsdan nooit volmaaktelyk konnen kennen het opperste geslagt het welke geen geslagt meer boven hem en heeft; en wanneer het opperste geslagt, het welk een oorzaak van de kennisse aller andere dingen is, niet gekend word, veel minder konnen dan de andere dingen, die door dat geslagt worden verklaard, verstaan noch gekend worden. Doch nademaal wy vry zijn, en geenzins achten aan hun stellingen verbonden te

tos habeamus, per veram logicam alias definitionis leges proferemus, nempe secundum distinctionem quam in natura facimus.

Vidimus jam attributa, vel uti alii ea vocant, substantias, res esse, vel, ut melius et proprius dicamus, ens esse per se existens, atque igitur per se se cognoscere faciens et ostendens. Et quod ad cetera attinet, haec nonnissi attributorum modi sunt, sine quibus nec existere nec concipi possunt. Quare definitio duorum generum vel specierum esse debet, nempe:

1. Attributorum quae entis sunt per se existentis, quae nullo genere aliave re, quibus melius intelligi vel explicari possunt, opus habent; nam quia, uti entis cujusdam attributa, per se existunt, etiam per se nota fiunt.

2. Eorum quae non per se sed per attributa tantum existunt, quorum modi sunt et per quae, quippe eorum genus, intelliguntur.

Et hoc quod ad eorum sententiam de definitione attinet.

Quod ad alterum vero, Deum a nobis cognosci posse cognitione adaequata, ad hoc satis responsum est a Cartesio in responsione sua ad objectionem hac de re.

Et quod ad tertium, Deum a nobis demonstrari non posse *a priori*, ad hoc jam antea a nobis responsum; quia enim Deus sui causa est, satis est nos eum per se ipsum demonstrare; quod argumentum etiam multo strictius est quam arg. *a posteriori*, quod fieri non solet nisi causis externis.

—

weezen, zoo zullen wy, volgens de waare reedenkonst, andere wetten van beschryvinge voortbrengen, te weeten volgens de schifting die wy van de natuur maaken.

Wy hebben nu alreede gezien, dat de Eigenschappen, zoo anderen die noemen, zelfstandigheeden, zaaken zijn; of, om beeter en eigendlyker te zeggen, een door zich zelfs bestaande weezen is, en derhalven door zich zelf zich zelfs te kennen geeft en vertoont. En wat d' andere aanbelangt, dat zijn maar wijzen van die Eigenschappen, zonder welke zy niet en konnen bestaan noch verstaan worden. Weshalven de beschryvinge moet zijn van twee geslagten of zoorten. Namendlyk

1. Van de Eigenschappen, die van een zelfbestaande weezen zijn: welke geen geslagt, of iet waar door ze meer verstaan of verklaard worden en behoeven; want aangezien zy als Eigenschappen van een weezen door zich zelf bestaande zijn, zoo worden zy ook door zich zelfs bekend.

2. Van de geene die niet door hun zelfs bestaan, maar alleen door de Eigenschappen, van welke zy de wijzen zijn, en door wien zy, als haar geslagt zijnde, moeten worden verstaan.

En dit is voor zoo veel haare stelling van de beschryvinge belangt.

Wat het andere aangaat, dat God van ons gekend zou konnen worden met een evenmaatige kennis, hier op is genoegzaam geantwoord door Descartes, in zijn Antwoord op de Teegenwerping, deeze zaak aangaande.

En belangende het derde, dat God ons van vooren niet zou konnen beweezen worden, daar op is van ons hier vooren al meede geantwoord; want aangezien God oorzaak van zich zelfs is, zoo is 't genoeg, dat wy hem door zich zelfs bewijzen: welk bewijs ook veel bondiger als dat van achteren is, hetgeen gemeenelyk niet geschied, als door uytwendige oorzaaken.

—

CAPUT OCTAVUM.

DE NATURA NATURANTE.

Hic jam, antequam ad aliud transeamus, breviter distinguemus naturam in nat. naturantem et nat. natu

Per *naturam naturantem* intelligimus ens, quod p nec alia quadam re opus habens (uti omnes proprieta attributa quae hucusque descripsimus), clare et distin telligimus; quod est Deus; uti et Thomistae Deum pe intellexere; natura vero eorum naturans est ens, u tabant, extra omnes substantias.

Naturam naturatam in duo dividemus, nempe in g lem et particularem. *Generalis* consistit in omnibus ill dis, quae a Deo immediate pendent, de quo in se tractabimus capite. *Particularis* consistit in omnibu particularibus rebus quae a modis generalibus caus Ita ut natura naturata, ut bene concipiatur, q substantia indigeat.

—

CAPUT NONUM.

DE NATURA NATURATA.

Quod jam ad naturam naturatam gen. attinet, sive vel creaturas, quae immediate a Deo pendent, horu

ACHTSTE HOOFDDEEL.

VAN DE NATUURENDE NATUUR.

Alhier zullen wy, eer wy tot iets anders over gaan, kortelyk de geheele natuur schiften, in een natuurende natuur, en in een genatuurde natuur.

Door de natuurende natuur verstaan wy een weezen dat wy door zich zelfs, zonder iets anders als zich zelfs van doen te hebben, (gelijk alle de Eigenschappen of Toeëigeningen die wy tot noch toe beschreeven hebben) klaar en onderscheidendlyk begrijpen; het welk God is: gelijk ook de Thomisten by het zelve God verstaan hebben; doch haare natuurende natuur was een weezen (zoo zy noemden) buyten alle zelfstandigheeden.

De genatuurde natuur zullen wy in twee verdeelen, namendlyk in een algemeene, en in een bizondere. De algemeene bestaat in alle die wijzen, die van God onmiddelyk afhangen; waar van wy in het navolgende Hoofddeel zullen handelen. De bizondere bestaat in alle die bizondere dingen, welke van de algemeene wijzen worden veroorzaakt. Zoo dat de genatuurde natuur, om wel begreepen te worden, eenige zelfstandigheid van nooden heeft.

—

NEEGENDE HOOFDDEEL.

VAN DE GENATUURDE NATUUR.

Wat nu aangaat de algemeene genatuurde natuur, of de wijzen of schepzelen, die onmiddelyk van God afhangen of geschapen zijn, deeze kennen wy niet meer als twee, na-

nisi duo cognoscimus nempe motum [1]) in materia et intellectum in cogitatione; quae dicimus ab omni aeternitate fuisse et in omnem aeternitatem immutabiliter futura. Opus revera tale, quale cum auctoris granditate conveniat!

Quod ad motum igitur, cum proprius ad tractatum de scientia naturae quam huc pertineat, uti quod ab omni aeternitate fuit et in omnem aeternitatem immutabilis manebit, quod in genere suo infinitus est, et quod per se ipse nec exsistere nec concipi potest, sed tantum extensionis medio; de his, dico, hic non agemus, dicemusque modo, quod sit filius, opus, vel effectus immediate a Deo creatus.

Quod ad intellectum in cogitatione attinet, et hic, ut ille, filius, opus vel immediata Dei creatura est, ab omni aeternitate et in omnem aeternitatem immutabilis manens. Quod ejus attributum unum tantum est, nempe omnia omnibus temporibus clare et distincte intelligendi; unde oritur laetitia infinita vel summe perfecta et immutabilis, quae omittere nequeat quae agit. Quod etsi satis per se pateat, tamen postea in tractatu de animi affectibus clarius demonstrabimus; quare hic non amplius de eo dicemus.

—

1) Quod hic de motu in materia dicitur hic non serio dicitur; auctor enim ejus causam adhuc se inventurum putat, uti a posteriori quodammodo jam fecit; hic autem ita dici potest, cum nihil in eo construatur vel ab eo pendeat.

lyk de beweeging [1]) in de stof, en het verstaan in de ende zaak. Welke wy zeggen, dat van alle eeuwig- is geweest, en in alle eeuwigheid onveranderlyk blij- zullen. Waarelyk een werk, zoo groot, als de groot- des Werkmeesters betaamde!

ıngaande dan de beweeging, nadien die eigendlyker de verhandeling van de natuur-weet als wel hier be- t, gelijk als daar is, dat ze van alle eeuwigheid is ge- t, en in alle eeuwigheid onveranderlyk zal blijven, ze oneindig is in haar geslagt, en dat ze noch door zelfs bestaan noch verstaan kan worden, maar alleen middel van de uytgebreidheid; van deeze, zeg ik, zul- wy alhier niet handelen, maar alleen dit 'er af zeggen, ze is een Zoone, Maakzel, of Uytwerkzel, onmiddelyk God geschaapen.

langende het verstaan in de denkende zaak, deeze zoo als d' eerste is een Zoone, Maakzel, of onmiddelyk psel van God, van alle eeuwigheid, en in alle eeuwig- onveranderlyk blijvende. Deeze zijne eigenschap is een, namendlyk alles klaar en onderscheiden in alle ı te verstaan: uyt het welke spruyt een oneindelyk of volmaaktst en onveranderlyk genoegen, niet konnende ten te doen 't geen het doet. Het welke, hoewel ge- zaam door zich zelf klaar zijnde, zoo zullen wy dit tans hier na in de verhandeling van de aandoeningen iele klaarder komen te bewijzen: waarom wy 'er thans meer af zullen zeggen.

't Geen hier van de beweginge in de stoffe gezeid word, is hier ı ernst gezeid; want den auteur meent daarop de oorzaak noch te , gelijk hij *a posteriori* al eenigsins gedaan heeft; doch dit kan › wel staan, dewijl op hetzelve niets gebouwd is, of daarvan af- ; is.

CAPUT DECIMUM.

QUID SIT BONUM ET MALUM.

Ut breviter dicamus, quid in se sit bonum et malum, advertamus quaedam esse in intellectu nostro, ne eodem modo in natura; quae igitur etiam nostrum t opus sunt serviuntque nonnisi ad res distincte intellig inter quae habemus omnes relationes quae ad divers pertinent, quaeque entia rationis nominamus. Quaerit tur, num bonum et malum inter entia rationis an int tia realia referenda. Cum vero bonum et malum nihi sit quam relatio, extra dubium est ea inter enti onis esse ponenda; nunquam enim aliquid bonum nisi relatum ad aliud quid; sic dicitur homo malu non aliter quam relatus ad alium quemdam, vel eti mum malum esse, relative ad aliud bonum vel n Quae omnia dici nequirent, si melius vel bonum istu esset tale relative ad id quod sic dicitur. Ita ut, si a nomine boni nominatur, hoc nihil aliud significet qu lud convenire cum idea generali, quam de talibus reb bemus; cum tamen quaeque res convenire debeat cu sua particulari, cujus esse essentia perfecta esse debe cum generalibus (ideis), quia tunc omnino non exist

Ad affirmandum id quod diximus, quamquam res perclara sit, addemus adhuc argumenta sequentia, a conclusionem:

TIENDE HOOFDDEEL.

WAT GOED EN KWAAD IS.

kortelyk te zeggen, wat in zich zelfs Goed en Kwaad
o dient, dat eenige dingen in ons verstand, en niet
ig in de natuur zijn; en zoo zijn dan deeze ook
alleen ons eygen werk, en dienen enkel om de zaa-
iderscheidentlyk te verstaan; onder 't welke wy be-
alle betrekkingen, die opzigt op verscheide zaaken
: en deeze noemen wy weezende van reeden. Nu
vraag: of goed en kwaad onder de weezende van
, of onder de zaakelyke weezens behooren? Maar
en, dat goed en kwaad niet anders is als betrekkinge,
het buyten twijfel, dat ze onder de weezens van
moeten geplaatst worden; want nooyt zegt men dat
ed is, als in opzigt van iets anders: zoo zegt men
n mensch kwaad is, niet anders als in opzigt van
beeter is; of ook dat een appel kwaad is, dan ten
van een ander die goed of beeter is. Al het welke
lyk niet zou konnen gezegd worden, byaldien dat
of goed, in welker opzigt het zoodanig genoemd
niet en was. In voegen, als men iets met de naam
ed benoemt, zulks is dan niet anders te zeggen,
het over een komt met het algemeen denkbeeld, dat
zoodanige dingen hebben: daar nochtans ieder ding
ver een komen met haar bizonder denkbeeld, wel-
eezen een volmaakte weezendheid moet zijn, en niet
algemeene [denkbeelden], dewijl ze als dan geen-
ude zijn.
iens de bevestiging van het geen wy nu gezegd heb-
hoon de zaak zeer klaar by ons is, wy zullen ech-
it besluyt van het gezegde, daar noch de volgende
n by voegen:

Omnia quae in natura sunt, vel res sunt vel actiones.

Bonum autem et malum nec res nec actiones sunt.
Ergo bonum malumque non in natura sunt.
Si enim bonum et malum res essent vel actiones, definitionem suam habere deberent.
Sed bonum et malum, uti v. c. Petri bonitas et Judae perversitas extra Petri et Judae essentiam definitionem non habent, haec enim sola in natura, nec igitur extra eorum essentiam describi possunt.

Unde ergo sequitur, bonum et malum non esse res vel actiones quae in natura sunt.

Alle dingen die in de natuur zijn, die zijn òf zaaken òf werkingen.

Nu goed en kwaad zijn noch zaaken, noch werkingen.

Derhalven zijn goed en kwaad niet in de natuur. Want indien goed en kwaad zaaken of werkinge waaren, zoo moesten zy dan haare beschryvinge hebben.

Maar goed en kwaad, als by voorbeeld, de goedheid van Petrus en de kwaadheid van Judas, hebben geen beschryving buiten de weezendheid Petri en Judae, want die is alleen in de natuur, en zijn niet buyten haar weezendheid te beschryven.

Derhalven volgt hier uyt, dat goed en kwaad geen zaaken of werkingen zijn, die in de natuur bennen.

PARS POSTERIOR.

PRAEFATIO.

Cum in parte priori de Deo rebusque generalibus et infinitis dixerimus, in parte hacce posteriore de rebus particularibus et finitis tractabimus, non vero de omnibus, quia innumerabiles sunt, sed de iis tantum agemus quae ad hominem pertinent. Ibique primum animadvertemus, quid homo sit, prout constat modis quibusdam in duobus istis attributis, quae in Deo observavimus. Dico modos quosdam, quia non intelligo hominem tanquam spiritum, mentem [1]),

1) 1. Mens nostra vel substantia vel modus est. Nec vero substantia, demonstravimus enim nullam substantiam finitam in natura esse posse; ergo modus est.

2. Quia mens modus est, talis esse debet vel extensionis vel cogitationis substantialis. Nec vero extensionis, quippe, etc. ergo cogitationis.

3. Cogitatio substantialis cum finita esse nequeat, infinita, in genere suo perfecta, et attributum Dei est.

4. Perfecta cogitatio habere debet cognitionem vel cogitationis modum omnium et cujusque rei existentis, tam substantiarum quam modorum, nulla exceptâ.

TWEEDE DEEL.

VOORREEDEN.

Dewijl wy in het eerste deel van God, en van de algeneene en oneindige dingen hebben gesprooken, zoo zullen wy in dit tweede deel tot de verhandeling van de bizondere en bepaalde dingen komen; doch niet van allen, dewijle die ontallik zijn, maar alleenlyk zullen wy handelen van de geenen die den mensch aangaan, en daar in eerstelyk aanmerken, wat den mensch is, voor zoo veel hy bestaat van eenige wijzen, begreepen in die twee eigenschappen, die wy in God hebben aangemerkt. Ik zeg van eenige wijzen, omdat ik geenzins versta, dat den mensch, voor zoo veel hy uit geest, ziel [1]) of lichaam bestaat een zelf-

---

1) 1. Onze ziel is òf eene zelfstandigheid òf een wijze. Geen zelfstandigheid, want wy hebben beweezen, dat er geen bepaalde zelfstandigheid in de natuur kan zijn. Derhalven dan een wijze.

2. De ziel een wijze zijnde, zoo moet ze dat weezen òf van de zelfstandige uytgebreidheid òf van de zelfstandige denking. Niet van de uytgebreidheid, om [reedenen] enz. Derhalven dan van de denking.

3. De zelfstandige denking, dewijl ze niet bepaald kan zijn, is oneindig, volmaakt in zijn geslagt, en een eigenschap van God.

4. Een volmaakte denking moet hebben een kennis, of wijze van denken, van alle en een iegelyk 'n zaak weezendlyk zijnde, zoo van zelfstandigheeden als van wijzen, niets uitgezonderd.

vel corpus, substantiam esse,. quia jam antea in tractatu initio ostendimus:

1. Nullam substantiam incipere posse.

2, Nullam substantiam alteram posse producere.

3. Non existere posse duas substantias aequales.

Cum igitur homo non fuerit ab aeterno, sitque finitus pluribusque hominibus similis, substantia esse nequit. Om

—

5. Dicimus existentis, quia hic non agimus de cognitione vel idea etc. quae totam naturam omnium entium essentia sua internexam cog noscat sine particulari ejus existentia, sed tantum de cognitione ve ideis, etc. rerum particularinm, quae continuo existunt.

6. Hancce cognitionem vel ideam, etc. cujusque rei particularis qua realiter existit, dicimus mentem illius rei particularis.

7. Omnis et quaecumque res particularis, quae existere incipit, nascitu motu et quiete; suntque ita modi omnes in extensione substantiae quam corpus dicimus.

8. Varietas illorum (modorum) nascitur ex alia motus quietisque pro portione, qua hoc ita, illud alio modo est.

9. De hacce proportione motus et quietis etiam existere incipit corpu nostrum, cujus tum non minus quam omnium reliquarum rerum cogniti vel idea in cogitatione esse debet, et sic etiam mens nostra.

10. Sed in alia proportione motus et quietis erat hocce nostrum corpu cum nondum natum esset, et deinde, et in alio erit nobis jam mortui Nihilominus vero et tum, et deinde aequaliter idea vel cognitio nostı corporis in cogitatione erit quam nunc, non vero eadem, quia nu aliter situm est quod ad motum et quietem.

11. Ad producendum igitur talem ideam vel cogitandi modum in cog tatione substantiali, qualis haec nostra jam est, non exigitur corpu quodcunque (nam tunc aliter sciri deberet quam est) sed tale quod : motu et quiete eadem proportione situm est; quia, quale corpus, tal etiam mens idea, cognitio, etc.

tandigheid is, nadien wy al-voorens in het begin van dit boek getoond hebben: 1. Dat geen zelfstandigheid beginnen kan. 2. Dat de eene zelfstandigheid de andere niet kan voortbrengen. En eindelyk 3. dat 'er geen twee gelyke zelfstandigheeden konnen zijn. Den mensch dan niet hebbende geweest van eeuwigheid, bepaald, en met veele menschen gelijk, en kan geen zelfstandigheid zijn. Zoo

---

5. Wy zeggen, weezendlyk zijnde, om dat wy hier niet spreeken van een kennis of denkbeeld, enz. die de geheele natuur van alle weezen geschakeld in haar weezen kent, zonder haare bizondere weezendlykheid: maar alleen van de kennisse of denkbeelden enz. der bizondere dingen, die t' elkens komen daar te zijn.

6. Deeze kennisse of denkbeeld enz. van ieder bizonder ding, dat weezendlyk komt te zijn, is, zeggen wy, de ziel van dat ieder bizonder ding.

7. Alle en een iegelyk bizonder ding, dat weezendlyk komt te zijn, word zulks door beweeging en stilte: en zoo zijn alle de wijzen in de zelfstandige uytgebreidheid, die wy lichaam noemen.

8. De verscheidendheid der zelve [wijzen] ontstaat alleen door 'n andere en andere maat van beweeging en stilte, waar door dit zoo, en dat dat, en niet anders is.

9. Uyt deeze maate van beweeging en rust komt ook weezendlyk te zijn dit ons lichaam: van 't welke dan, niet min als van alle andere dingen, een kennis of denkbeeld enz. moet zijn in de denkende zaak; en zoo voort dan ook de ziel van ons.

10. Doch in 'n andere maat van beweeging en stilte was dit ons lichaam, een ongeboore kind zijnde, en in gevolg daar na; en in een andere zal 't bestaan wanneer wy dood zijn. Doch niet te min was doe, en zal dan, zoo wel een denkbeeld of kennis enz. van ons lichaam in de denkende zaak zijn als nu: maar geenzins dezelve, dewijl het nu anders geschikt is in beweeging en stilte.

11. Om dan zoo een denkbeeld, kennis, of wijze van denken in de zelfstandige denking te veroorzaaken als nu deeze onze is, word vereyscht, niet eeveneens wat lichaam (want dan moest het anders gekend worden als 't is), maar ook zulk een lichaam, dat eeven zoodanig gesteld is in beweeging en rust, en geen ander: dewijl zoo als het lichaam is zoodanig ook is de ziel, denkbeeld, kennis, enz.

nia igitur quae cogitationis habet, nonnisi modi sunt attributi cogitationis quod Deo attribuimus. Et iterum omnia quae habet formae, motus, et aliarum rerum, eodem modo alterius attributi sunt, sc. extensionis, quod Deo attribuimus.

Et quamquam nonnulli, inde quod hominis natura sine attributis illis, quae ipsi substantiam esse concedimus, nec existere nec intelligi possit, demonstrare conantur hominem substantiam esse, hoc tamen non alio fundamento, nisi falsis suppositionibus nititur; cum enim natura materiae vel corporis jam ante formam hujus corporis humani fuerit, natura haecce corpori humano propria este nequit, quia clarum est, eam ad hominis naturam pertinere non potuisse antequam homo fuerit.

---

12. Tale igitur corpus quod proportionem habet uti e. gr. unius ad tria, corpus illud et mens erunt uti nostrum est, mutationi sc. subjectum sed non tali, ut extra fines eat unius ad tria; quantum vero mutatur, tantum etiam mens mutatur.

13. Haec mutatio ex aliis corporibus — in nostrum operantibus — in nobis orta, esse nequit nisi mens, quae continuo tunc mutata, hujus mutationis conscia fiat; quae mutatio id est quod sensum vocamus.

14. Quodsi alia corpora tam vehementer in nostrum operantur, ut proportio motus unius ad tria manere nequeat, mors adest et mentis destructio, prout idea vel scientia est hujus corporis in ista proportione motus et quietis se habentis.

15. Quia vero mens modus est in substantia cogitante, et hanc uti extensionis cognoscere et amare, et se ipsa aeternam reddere potuisset, si cum substantiis se uniisset semper iisdem manentibus.

dat alles wat hy van denken heeft, dat zijn alleen maar wijzen van die denkende eigenschap, welke wy aan God hebben toegepast. En weederom alles wat hy heeft van gestalte, beweeginge, en andere dingen, zijn desgelijks van die andere eigenschap [namendlyk de uitgestrektheid], die door ons aan God is toegepast.

En hoewel eenigen hier uyt, dat de natuur van den mensch, zonder die eigenschappen, die wy zelfs toestaan zelfstandigheid te zijn, niet bestaan noch verstaan kan worden, poogen te bewijzen dat den mensch eene zelfstandigheid is, zoo heeft dat echter geen andere grondvest als valsche onderstellingen; want dewijl de natuur van de stof of het lichaam al geweest heeft, voor dat de gestalte van dit menschelyk lichaam was, zoo en kan die natuur niet eigen zijn aan 't menschelyk lichaam, dewijl 't klaar is dat in die tijd als den mensch niet was, het aan de natuur van den mensch niet kon behooren. En dat zy voor een

---

12. Zoodanig lichaam dan, welk 'n gelijkmatigheid heeft als by voorbeeld van een tot drie, zoo zal dat lichaam en de ziel zijn gelijk nu 't onze is: zijnde wel gestadig verandering onderworpen, maar niet zoo groot, dat ze buyten de palen van een tot drie gaat; doch zoo veel het verandert, zoo veel verandert ook t' elkens de ziel. En

13. deeze verandering in ons, ontstaande uyt andere lichamen, die op 't onze werken, kan niet zijn zonder dat de ziel, die als dan gestadig verandert, deeze verandering gewaar word; en deeze verandering is eigendlyk dat, 't welk wy gevoel noemen.

14. Maar zoo andere lichamen zoo geweldig op het onze werken, dat de gelijkmatigheid haarer beweeging van een tot drie niet kan blijven, dat is de dood, en een vernietiging der ziel, zoo ze maar alleen is een denkbeeld of kennis enz. van dit zoodanig in beweeging en rust gelykmatigd lichaam.

15. Doch dewijl de ziel eene wijze is in de denkende zelfstandigheid, zoo had ze ook deze, benevens die van de uytgebreidheid konnen kennen, beminnen, en, vereenigende met zelfstandigheeden die altijd dezelve blijven, haar zelven konnen eeuwig maaken.

Et quod tanquam regulam ponant illud ad rei natu
tinere, sine quo res nec existere nec concipi pote
negamus; jam enim demonstravimus sine Deo null
nec existere nec concipi posse h. e. Deum esse et
debere, antequam res particulares esse vel conc
sint. Ostendimus etiam non genera ad naturam d
nis pertinere, sed talia quae sine aliis existere n
nec sine illis concipi possunt. Quae cum ita sint,
nam regulam ponemus, qua sciamus quid ad natu
alicujus pertineat? Hanc scil.: illud ad rei alicuj
ram pertinet, sine quo res illa nec esse nec concipi
nec sic tantum, sed ita etiam ut propositio sem
proca sit i. e. ut neque praedicatum sine re exis
concipi possit.

Jam igitur de modis, e quibus homo consistat, tra
cipiemus, initio sequentis capitis partis posterioris

grond-reegel stellen, dat dit aan de natuur van een zaak behoort, zonder 't welke de zaak noch bestaan noch verstaan kan worden, dat ontkennen wy; want wy hebben alreeds beweezen, dat zonder God geen ding bestaan noch verstaan kan worden: dat is, God moet alvorens zijn en verstaan worden. Ook hebben wy getoond, dat de geslagten niet aan de natuur van de beschryving behooren, maar dat zulke dingen, die zonder anderen niet bestaan konnen, ook zonder dezelve niet konnen worden verstaan. Het welke zoo zijnde, wat voor 'n reegel zullen wy dan stellen, waar by men weeten zal wat aan de natuur van een zaak behoort? Deezen reegel namendlyk: dat behoort aan de natuur van een zaak, zonder 't welke die zaak noch bestaan noch verstaan kan worden: doch dit niet zoo alleen, maar ook op zoodanig een wijze, dat de voorstelling altijd weêrkeerig is, te weeten, dat ook het gezegde niet zonder de zaak bestaan noch verstaan kan worden.

Van deeze wijzen dan, uyt welke den mensch bestaat, zullen wy nu beginnen te handelen, in den aanvang van het volgende tweeden deels eerste hoofdstuk.

CAPUT PRIMUM.

DE OPINIONE, FIDE, ET COGNITIONE.

Ut incipiamus dicere de modis[1]) e quibus consistit homo, dicemus 1. quid sint. 2. quinam eorum effectus. 3. quaenam causa.

Quod ad *primum*, incipiamus jam ab iis, qui nobis cogniti sunt, a quibusdam nempe ideis vel conscientia cognitionis nostrum et rerum extra nos.

Hasce ideas igitur nanciscamur, sive
1. sola fide; quae fides oritur
 I. ex auditu, vel
 II. experientia [2]); sive
2. fide vera; sive
3. clara distinctaque conceptione.
1um generaliter errori subjectum est.
2um et 3um, quamquam inter se differentia, errare nequeunt.

---

1) Modi e quibus homo consistit sunt notiones divisae in opinionem, fidem et claram distinctamque cognitionem, ex singulis rebus secundum cujusque naturam ortas.

2) Hae notiones fidei cap. seq. primo ponuntur, ibique et alibi opinio dicuntur, ut et sunt.

EERSTE HOOFDDEEL.

VAN WAAN, GELOOF, EN LIEFDEN.

Om aan te vangen van te spreeken van die wijzen [1]) uyt welke de mensch bestaat, zoo zullen wy zeggen: 1. wat zy zijn; 2. haare uytwerkingen; en 3. haare oorzaak.

Belangende het eerste, zoo laat ons beginnen van die welke ons het aller eerst bekend zijn, naamendlyk eenige begrippen, of het meedegeweeten van de kennisse onzes zelfs, en van de dingen die buyten ons zijn.

Deeze begrippen [2]) dan verkrijgen wy, of

1. Enkelyk door 't geloof: welk geloof hervoort komt òf
    I. Door hooren zeggen; òf
    II. Door ondervinding; òf
2. Door een waar geloof; òf
3. Door een onderscheiden bevatting.

Het eerste is gemeenlyk dooling onderworpen.

Het tweede en derde, al schoon die onderling verschillen, zoo en konnen die niet doolen.

---

1) De wijze van welke de mensch bestaat zijn begrippen, verdeeld in waan, waar geloof, en klaare onderscheiden kennis, veroorzaakt door de voorwerpen, ieder na zijn aart.

2) Deeze begrippen van dit geloof worden bladz. 101 voor 't eerst gesteld, als ook hier en daar de waan genoemd, gelijk zy het ook zijn.

Ad haec omnia vero melius intelligenda, exemplum proponemus ex regula de tribus sumtum; nempe

1. Audivit quis tantummodo, quod, ubi in regula de tribus numerus secundus cum tertio multiplicatur, et hic per primum dividitur, quartus numerus inveniatur, qui ejusdem proportionalitatis ad tertium ac secundus ad primum. Et quamquam is qui hoc ipsi ita proposuit, mentire posset, laborem suum tamen ea ratione instituit, idque majorem cognitionem regulae istius de tribus non habens quam caecus habeat colorum. Et sic omnia quae de eo dixerit garrivit, uti psittacus ea quae addidicit.

2. Alius, celerioris captus, se solo dicendi auditu non ita contentari sinit, sed rei periculum facit in computatione particulari quadam, vidensque illam convenire, fidem dat. Recte autem diximus et hunc errori subjectum esse; quo modo enim certior esse potest, experimentum particulari cujusdam rei omnium ei regulam futuram.

3. Tertius nec auditu, quippe fallaci, nec experiment particulari, quippe quod omnium regula esse nequeat, contentus, veram rationem experitur, quae bene adhibita nunquam fefellit. Haec igitur ei dicit rem, numerorum proportionalitatis causa, ita se habere, nec aliter esse potuisse ne futuram.

4. Quartus autem, cognitionem clarissimam habens, nequ auditu, neque experimento, neque logica opus habet, qui intuitione sua statim proportionalitatem in omnibus computa

Doch om dit alles wat duydelyker te verstaan, zoo zullen wy een voorbeeld stellen, genomen van den reegel van driën, namendlyk

1. Iemand heeft alleenlyk hooren zeggen, dat als men in de reegel van driën het tweede getal met het derde vermeenigvuldigt, en dit dan met het eerste deelt, dat men als dan een vierde getal uytvindt, het welke de zelfde gelijkmatigheid heeft met het derde als het tweede met het eerste. En niet teegenstaande dat deeze, die hem dit zoo voorstelden, liegen kon, zoo heeft hy echte rzijne werkinge daar na gericht; en dit zonder eenige kennisse meer van van den reegel van driën gehad te hebben als de blinde van de verwen: en heeft alzoo alles, wat hy daar van ook gezegd zou moogen hebben, geklapt als een papegaay het geene hem geleerd is.

2. Een ander, van gauwer begrip zijnde, laat zich zoo niet paayen met hooren zeggen, maar neemt er de proef van aan eenige bizondere reekeningen; en die bevindende daarmede over een te komen, geeft hy als dan daar aan geloof. Maar te recht hebben wy gezegd, dat ook deeze de dooling onderworpen is; want hoe kan hy doch zeeker zijn, dat de ondervinding van eenige bizondere hem een reegel kan zijn van allen.

3. Een derde, noch met hooren zeggen, om dat het bedriegen kan, noch met de ondervinding van eenige bizondere, om dat die onmogelyk een reegel van allen is, te vreeden zijnde, die onderzoekt het aan de waare reeden, welke, wel gebruykt zijnde, nooyt bedrogen heeft; deeze dan die zegt hem, dat door de eigenschap van de gelijkmaatigheid in de getallen, het alzoo en niet anders heeft konnen zijn, of komen. Doch

4. De vierde, hebbende de allerklaarste kennis, die heeft niets van nooden, noch hooren zeggen, noch ondervinding of kunst van reeden, dewijl hy door zijne doorzigtigheid terstond de gelijkmatigheid in alle de reekeningen

tionibus videt. Tertius itaque certior quidem est vera fide quae nunquam eum fallere potest et revera fidem habet quartus autem nec opinionem nec fidem habet, sed res ipsa intuitus est, nec alia re quam rebus ipsis.

—

CAPUT SECUNDUM.

QUID SIT OPINIO, FIDES, ET COGNITIO CLARA.

Jam tractabimus de variae cognitionis effectibus, de qu capite praecedenti loquebamur, et tanquam intransitu dic mus, quid sit opinio, fides, et cognitio clara.

Primam vocamus opinionem, quippe quae errori subjec nec unquam locum habeat in re cujus certiores sumus, se in illa tantummodo, quam conjicimus, vel de qua di nobis videtur.

Secundam fidem vocamus, quia res, sola ratione captae a nobis non videntur, nobisque sola persuasione in inte lectu cognitum est, eas ita nec aliter se habere vel habe posse.

Tertiam cognitionem claram vocamus, non quod talis s ratione persuadente, sed sensu et fruitione rerum ipsarum ceterisque multo praecellit.

Haec praefati, veniamus jam ad earum effectus; de qu bus dicimus, e prima oriri omnes passiones quae cum bo ratione pugnant, e secunda bonos appetitus, e tertia veru et sincerum amorem cum omnibus ramis ejus.

Ita ut proximam passionum causam in mente habeam

ziet. De derde dan is wel zeeker door het waar geloove, dat hem nooyt bedriegen kan, en is eigendlyk geloovende; maar de vierde is nimmer waanende, noch geloovende, maar de zaaken zelf beschouwende, niet door wat anders, maar door de zaaken zelfs.

—

TWEEDE HOOFDDEEL.

WAT WAAN, GELOOF, EN KLARE KENNIS IS.

1. Wy zullen nu verhandelen de uytwerkingen der verscheide kennisse, waar van wy in 't voorgaande hoofd-deel spraken; en weêr als in 't voorby gaan zeggen wat Waan, Geloof, en klaare Kennis is.

De *eerste* noemen wy Waan, om dat ze dooling onderworpen is, en nooyt plaats heeft in iets daar wy zeeker van zijn, maar wel in dat waarna wy gissen, of meenen dat van gesprooken word.

De *tweede* noemen wy Geloof, om dat de dingen, die wy alleen door de reeden vatten, van ons niet worden gezien, maar enkel aan ons bekend zijn door overtuiging in 't verstand, dat het zoo en niet anders is of zijn kan.

De *derde* noemen wy klaare Kennis, niet om dat ze zulks is door overtuyginge van reeden, maar door gevoeling en genieting van de zaaken zelf; en gaat de andere ver te booven.

Dit voor af gezegd hebbende, laat ons nu komen tot haare uytwerkingen: waarvan wy zeggen, dat uyt de *eerste* hervoort komen alle de Lijdingen, die strijdig zijn teegen de goede reeden; uyt de *tweede* de goede begeerten; en uyt de *derde* de waare en oprechte Liefden, met alle haare uytspruytzels.

Invoegen wy de naaste oorzaak der lijdingen in de ziel

cognitionem, cum omnino impossibile ducamus, qu quam, nisi praedictis modis et rationibus conciperet sive nosceret, ad aliquem amorem, cupiditatem, vel alium tionis modum moveri posse.

—

CAPUT TERTIUM.

DE PASSIONIS ORIGINE EX OPINIONE.

Ut videamus, quomodo (uti diximus) passiones ex op one oriantur, ad recte et intelligenter hoc faciendum q dam eorum adhibebimus, et in iis tamquam in exem demonstrabimus quod dicimus, et quidem primo:

Admirationem, quae videtur in eo qui res *prima rat* cognoscit; cum enim ex particularibus quibusdam con sionem facit generalem, tamquam obstupefactus est, aliquid videt huic ejus conclusioni contrarium [1]. Veluti c

---

1) Quod non ita intelligendum ac si admirationi semper conclusi malis praecedere deberet, cum et tacite adesse possit, ubi res it aliter esse consideratur quam eam videre, audire vel intelligere sol Uti v. c. Aristoteles canem animal latrans dicens inde concludebat latrans canem esse; ubi vero rusticus canem nominat, tacite omne telligit quod Aristoteles definitione sua; ita ut, ubi canem latr audiat, dicat: canis est. Rusticus igitur, quanquam conclusionem fecisset, ubi aliud animal latrans audiret, non minus miraretur c pesceretque quam Aristoteles, conclusione facta. Porro, aliquid madvertentes, de quo antea non cogitassemus, hoc non tale esse

de kennis stellen, alzoo wy t' eenemaal onmoogelyk achten, indien iemand op de voorgaande gronden en wijzen noch begreep noch kenden, dat hy dan tot eenige liefden begeerten of andere wyze van willen zou konnen bewoogen worden.

—

DERDE HOOFDDEEL.

VAN DE OORSPRONK DER LIJDINGE UYT WAAN.

Om te zien hoe, gelijk wy gezegd hebben, de lijdingen uyt de waan ontspruyten, zoo zullen wy, om dit wel en verstanelyk te doen, eenige derzelve voor neemen, en daar in als voorbeelden vertoonen 't geen wy zeggen; en wel eerstelyk:

De *verwondering*, welke gevonden word in de geenen, die de zaaken op de *eerste wijze* kent; want dewijl hy van eenige bizondere een besluyt maakt, dat algemeen is, zoo staat hy als verbaasd wanneer hy iet ziet, dat teegen dit zijn besluyt [1]) aangaat. Gelijk iemand, nooyt eenige scha-

1) Dit wil niet zeggen, dat juist altijd voor de verwondering een formeel besluyt moet gaan, als zijnde zonder dit ook als men stil zwijgt, en de zaak zoo en niet anders meent te zijn gelijk wy die gewend bennen te zien, te hooren, of verstaan. Gelijk by voorbeeld, wanneer Aristoteles zeí: de hond is een baffend dier, zoo besloot hy derhalven, al wat baft is een hond. Maar als een boer zegt: een hond, zoo verstaat hy stilzwijgende al hetzelve dat Aristoteles met zijn beschryving doed; zoo dat als hy een hond hoort baffen, zoo zegt hy: 't is een hond; en dus zou de boer, indien hy een ander dier hoorden baffen, schoon hy geen besluyt gemaakt had, niet min verwonderd en verbaasd staan als Aristoteles, die een besluyt gemaakt had. Vorder, als wy iets gewaar worden, waarop wy van te vooren nooyt gedagt hadden, zoo is dat echter niet zoodanig, of wy hebben voorheen iet desgelijks,

quam, qui nunquam oves vidisset nisi curtis caudis ornatas, oves Maroccanas miraretur caudam longam habentes. Et sic narratur rusticus quidam, qui sibi finxerat extra campos ipsius nullos alios esse, vaccam desiderans coactusque illam procul quaerere, in admirationem cecidisse quod praeter parcum campum suum talis multitudo camporum adesset. Hoc autem certo locum habere debet in omnibus istis philosophis, qui sibi fingunt praeter campulum huncce sive terrae globulum, quem inhabitant, nullos alios mundos existere, idque solum quia non alios contemplati sunt. Nunquam tamen admiratio in eo erit qui veras conclusiones facit. Et hoc quod ad primum.

Secundus est *Amor* qui oritur sive ex

1. auditu, sive ex
2. opinione, sive ex
3. veris ideis.

Quod ad primum, hoc animadvertimus communiter in pueris respectu patris, quippe qui, propterea quod pater aliquid bonum dixerit, sine ulla ulteriore cognitione, ad illud inclinent; porro in iis qui patriae amore vitam relinquant; denique in iis, qui auditu alicujus rei in eam inclinent.

Quod ad secundum, certum est, hominem, ubi aliquid boni videt, vel videre putat, semper inclinare ad unionem cum eo, idque, propter bonum, quod in eo animadvertit, tanquam optimum praefert, praeter quod nihil tunc melius

---

cujus non antea vel omnino vel pro parte consimile cognovissemus, etsi non ab omni parte ita instructum ut eodem modo eo affecti fuerimus.

en gezien hebbende als met korte staarten, zich verwon-
ert over de schapen van Marocque, die ze lang hebben.
oo verhaalt men van een boer, die zich zelf had wijs ge-
aakt, dat 'er buyten zijn velden geen anderen waaren,
it hy een koe komende te vermissen, en genoodzaakt
jude die elders ver te gaan zoeken, in verwondering viel
m dat buyten zijn weinig velds noch zoo 'n groote mee-
igte van velden waaren. En zeeker zulks moet ook plaats
bben in alle zoodanige wijsgeeren, die zich zelven wijs
aakten, dat er buyten dit veldjen, of aardklootjen,
aar op zy zijn, geen andere werelden meer waaren, en
it enkel om dat zy geen anderen meer beschouwden.
laar nooyt zal er verwondering zijn in de geenen die
aare besluyten maakt. En dit is wat het *eerste* belangt.
Het *tweede* is de Liefden, welke ontstaat, of

1. Uyt hooren zeggen; of
2. Uyt waan: of
3. Uyt waare begrippen.

Wat belangt het eerste, wy bespeuren dit gemeenlyk in
inderen ten opzigte van hun vader, als de welke om dat
vader dit of dat zegt goed te zijn, daar toe ook, zon-
r iets meer daar af te weeten, bennen geneegen: als
eede in de zulke, die uyt liefden voor het vaderland hun
even laaten; en eindelyk in allen, die door eenig hooren
ggen van iets op 't zelve verlieven.

Aangaande het tweede, 't is zeeker, dat zoo dikmaal
mand eenig goed ziet of meent te zien, hy altijd is ge-
egen om zich daarmede te vereenigen; en dat, om het
eds wille 't welk hy in 't zelve aanmerkt, verkiest als
beste, buyten 't welke hy alsdan niets beeter of aan-

t zy in 't geheel of ten deelen, al bekend, schoon niet in alles zoo
steld zijnde, dat wy daar op gelyke wijs van bennen angedaan ge-
eest, enz.

vel acceptius cognoscat. Ubi vero, ut plerumque hac in re, accidit eum melius aliquid quam bonum istud animadvertere, amor ejus illico ab uno ad alterum se vertit. Quae omnia clarius demonstrabimus in tractatu de hominis libertate.

Quod ad tertium, nempe amorem ex ideis veris, cum de eo loquendi hic non locus sit [1]), eum nunc omittemus, animadvertentes,

Odium esse amoris contrarium, ex errore ortum qui ex opinione nascitur. Quando enim aliquis conclusionem fecit aliquid bonum esse; et alius aliquid in hujus damnum efficit, odium in huncce apud illum nascitur. Quod odium nunquam in eo locum habere posset, quando verum bonum recte cognosceret, uti deinde ostendemus; omne enim quod vel est vel etiam esse fingitur, cum vero bono comparatum nihil nisi ipsa miseria est. Nonne igitur talis miseriae amator misericordia potius quam odio dignus est? — Odium denique etiam ex solo auditu oritur, uti videmus in Turcis contra Judaeos et Christianos, et in Christianis contra Turcos et Judaeos, etc. Quid enim horum omnium turba, suorum inter se religionis morumque nescia?

Quod jam ad *Cupiditatem* attinet, sive (uti nonnulli volunt) in appetitu consistat, illud quod desideramus obti-

1) De amore ex veris ideis hic non agitur, quia non ex opinione nascitur; de quo videatur cap. 22.

genaamer kent. Doch zoo wanneer het komt te gebeuren dat hy, gelijk in deeze geleegendheid meest geschied, iets beeters als dit nu bekende goed komt te kennen, zoo keert zijn Liefden terstond van het eene eerste tot het andere tweede: het welk wy alles klaarder zullen doen blijken in de verhandeling van de vrijheid des menschen.

Betreffende nu het derde, namendlyk de Liefden uyt waare begrippen, alzoo 't, om daar van te spreeken, hier de plaats niet is[1]), zoo zullen wy dit nu voorby gaan: en aanmerken, dat

De Haat is het recht teegengestelde van de Liefden: ontstaande uyt die dooling welke uyt de waan her-voort komt. Want zoo wanneer iemand een besluyt gemaakt heeft dat iets goed is, en een ander komt tot nadeel van hetzelve iets te doen, zoo ontstaat in hem teegen dien doender haat: de welke nooyt in hem kon plaats hebben, zoo hy 't waare goed recht kenden, gelijk wy zulks hier na zullen toonen; want alles wat 'er ook is, of bedagt word, is in vergelyking van het waare goed, niet anders als d' ellendigheid zelven. En is dan zoo een ellend-beminnaar niet veel eer erbarming als haat waardig? De haat komt eindlyk ook voort uyt hooren zeggen alleen; gelijk wy zulks zien in de Turken teegen de Jooden en Christenen, in de Jooden teegen de Turken en Christenen, en in de Christenen teegen de Jooden en Turken, enz.; want wat is de hoop van alle deeze onweetende den een van des anders godsdienst en zeden?

Wat nu de Begeerten aanbelangt, het zy dat ze, gelijk zommige willen, alleen bestaat in de lust of trek om hetgeen men ontbreekt te bekomen; of, zoo andere willen,

—

1) Van de liefden uyt waare begrippen, of klaare kennis, word hier niet gehandeld, alzoo die uyt geen waan hervoort komt, maar ziet daar van Hoofdd. 22.

nendi, sive (ut alii dicunt) res conservandi quibus jam fruimur [1]); certum est in nemine illam repertam iri nec nasci posse nisi forma boni. Ita ut pateat, cupiditatem (uti et amorem, de quo antea dictum est) e priore cognitionis modo oriri. Homo enim de re quadam audiens quod bona sit appetitum in eam nanciscitur; uti patet in aegrotante, qui solo auditu medici, tale quoddam remedium malo suo bonum esse, illico in illud inclinat et cupiditate ejus afficitur. Cupiditas etiam ex experientia oritur, uti videtur in medicorum exercitatione, qui, remedium quoddam aliquoties bonum experti, in illud, tanquam infallibile perfugium

Omnia quae jam de hisce passionibus diximus, uti cuique patet, de aliis passionibus etiam dici queunt. Et quia in sequentibus inquiremus quaenam earum nobis irrationales quaenam e contrario rationales sint, hic jam consistemus finem facientes earum quae ex opinione oriuntur,

---

1) Prior definitio optima; quando enim re fruimur, cupiditas nostra desinit; et quae tunc in nobis est forma rem conservandi non cupiditas sed metus est rem amatam amittendi.

de dingen te behouden die wy nu al reeds genieten; [1])
is zeeker, dat ze in niemand kan gevonden worden
inkomen, als onder de gedaante van goed. Zoo dat het
ar is dat de begeerten, gelijk ook de liefden, waar van
: voor gesproken is, uyt de *eerste* wijze van kennen
rt komt; want iemand gehoord hebbende van eenig ding
het goed is, zoo krijgt hy lust en trek tot 't zelve:
jk gezien word in een zieke, die alleen door hooren
gen van den geneesmeester, dat dus of zoo een middel
r zijn kwaal tot hulp strekt, terstond daar toe genee-
is, en tot het zelve 'n begeerte krijgt. Ook komt de
eerten uyt bevinding voort; gelijk dat word gezien in
oeffening der geneesmeesters, die eenig hulp-middel
ge maalen goed bevonden hebbende, daar toe, als een
ilbaar ding, gewoon zijn hunne toevlugt te neemen.
l hetgeen wy nu van deeze lijdingen gezegd hebben
men, gelijk dat voor een ieder klaar is, van d' andere
ingen ook zeggen. En vermits wy in 't volgende zul-
onderzoeken welke van dezelve aan ons onreedelyk, en
ke daar 'n teegen reedelijk bennen, zoo zullen wy 't
: by laaten; en eindigen met de geenen die uyt de
n hervoort komen.

| De eerste beschryving is de beste; want als een zaak genooten
l, zoo houd onze begeerte tot dezelve op; en die gestalte welke
in ons is, om die zaak te behouden, is geen begeerten, maar eene
ze van de geliefde zaak te verliezen.

CAPUT QUARTUM.

QUID E FIDE PROVENIAT ET DE HOMINUM BONO ET MALO

Quia in capite praecedente demonstravimus, quomodo ex opinionis errore passiones oriantur, jam transibimus ad utriusque alius cognitionis modi effectus, et quidem *primo* illius, quam veram fidem diximus [1]). Qui cognoscendi modus nobis ostendit quidem, quomodo res se habere debeant, nec vero quomodo revera sint; quae causa est, cur nos nunquam cum re credita uniri faciat. Dico igitur, eum nobis tantummodo ostendere quid rem esse oporteat, non vero qualis sit; inter utrumque enim multum interest; nam, uti quis proportionalitate invenire potest quartum numerum, qui ad tertium, uti secundus ad primum, ita etiam (divisione et multiplicatione usus) dicere

---

1) Fides fortis est rationum attestatio, qua in intellectu meo persuasus sum rem revera et talem extra intellectum meum esse, ac in intellectu persuasus sum. *Fortem rationum* dico *attestationem*, nempe ad eam distinguendam ab opinione, quae semper dubia et errori subjecta est, et a cognitione quae non in rationum persuasione, sed in immediata unione cum re ipsa consistit. *Rem revera et talem extra intellectum meum esse* dico: *revera* nempe quia rationes me hac in re fallere nequeunt, sin minus enim, ab opinione non diversae essent; *talem:* solum enim mihi dicere potest quid rem esse oporteat nec vero quid revera sit; sin minus enim, a cognitione non differret. *Extra:* intellectualiter enim nos non illo frui facit quod in nobis, sed quod extra nos est.

VIERDE HOOFDDEEL.

WAT UYT HET GELOOF VOORTKOMT, EN VAN HET GOED EN KWAAD DES MENSCHEN.

Dewijl wy in 't voorgaande Hoofddeel hebben getoond, hoe uyt de dooling van de waan de lijdingen hervoortkomen, zoo zullen wy nu overgaan tot d' uytwerkinge der twee andere wijze van kennen, en wel *eerst* van die welke wy het waar geloof genoemd hebben. 1) Deeze wijs van kennen doet ons wel zien, hoedanig de zaaken behooren te zijn, maar niet hoe dat ze waarelyk bennen: het welk de reeden is, waarom ze ons nooyt met de geloofde zaak kan doen vereenigen. Ik zeg dan, dat ze ons alleen leert wat de zaak behoort te zijn, en niet wat zy is, nadien tusschen deeze twee een zeer groot onderscheid gevonden word; want, gelijk wy in ons voorbeeld aangaande de reegel van drieën toonden, dat als iemand door de gelijkmatigheid kan uytvinden een vierde getal, dat met het derde over een komt gelijk het tweede met het eerste, zoo kan hy (de deeling en vermenigvuldiging gebruykt hebbende)

1) Het geloof is eene kragtige betuyging van reedenen, door welke ik in mijn verstand overtuygd ben, dat de zaak waarelyk en zoodanig buyten mijn verstand is als ik in mijn verstand daarvan overtuygd ben. *Een kragtig betuyg van reedenen* zeg ik, om het daar door te onderscheiden van de waan, die altijd twijfelachtig en dooling onderworpen is; en van 't weeten, dat niet bestaat in 'n overtuyging van reedenen, maar in een onmiddelyke vereeniging met de zaak zelve. *Dat de zaak waarelyk en zoodanig buyten mijn verstand is*, zeg ik. *Waarelyk:* om dat my de reedenen in deezen niet en konnen bedriegen; want anders verschilden ze niet van de waan. *Zoodanig:* want het kan my maar alleen aanzeggen wat de zaak behoorden te zijn, en niet wat zy waarelyk is: anderzins verschilden zy van het weeten niet. *Buyten:* want het doet ons verstandelyk, niet het geen in ons is, maar het geen buyten ons is genieten.

potest numeros illos quatuor proportionales esse debere. Quod cum ita sit, de eo nihilominus tanquam de re extra se loquitur; quando vero proportionalitatem considerat, uti in quarto exemplo ostendimus, dicit revera rem ita esse, quippe quae tunc in eo nec extra eum sit. Quod sufficiat quoad primum.

Secundus effectus verae fidei hic est, quod nos ad clarum ducat intellectum quo Deum amamus, et ita intellectualiter cognoscere faciat res quae non in nobis sed extra nos sunt.

Tertius effectus est, quod nobis cognitionem pariat boni et mali, nobisque ostendat omnes passiones rescindendas. At quia antea diximus passiones ex opinione oriundas magno subjectas esse malo, pretio dignum est videre, quomodo etiam secunda hacce cognitione discernantur, ad detegendum quid in iis bonum malumque; quod ut apte faciamus, res, eadem qua antea usi ratione, e propinquo contemplemur, ut cognoscamus, quaenam ex iis a nobis eligendae quaenam vero rejiciendae sint. Antequam tamen ad id veniendum, breviter dicamus quid sit hominis bonum et malum.

Antea jam diximus, omnia praedestinata neque in natura bonum esse vel malum; ita ut quod (hac in re) de homine volumus, ejus generis esse debeat, quod non nisi ens rationis est. Hominis perfecti idea intellectu nostro concepta causa nobis esset videndi, nosmet ipsos examinantibus, num in nobis medium adsit ad talem perfectionem perveniendi. Quare omnia, quae ad perfectionem istam nos conducant, bo-

dat die vier getallen moeten gelijkmatig zijn; en
zijnde, spreekt hy des niet te min daar af als van
k die buyten hem is; maar als hy de gelijkmatig-
mt te beschouwen, zoo als wy in het vierde voor-
toond hebben, als dan zegt hy in waarheid dat de
odanig is. aangezien die als dan in hem en niet
iem is. En dit zij genoeg belangende het *eerste*.
eede uytwerking van het waar geloof is, dat ze ons
ot een klaar verstand, door het welke wy God lief
en ons alzoo verstandelyk doet gewaar worden de
niet die in ons, maar die buyten ons zijn.
rde uytwerking is, dat ze ons verschaft de kennis
d en kwaad, en ons aanwijst alle de lijdingen die
ietigen zijn. En om dat wy nu te vooren gezegd
dat de lijdingen die uyt de waan hervoort komen
waad zijn onderworpen, zoo is het de pijne waard
te zien, hoe dezelve ook door deze tweede kennis
vorden, om te ontdekken wat in dezelve goed en
s. Om dit bekwamelyk te doen zoo laat ons, de-
ijze als voren gebruykende, de zaaken eens van
ezien, om daar door te konnen kennen, welke van
t zijn die van ons verkooren, en welke verworpen
worden. Doch eer wy daar toe komen, zoo laat
telyk voor af zeggen, wat het goed en kwaad des
n is.
ebben te vooren al gezegd, dat alle de dingen ge-
ikt zijn, en dat in de natuur geen goed noch kwaad
dat het geene wy [ten deezen opzigte] van den
willen, dat zal van het geslagt deszelfs moeten
welk niet anders als een wezen van Reeden is.
r wy dan een denkbeeld van een volmaakt mensch
verstand bevat hebben, dit zou dan een oorzaak
zijn om te zien, als wy ons zelfs onderzoeken, of
ns ook eenig middel is, om tot zoo een volmaakt-
komen. Waarom wy alles dat ons tot die vol-

num vocabimus, et e contrario quod nos in eo impedi vel non eo conducat, malum. Quamobrem, ad aliquid hominis bono et malo tractandum, hominem perfectum co noscere debeo, quia de bono maloque tractans particul cujusdam hominis, uti Adami v. c., ens reale cum ente tionis confunderem; quod a vero philosopho religiose tandum, ob causas, quas alia opportunitate postea red mus. Adde, cum Adami vel alius cujusdam hominis pa cularis finis nobis nonnisi eventu cognitus sit, inde conseq ut etiam id, quod de hominis fine dicemus, fundatum e debeat in perceptione hominis perfecti in intellectu nost cujus finem, quippe qui ens rationis sit, bene cognosc possumus, uti etiam (ut dictum) bonum et malum ej quippe quae nonnisi cogitandi modi sint.

Ut jam sensim ad rem perveniamus, meminisse opo quia ex nostra perceptione motus, affectus, et actiones n nostrae oriuntur, nos perceptionem in quatuor partes di 1. in solum auditum, 2. experientiam. 3. fidem, 4. tionem claram.

Cum autem harum omnium effectus jam viderimus patet quartam i. e. cognitionem claram omnium perf mam esse; opinio enim nos saepe in errorem ducit que fides solum propterea bona, quod sit via ad cognitionem nosque excitet ad res quae vere amabil

---

1) E nulla enim creatura particulari ideam perfectam ha mus, cum haec ejus perfectio (i. e. utrum vere perfecta si nulla alia re deduci possit nisi ex idea perfecta generali vel e

aktheid vordert zullen goed noemen, en in teegendeel ; ons verhindert, of niet vordert om daar toe te ko- n, kwaad noemen. Weshalven ik, om iets aangaande goed en kwaad des menschen te verhandelen, moet be- ipen een volmaakt mensch; om dat ik, handelende van goed en kwaad van eenig bizonder mensch, als by rbeeld van Adam, ik alsdan een dadelyk weezen met weezen van reeden verwarren zou: het welke wel iwkeurig van een rechtschapen wijsgeer moet gemijd :den, om reedenen die wy by andere geleegendheeden r na geeven zullen. Waar by komt, dewijl het eynde Adam of eenig ander bizonder schepsel aan ons niet end is als door de uytkomst, zoo volgt, dat ook het n wy van het eynde des menschen konnen zeggen [1]) rond moet zijn op het begrip van een volmaakt mensch ons verstand; welkers einde, dewijl het een weezen van den is, wy wel konnen weeten, als ook (gelijk gezegd zijn goed en kwaad: als het welke maar wijzen van ken zijn.

)m nu allengskens ter zaaken te komen, zoo hebben wy i te herinneren, dewijl uyt ons begrip de beweegingen, ten en werkingen van de ziel ontstaan, dat wy het zelve ;rip in vier deelen gedeeld hebben, als 1. in hooren zeg- i alleen; 2. in ervaarendheid; 3. in geloof; en 4. in are kennisse. Nademaal wy nu de uytwerkingen van ze allen hebben gezien, zoo is daar uyt openbaar dat *vierde*, te weeten de klaare kennis, de volmaaktste van m is; want de waan brengt ons dikmaals in doolinge; het waar geloof is alleen daarom goed, vermits het de g is tot de waare kennis, en ons opwekt tot de dingen

) Want uyt geen byzonder schepzel kan men een denkbeeld dat aakt is hebben, alzoo deeze haare volmaaktheid zelve, dat is, of waarelyk volmaakt is of niet, geenzins kan afgenomen worden als een algemeen volmaakt denkbeeld, of weezen van reden.

ita ut ultimus, quem quaerimus, finis, et praecipuum qu cognoscimus, vera cognitio sit. Quae vera cognitio, sec dum objecta quae proveniunt, diversa est, ita ut quo obj tum, quocum uniatur, melius, eo melior etiam haec c nitio; ideoque ille perfectus est homo, qui cum ente p fectissimo, Deo, unitus est, eoque ita fruatur.

Ut igitur videamus quid in passionibus bonum et malu singulas quasque (uti dictum) contemplemur, et primo q dem Admirationem quae, vel ex praejudicio vel ex ignoran orta, imperfectio est in homine huic perturbationi subje Dico imperfectionem, quia admiratio per se in nullum r lum conducit.

—

CAPUT QUINTUM.

DE AMORE.

Amorem, qui nil aliud est quam re quadam frui cum ea uniri, dividemus secundum qualitatem ejus objecti; objecto homo frui cumque eo uniri conatur.

Quaedam objecta in se corruptibilia; alia causa sua corruptibilia; tertium sua ipsius virtute et potentia ae num incorruptibileque. Corruptibilia omnes res particul sunt, quae non ab omni tempore fuere, sed existere inc runt. Cetera ii modi generales sunt, quos causam dixi modorum particularium. Tertium vero Deus est, vel q idem habemus, veritas.

die waarelyk beminnenswaardig zijn; zoodat het laatste einde dat wy zoeken, en het voornaamste dat wy kennen, de waare kennis is. Doch deeze waare kennis is, na de voorwerpen die haar voor komen, ook verscheiden, zoo dat, hoe veel te beeter het voorwerp is, met 't welk het zich vereenigt, hoe veel te beeter ook deeze kennisse is: en dieshalven is dat een volmaakt mensch, welke met God het allervolmaaktste weezen is vereenigd, en hem zoo geniet.

Om dan te ontdekken wat in de lijdingen goed en kwaad is, zoo zullen wy die (gelijk gezegd is) een iegelyk in 't bizonder voorneemen [om te beschouwen]; en wel eerst

De Verwondering, welke òf uyt vooroordeel òf uyt onweetenheid ontstaande, een onvolmaaktheid in den mensch is, die deze ontroering onderworpen is. Ik zeg een onvolmaaktheid, om dat de verwondering door zich zelfs niet tot eenig kwaad brengt.

—

VIJFDE HOOFDDEEL.

VAN DE LIEFDEN.

De Liefden, die niet anders is als een zaak te genieten, en daar meede vereenigd te worden, zullen wy verdeelen na de hoedanigheid van haar voorwerp: welk voorwerp de mensch zoekt te genieten, en zich daarmeede te vereenigen.

Zommige voorwerpen zijn vergankelyk in haar zelven; anderen niet vergankelyk door haar oorzaak; en een derde is door zijn eigen kragt en mogelykheid alleen eeuwig en onvergankelyk. De vergankelyke zijn alle de bizondere dingen, die niet van alle tijd geweest zijn, maar 'n begin genomen hebben. De andere zijn die algemeene wijzen, welke wy gezegd hebben oorzaak te zijn van de bizondere wijzen. Maar de derde is God, of 't geen wy voor het zelfde neemen, de waarheid.

Amor igitur oritur ex perceptione et cognitione qu
cujus rei habemus; quo autem majorem et magnificer
res se praebeat, eo major et magnificentior etiam a
nobis.

Duplici modo amore nos liberare possumus: ve
1. melioris rei cognitione; vel 2. experientia, rem an
pro magna magnificaque a nobis habitam, multun
riae, damni, et doloris secum ducere.

Amor praeterea ita se habet, quod nunquam cc
illa (uti admiratione aliisque passionibus) liberari,
quidem duplicem ob causam: 1. quia impossibile
quia necessarium est nos ea non liberari. *Impossibil*
est, quia nullo modo a nobis, sed a solo bono utiliqu
det, quod in objecto animadvertimus. Hoc enim
amare vellemus amaremusque, necessario nobis ante
nitum esse non debuisset; quod nullo modo a nobis
nec in libertate nostra consistit; nisi enim cognosc
neque et existeremus. Et *necessarium* est nos eo no
rari, quia, per debilitatem nostrae naturae, sine ull
fruitione, quacum uniti et qua corroborati simus, e
non possemus.

Quaenam igitur trium horum objectorum eligenda
jicienda nobis sunt?

Quod ad res corruptibiles, quia (prout dictum) p
naturae nostrae debilitatem necessario aliquid amandu
bis est cumque eo uniendum, ut existamus, certum e
amando ea uniendoque cum iis quae corruptibilia, in
nostra nullo modo corroborari, quia ipsa debilia
claudusque claudum portare nequit. Nec vero hoc

De Liefden dan ontstaat uyt het begrip en kennis dat wy van een zaak hebben; en na dat de zaak zich grooter en heerelyker vertoont, daar na is in ons ook de Liefden grooter en heerelyker.

Op tweederlei wijze hebben wy magt om ons van de liefden te ontslaan: of 1. door de kennisse van een beeter zaak; of 2. door ondervinding dat de beminde zaak, die van ons voor wat groots en heerlijks gehouden is, veel onheil ramp en nawee met zich sleept.

Ook is het met de Liefden zoodanig gesteld, dat wy nooit tragten om van dezelve (gelijk van de Verwondering en andere Lijdingen) verlost te worden; en dit wel om twee reedenen: 1. om dat zulks *onmogelijk* is, en 2. om dat het *noodzakelijk* is, dat wy van dezelve niet verlost en worden. Het is *onmogelijk*, om dat het geenzins van ons afhangt, maar alleen van het goed en nut, dat wy in het voorwerp aanmerken: het welke, indien wy 't niet wilden of zouden beminnen, noodzakelijk van ons te vooren niet gekend moest zijn; dat geenzins van ons afhangt, of in onze vrijheid en bestaat; want zoo wy niet en kenden, voorzeeker dan waaren wy ook niet. En het is *noodzakelijk* dat wy van dezelve niet verlost en worden, om dat wy, vermits de zwakheid van onze natuur, zonder iets te genieten waar mede wy vereenigd en versterkt worden, niet zouden konnen bestaan.

Welke dan van deeze driederlei voorwerpen hebben wy te verkiezen of te verwerpen?

Wat aangaat de vergankelijke dingen, dewijl wy (als gezegd is) weegens de zwakheid onzer natuur noodzaakelijk iets moeten beminnen, en daar meê vereenigen, om te bestaan, zoo is het zeeker dat wy, door 't beminnen en vereenigen met de dingen die vergankelijk zijn, in onze natuur geenzins versterkt worden, aangezien zy zelven zwak zijn, en den eene kreupele den andere niet kan dragen. En niet alleen dit, dat dezelve ons niet vorderlijk zijn, maar ze zijn ons zelfs schadelijk; want wy hebben van de Liefden gezegd,

quod nobis non prosunt, imo nobis nocent; diximus enim de amore, eum esse unionem cum objecto quod intellectus noster bonum magnificumque judicat; qua unione talem intelligimus, qua amor et res amata una eademque fiant res, sive ambo unum totum efficiant. Nonne ille igitur vere miserabilis est rebus qui nonnullis corruptibilibus unitur? Quae enim, cum extra ejus potentiam, multisque passionibus obnoxia sint, quando patiuntur, fieri nequit, ut ipse passione liberatus maneat. Quamobrem concludimus, quando illi qui res corruptibiles amant quandam adhuc essentiam habentes, miserabiles sunt, quam miserabiles ii, qui honorem, divitias, et voluptates nullam omnino essentiam habentes, amant!

Hoc igitur nobis sufficiat ad demonstrandum, rationem nos adhortari rebus corruptibilibus ut renunciemus; iis enim quae jam diximus, clare ostenditur venenum sive malum in eorum amore situm celatumve esse. Quod vero etiam incomparabiliter clarius videmus, animadvertentes quam magnificum et praecipuum bonum eorum fruitione amittamus.

Antea diximus, res quae corruptibiles sunt extra nostram potentiam esse; ut vero bene intelligamur, hisce dicere nolumus nos quandam causam liberam, a nullo alio pendentem esse. Ubi enim dicimus, quaedam in potestate nostra, alia vero extra potentiam nostram esse, iis quae in potestate nostra sunt ea intelligimus, quae efficimus ordine sive conjunctim cum natura cujus pars sumus; iis vero, quae extra potestatem nostram sunt, ea quae, quippe extra nos, nulla a nobis mutationi obnoxia sunt, cum procul omnino ab essentia nostra reali, natura ita constituta, absint.

Transimus jam ad secundum objectorum genus, quae

dat ze is een vereeniging met het voorwerp, het welke ons verstand oordeelt heerlijk en goed te zijn: by welke vereeniging wy zoodanig een verstaan, waar door de Liefde en het geliefde een en de zelfde zaak komen te zijn, of t' zamen een geheel maaken. Zoo is hy dan immers wel ellendig die met eenige vergankelijke dingen vereenigd wòrd; want dewijl dezelve buyten zijn magt, en veele toevallen onderworpen bennen, zoo is 't onmogelijk, dat als die komen te lijden, hy daar van bevrijd zou konnen zijn. En by gevolg besluyten wy, by aldien deeze, welke de vergankelijke dingen, die eenigzins noch weezen hebben, beminnen, zoo ellendig zijn; wel, wat zullen dan de geenen, die de eere, rijkdommen en wellusten, die in 't geheel geen weezendheid hebben, beminnen, wel ellendig zijn!

Laat ons dit dan genoeg zijn, om te betoonen hoe ons de reeden aanwijst, om van de vergankelijke dingen af te scheiden; want door het geen wy nu gezegd hebben word ons klaarelijk aangewezen het vergif of kwaad, dat in de beminninge deezer dingen steekt, of verborgen is, Doch wy zien dit noch onvergelijkelijk klaarder, als wy aanmerken, van wat voor een heerelijk en voortreffelijk goed wy door de genietinge dier dingen worden afgescheiden.

Wy hebben hier vooren gezegd, dat de dingen die vergankelijk zijn, buyten onze magt bennen; doch, op dat men ons wel versta, wy willen hier meê geenzins zeggen, dat wy eenige vrije oorzaak, van niets anders afhangende, zouden zijn: maar als wy zeggen, dat eenige dingen in en andere buyten onze magt zijn; zoo verstaan wy door de geenen, welke in onze magt zijn, dezulke, die wij uitwerken door d' ordere of t' zamen met de natuur, waarvan wy een deel zijn; en welke niet in onze magt zijn de zulke, die, als buyten ons zijnde, door ons geen verandering onderworpen bennen, om dat zy zeer verre van onze dadelijke weezendheid, door de natuur zoodanig gesteld, afzijn.

Wy gaan nu over tot de tweede wijze van voorwerpen,

etsi aeterna et incorruptibilia, hoc tamen non propria sua virtute, sed ut modi sint, immediate a Deo pendentes; quamobrem nec a nobis concipi possunt nisi Dei ideam habeamus, in quo, quippe perfecto necessarioque amor noster necessario quiescere debet, atque, ut verbo dicamus, nobis intellectu nostro usis impossibile erit Deum non amare, cujus causae clarae sunt:

1. enim, cum experti simus Deum solum essentiam habere, omnesque alias res modos tantummodo esse, sequitur, quia modi non bene intelligi possunt absque ente a quo pendent, et quia antea jam demonstravimus, nos rem quandam amantes, quando amata illa meliorem aliquam cognoscimus, in hanc inclinaturos illamque relicturos; sequitur, dico, nos Deum, quippe in quo solo omnes perfectiones sint, cognoscentes, necessario eum amare debere.

2. Intellectu nostro in rebus cognoscendis recte usi, in causis earum eas cognoscere debemus; at quia Deus rerum omnium prima causa est, Dei cognitio, secundum rerum naturam, omnium aliarum rerum cognitionem praecedit harumque cognitio cognitionem primae causae sequitur. Cum ita verus amor semper e cognitione procedat, quod res magnifica bonaque sit, quidnam aliud inde sequi potest, nisi in neminem eum vehementius processurum quam in Deum, Dominum nostrum, quippe qui solus magnificus perfectumque bonum sit?

Videmus igitur, quomodo amorem corroboremus, quodque in Deo solo quiescere debeat.

Quod de amore amplius dicendum, dicere conabimur, quando de postrema cognitionis specie agemus.

lie, hoewel eeuwig en onvergankelijk, dit nochtans niet zijn door hunne eigen kragt, maar wijzen bennen welke onmiddelijk van God afhangen; en diesweegen van ons niet konnen begreepen worden, 't en zij wy een begrip van God hebben, in wien, om dat hy volmaakt is, noodzakelijk onze Liefden moet rusten: en, om met een woord te zeggen, het zal ons, wanneer wy ons verstand wel gebruiken, onmogelijk zijn dat wy zoude konnen nalaaten God te beminnen; waar van de reedenen klaar zijn, want

1. Om dat wy ondervinden, dat God alleen maar weezen heeft, en alle andere dingen maar wijzen zijn, zoo volgt, nadien de wijzen niet recht konnen verstaan worden zonder het weezen, waar van zy onmiddelijk afhangen, en wy alvoorens hebben getoond, dat als wy iet beminnende een beter zaak dan het geene wy beminnen komen te kennen, wy hier op altoos zullen vallen, en de eerste verlaaten, dat als wy God, die alle volmaaktheeden in hem alleen heeft, komen te kennen, wy hem noodzakelijk moeten beminnen.

2. Als wy ons verstand wel gebruyken in het kennen van zaaken, zoo moeten wy deeze dan kennen in haar oorzaaken; en wijl God d' eerste oorzaak aller dingen is, zoo staat dan, volgens de natuur der zaaken, de kennisse Gods vóor de kennisse van alle andere dingen, welker kennisse dan uyt die der eerste oorzaak volgen moet. Nadien nu de waare Liefden altijd voort komt uyt de kennisse van dat de zaak heerlijk en goed is, wat kan 'er dan anders volgen, als dat ze op niemand geweldiger zal komen uyt te storten als op de Heere onze God, alzoo hy alleen heerelijk, en een volmaakt goed is?

Dus zien wy dan, hoe wy de Liefden kragtig maaken, en ook, hoe dezelve alleen in God moet rusten.

Het geen wy van de Liefden noch meer te zeggen hadden, dat zullen wy tragten te doen, wanneer wy van de laatste wijze van kennisse zullen handelen.

Transimus jam ad inquirendum — uti antea promisimu quaenam passiones eligendae quaenam vero rejiciendae s

—

CAPUT SEXTUM.

DE ODIO.

Odium propensio est ad repellendum illud quod n damnum quoddam vel impedimentum causavit.

Jam animadvertendum, quomodo actiones nostras passionibus vel sine ipsis faciamus. *Cum passionibus*, plerumque videtur in dominis versus famulos eorum aliqua re delinquentes, quodque plerumque non sine procedit. Sine passionibus, uti de Socrate narratur, famulum ad ejus correctionem castigare coactus, hoc faciebat, quamdiu se in famulum istum animo infen cognosceret.

Unde sequitur, quia actiones nostrae cum passionibu sine iis fiunt, tales res, quae nos impediunt vel impec re, sine commotione nostra, ubi necesse est, amoveri se. Quid vero melius? Vel nos odio et aversione vitare? Vel eas rationis virtute, sine animi commot (hoc enim fieri posse putamus) subire? Certum enim nullum inde malum oriri posse, quod res, quae nobis a dae sunt, sine ira et studio agamus. Et quia inter bo et malum medium non adest, videmus, quod, uti ma est cum passione quadam agere, bonum esse debeat illa agere.

Wij gaan nu over om te onderzoeken, gelijk wy hier vooren hebben beloofd, wat Lijdingen wy hebben aan te neemen, en welke te verwerpen.

—

ZESDE HOOFDDEEL.

VAN DE HAAT.

De Haat is een neiging, om dat geene af te weeren, hethetwelk ons eenig leed of hinder heeft veroorzaakt.

Nu komt in aanmerking, hoe wy onze werkingen met of zonder lijdingen bedrijven. *Met lijdingen*, gelijk men gemeenelyk ziet aan de heeren teegens hunne knegten, welke iets misdaan hebben; als 't welke doorgaans zonder toorn niet geschied. *Zonder lijdingen*, gelijk men verhaalt van Socrates, die als hy genoodzaakt was om zijn knegt, tot deszelfs verbeetering, te tugtigen, zulks als dan niet en deed, wanneer hy ondervond, dat hy teegen deeze zijne knegt in zijn gemoed ontsteld was.

Waar uyt volgt, dewijle onze werken met of zonder lijdingen van ons gedaan worden, dat zoodanige dingen, die ons hinderen of gehinderd hebben, zonder onze ontsteltenis, wanneer het noodig is, konnen worden weg gedaan. En wat is beeter: of dat wy de dingen met haat en afkeer vlieden? of dat wy dezelve door kragt van reeden, zonder ontsteltenis des gemoeds (want dit achten wy dat weezen kan) komen te ondergaan? 't Is immers zeeker, dat als wy de dingen, die ons te doen staan, zonder drift of togten doen, daar uyt als dan geen kwaad kan voort komen. En nadien er tusschen goed en kwaad geen midden is, zoo zien wy dat, als het kwaad is met eenige lijdinge te werken, het dan goed moet zijn met zonder die te werken.

Sed jam inquiramus, num aliquid mali in eo, quod res odio et aversione vitentur?

Quod ad odium ex opinione procedens, certum est illud in nobis esse non licere, quia scimus unam eandemque rem uno tempore nobis bonam alio malam esse, uti in medicamentis videtur.

Proprie igitur ad hoc attendendum, num odium ex opinione sola, neque etiam e vera ratiocinatione in nobis oriatur. Ad quam inquisitionem nobis videtur clare ostendendum esse, quid verum odium sit illudque ab aversione bene distinguere.

Odium commotio mentis est contra aliquem qui nos scien et sponte sua offendit.

Aversio illa commotio est quae contra rem aliquam in nobi oritur propter damnum vel injuriam, quae putamus vel intelligimus a natura in illa esse. Dico natura, quia, quand non ita putamus vel intelligimus, etsi ab ea damni vel in commodi aliquid nacti simus, ideo ab ea non aversamur imo vero utilitatem quandam ab ea exspectare possumus uti aliquis lapide vel cultro illaesus, ab iis tamen non aversatur.

Hoc ita animadverso jam breviter utriusque effectum videamus:

Ex odio procedit tristitia, exque magno odio ira; quae postrema non solum, uti odium, illud quod odit, vitai conatur, vero etiam si possit destruere. Ex magno illo odi procedit invidia.

Ex aversione vero procedit quaedam tristitia, quia nos quo dam privare conamur, quod realiter existens, essentiam suam et perfectionem habet.

Quo dicto facile intelligitur, nos ratione nostra recte uso in nullam rem odium vel aversionem habere posse, quia

Doch laat ons nu eens onderzoeken, of 'er eenig kwaad geleegen is, in de zaaken met haat en afkeer te vlieden.

Wat belangt de haat die uyt de waan voortkomt, het is zeeker, dat die in ons geen plaats mag hebben, dewijl wy weeten dat een en dezelfde zaak den eene tijd ons goed, en de andere tijd ons kwaad is: gelijk dat in de geneeskruyden ondervonden word.

Het komt 'er dan eindelyk op aan, of de haat alleen door waan, en ook niet door de waare redeneering in ons komt te ontstaan. Tot welk onderzoek ons goed dunkt, duydelyk te verklaaren wat de waare haat is, en die van d' afkeerigheid wel t' onderscheiden.

De haat is eene ontsteltenis van de ziel, teegen iemand die ons misdaan heeft, met willen en weeten. Maar

De afkeerigheid is die ontsteltenis, die in ons is teegens een zaak, weegens het ongemak of leet, hetwelk wy waanen of verstaan, dat van natuure in dezelve is. Ik zeg van natuure, alzoo, wanneer wy het dusdanig niet waanen of verstaan, of schoon wy van dezelve eenig leet of hinder hebben ontfangen, daarom van dezelve niet afkeerig zijn, en zelf eenig nut daar van verwagten konnen: gelijk iemand, met een steen of mes beleedigd, daarom geen haat of afkeer van de zelve heeft.

Dit zoodanig aangemerkt hebbende, laat ons nu kortelyk de uytwerkingen deezer beide zien:

Van de haat komt voort de droefheid; en de haat groot zijnde ontstaat daaruyt de toornigheid. Welke laatste niet alleen als de haat van 't gehaatene tragt te vlieden, maar ook 't zelve poogt te vernietigen, zoo 't doenelyk is. Uyt deeze groote haat komt voort de nijd. Maar

Van de afkeerigheid komt eenige droefheid voort, om dat wy ons tragten te berooven van iets, dat, weezendlyk zijnde, zijn weezendheid en volmaaktheid heeft.

Uyt welk gezegde ligtelyk verstaan kan worden, dat wy, onze reeden wel gebruykende, tot geen zaak haat of af-

ita agendo ejus perfectione nos privaremus; cum e (rio quando aliquid volumus, conare debemus omnia q natura cupimus, sive nobis, sive rebus ipsis in meli tare. Et quia eorum, quae ante oculos habemus co musque, homo perfectus nobis optimus est, cuicunq mini optimum est, ut eum ad hanc perfectionem edu tunc enim ab iis, uti illi a nobis, maximum fructı bere possumus. Ad quod conducit eos continuo ita t uti a bona conscientia nostra semper edocemur a murque; quia haec nunquam ad perniciem nostram, autem ad salutem valetudinemque excitat.

Finem facimus dicendo odium aversionemque in s tot imperfectiones habere, quot e contrario amor p ones habeat, quia postremus semper ad mutationem lius, corroborationem et augmentationem tendit, qu fectio est, odiumque e contrario semper in destruct debilitationem et annihilationem ducit, quae est i perfectio.

CAPUT SEPTIMUM.

DE CUPIDITATE ET LAETITIA.

Cum viderimus odium et aversionem tale quid esse in iis nunquam locum habere possit, qui intelle recte utantur, eadem ratione persequentes de cete sionibus agemus; et ut initium faciamus, primae

keer konnen hebben, dewijl wy ons, zoo doende, van derzelver volmaaktheid komen te berooven: daar wy in teegendeel, indien wy iet willen, moeten tragten om alles wat wy van de natuur begeeren tot 'n beeter te veranderen, het zij voor ons of voor de zaaken zelf. En vermits van de dingen, die wy teegenwoordig kennen, een volmaakt Mensch het allerbeste voor ons is, zoo is het dan voor ons en een iegelyk Mensch het besten ook, dat wy hun t' allen tijden tot die volmaaktheid tragten op te leiden; want als dan konnen wy van haar, en zy van ons, de meeste vrugt eerst hebben. Waar toe het middel is, haar zoodanig gedurig waar te neemen, gelijk wy van ons goede meedeweeten gestadig worden geleerd en vermaand: alzoo dit nooyt tot ons verderf, maar altijd tot ons heil en welstand aanport.

Wy besluyten, met te zeggen, dat de haat en afkeer in haar zelven zoo veel onvolmaaktheeden hebben, als in teegendeel de Liefden volmaaktheeden heeft; alzoo de laatste altoos tot verbeetering, verstarking en vermeerdering werkt, hetwelk de volmaaktheid is; daar de Haat in teegendeel altijd uyt is op verwoesting, verswakking en vernietiging; het welke de onvolmaaktheid zelven is.

ZEEVENDE HOOFDDEEL.

VAN DE BEGEERTE EN BLIJDSCHAP.

Gezien hebbende, hoe de haat en afkeerigheid zoodanig is, dat de zelve nooyt kan plaats hebben in de geenen, die haar verstand wel gebruyken, zoo zullen wy, op de zelve wijze voortgaande, van de andere lijdingen handelen: en, om een aanvang te maaken, zoo zullen de eerste de

Cupiditas et Laetitia; de quibus, quippe ex amore provenientibus, meminisse oportet, quod de hocce tunc diximus.

His addemus Tristitiam, quae ex opinione indeque nata imaginatione oritur; procedit enim ex privatione alicujus boni.

Antea diximus omnia quae agimus tendere debere ad progressum atque emendationem. Atqui certum est, nos, quamdiu tristes sumus, impotentes nos reddere ad hoc efficiendum; quare opus est nos a tristitia liberare. Quod efficere possumus cogitando de mediis, amissum, si in potestate nostra est, recuperandi; sin minus, necessarium tamen esse tristitiam missam facere, ne incidamus in omnes istas miserias, quas tristitia necessario secum ducit; utrumque vero laetitia efficiendum. Inepte enim est bonum malo voluntario et vigente restituere velle atque emendare.

Quisque denique intellectu suo recte utens Deum necessario primum cognoscere debet, quippe qui, uti demonstravimus, summum omneque sit bonum; unde sequitur quemcunque intellectu suo utentem in tristitiam incidere non posse. Quid enim? in eo quiescit bono, quod omne bonum est, et in quo omnis laetitia et suavitatis plenitudo:

—

Begeerten en Blijdschap zijn; waar van, nadien ze uyt de zelfde oorzaaken als de Liefden voortkomen, wy ons herinneren moeten, het geen wy doemaals hebben gezegd.

By deeze zullen wy de droefheid voegen: welke ontstaat uyt de meeninge, en waan die uyt dezelve spruyt; want zy komt voort uyt het verlies van eenig goed.

Wy hebben te vooren gezegd, dat alles wat wy doen, moet strekken tot vordering en verbeetering. Nu is het zeeker dat, zoo lang als wy bedroefd zijn, wy om zulks te doen ons zelven onbekwaam maaken: en derhalven is het noodig, dat wy ons van de droefheid komen te ontslaan; het welk wy konnen doen, met op middelen te denken, om 't verloorene weeder te bekomen, zoo het in onze magt is; en indien niet, dat het echter noodig is om ons de droefheid kwijt te maaken, op dat wy niet vervallen in alle de ellenden en rampen, die dezelve noodzakelyk met zich sleept; dat zoo in 't een als andere met blijdschap moet geschieden, nadien het zotlyk is een verlooren goed, door een zelfs begeerend en opkweekend kwaad, te willen herstellen en verbeeteren.

Eindelyk, die zijn verstand wel gebruykt, moet God ioodzakelyk als het eerste en allerhoogste kennen; en in lezelve als het opperste goed berusten: waar uyt volgt, at hy, die zijn verstand wel gebruykt, tot geen droefheid an vervallen. Wat toch? daar hy in dat goed berust, dat lle goed is, en waarin alle blijdschap en volle vergeoeginge is.

—

CAPUT OCTAVUM.

DE AESTIMATIONE ET CONTEMPTU, DE GENEROSITATE ET HUMILITATE, DEQUE SUPERBIA ET ABJECTIONE.

Quibus in passionibus ut inter bonum et malum bene distinguamus, illas stante pede suscipientes, incipiamus ab

Aestimatione et *Contemptu* relative ad aliquid in nobis vel extra nos cognitum, priore quod ad majus, posteriore quod ad minus quoddam.

Generositas se extra nos non extendit, solumque ad illum pertinet, qui, nullam aliam passionem habens, neque existimationem postulans, ipsius sui perfectionem secundum verum valorem cognoscit.

Humilitas est, ubi quidam, sine ullo sui ipsius despectu, imperfectionem suam cognoscit; quae humilitas se extra hominem humilem non extendit. *Superbia* est, quod homo perfectionem sibi attribuat, in ipso non inveniendam.

Abjectio est, ubi quidam imperfectionem quandam sibi attribuat, quae ad eum non pertinet. Nec vero de hypocritis loquor, qui revera non ita opinati, tantumque alios ut decipiant, quasi se humiliant; sed de iis, qui imperfectiones, quas sibi attribuunt, revera in se inveniri putant. His ita animadversis, patet quid boni et mali quaeque harum passionum in se habeat. Quod enim

ad Generositatem Humilitatemque attinet, per se ipsae praestantiam suam indicant; ostendunt enim earum possessores suam perfectionem imperfectionemque secundum veram va

ACHTSTE HOOFDDEEL.

VAN DE ACHTING EN VERSMADING, VAN DE EDELMOEDIGHEID EN NEEDERIGHEID, EN VAN DE VERWAANDHEID EN STRAFBÀARE NEEDERIGHEID.

Om in deeze lijdingen het goed en kwaad wel te onderscheiden, zoo zullen wy, dezelve voor de voet opneemenle, beginnen met

De Achting en Versmading, welke in opzigt van eenig rekende zijn, dat in of buyten ons is; d' eerste met berekking tot iet groots, en de laatste tot iet kleins.

De Edelmoedigheid strekt zich niet buyten ons uyt, maar word alleen zoodanig een toegepast, die, zonder enige andere lijding, of aanmerking op de achting zijns elfs te hebben, zijn eigen volmaaktheid na deszelfs rechte waarde kent.

De Neederigheid is, als iemand, zonder eenige verachinge zijns zelfs, zijne onvolmaaktheid kent: strekkende ich de Neederigheid niet uyt buyten de neederige mensch.

De Verwaandheid is, dat eenig mensch zich een volmaakteid toeëigent, die in hem niet is te vinden.

De strafbaare Neederigheid is als iemand zich eenige onolmaaktheid toepast, die niet aan hem behoort. Ik spreek iet van de geveinsde, die zonder zulks waarelyk te meeen, slechts om andere te bedriegen, zich in schijn verneederen: maar van de geenen, welke de onvolmaaktheeen, die zy zich toepassen, waarelyk zoodanig meenen in un te zijn.

Dit dus aangemerkt hebbende, zoo blijkt daar uyt genoegzaam, wat goed en kwaad dat 'n ieder deezer lijdinen in zich heeft. Want

wat de Edelmoedigheid en Neederigheid belangt, die eeven door zich zelven hunne voortreffelykheid te kennen; ls doende zien, dat deszelfs bezitter zijn eigen volmaakt-

lorem cognoscere; quod, uti ratio nos docet, praecipuum est quo ad perfectionem veniamus. Ubi enim potentiam perfectionemque nostram bene cognoscimus, clare videmus quid nobis faciendum sit, ad bonum nostrum finem ut perveniamus; et iterum, defectum nostrum et impotentiam cognoscentes, videmus quid nobis vitandum sit.

Quod ad Superbiam Abjectionemque, earum etiam definitiones satis indicant eas quadam ex opinione oriri; dicebamus enim priorem ad illum pertinere, qui perfectionem quandam ipsi non propriam sibi attribuat; cujus *Abjectio* ipsum contrarium est.

Patet igitur e dictis, quod, quam bonae salutaresque sint Generositas Humilitasque, Superbia et Abjectio e contrario tam malae et perversae; illis enim possessor non solum in bonum ducitur statum, sed sunt etiam ipse gradus, quo ad summam nostram salutem adscendamus; cum haecce e contrario non solum nos impediant ad perfectionem nostram ut perveniamus, sed etiam in nostram ruinam nos ducant. Abjectio nos impedit quominus illud faciamus quod facere debemus ut perfecti reddamur, uti videmus in scepticis qui, negantes hominem ullam habere posse veritatem se ipsi hacce negatione ea privant; cum Superbia e contrario res nos arripere faciat, quae recta via ad ruinam nostram ducunt; uti patet videturque in omnibus illis, qui opinati sunt opinanturque se cum Deo mirabiliter bene se habere, ideoque nullum periculum metuentes sed ad omnia parati, ignem aquamque contemnunt et ita miserabiliter pereunt.

ieid en onvolmaaktheid na hun rechte waarde kent: het reļk, zoo ons de reeden leert, het voornaamste is waar oor wy tot onze volmaaktheid komen; want als wy onze nacht en volmaaktheid recht kennen, dan zien wy daar oor klaarelyk wat ons te doen staat, om tot ons goed inde te geraaken; en weeder als wy ons gebrek en on- agt kennen, dan zien wy wat ons te vermijden staat.

Wat de Verwaandheid en strafbaare Neederigheid aan- aat, deszelfs beschryvingen geeven ook genoeg te ken- ien, dat zy uyt zeekere waan ontstaan; alzoo wy zeiden, lat d' eerste word toegepast aan zulk een, die eenige vol- naaktheid welke niet aan hem behoort, zich zelfs toeëy- ent; en dat de strafbare Neederigheid is het rechte tee- endeel.

Uyt dit gezegde blijkt dan, dat zoo goed en heilzaam ls de edelmoedigheid en waare neederigheid is, dat daar n teegen de verwaandheid en strafbare neederigheid zoo waad en verdervende is; want door geene word den be- itter niet alleen gesteld in een goeden stand, maar daar y zijn zy ook de rechte trap door wien wy opklimmen ot ons hoogste heil; daar deeze in teegendeel ons niet al- een beletten om tot onze volmaaktheid te geraaken, maar rengen ons ook zelf geheel tot ons verderf. De strafbaare Neederigheid is 't die ons belet te doen, hetgeen wy moe- en doen, om volmaakt te worden: gelijk wy zulks zien in e Twijfelaars, welke, doordien zy loochenen dat den aensch eenige waarheid kan hebben, haar zelven door leeze ontkenning daar van berooven. Daar de verwaand- eid in teegendeel ons doet dingen ter hand neemen, welke eegel-recht tot ons verderf strekken; gelijk zulks gebleeken , en gezien word in alle de geenen, die gewaand hebben n waanen, met God wonder wel te staan, en door de elve geen gevaar ontziende, maar alles getroost zijnde, uur en waater braveeren, en zoo ellendelyk ter dood ge- aken.

Quod ad Aestimationem et Contemptum, nil amplius dicendum est: meminisse tantum juvat quod antea de amore diximus.

—

CAPUT NONUM.

DE SPE ET METU; DE SECURITATE, DE DESPERATIONE ET FLUCTUATIONE; DE INTREPIDITATE, AUDACIA ET AEMULATIONE; DE CONSTERNATIONE ET PUSILLANIMITATE, DENIQUE DE INVIDIA.

Ad demonstrandum, quales hae passiones, et quaenam earum nobis utiles vel incommodae sint, attendamus oportet ad ideas, quas circa res futuras habeamus, sintne bonae an malae.

Ideas quas de rebus habemus, pertinent sive
1. ad res ipsas, sive
2. ad eum, qui ideas habet.
Ideae quae ad res ipsas pertinent, sunt sive
1. quod res a nobis tanquam possibiles habeantur, h. e. quod fieri queant vel nequeant; sive
2. quod necessario futurae sint.

Ideae quod ad eum, qui eas habet, sunt sive
1. ei aliquid agendum esse, ut res evenire faciat; sive

2. ei aliquid agendum, ut impediat quominus eveniant.

Quibus ex ideis igitur omnes hae passiones hac ratione procedunt.

De Achting en Verachting belangende is niets meerder van te zeggen: hebbende ons indagtig te maaken hetgeene wy hier vooren van de Liefden zeiden.

—

NEEGENDE HOOFDDEEL.

VAN DE HOOP, EN VREES; VAN DE VERZEEKERDHEID, DE WANHOOP, EN WANKELMOEDIGHEID; VAN DE MOED, STOUTHEID, EN VOLG-YVER; VAN DE FLAAUWMOEDIGHEID, EN VERVAARDHEID; EN EINDELYK VAN DE BELGZUGT.

Om aan te wijzen hoedanig deeze lijdingen, en welke derzelve aan ons vorderlyk of hinderlyk zijn, zoo word vereyscht, dat wy opmerken op de begrippen, die wy ten opzigten van zaaken hebben, welk toekomende zijn, het zy die goed of kwaad bennen.

De begrippen die wy van de zaaken hebben zijn, of

1. Ten opzigte van de zaaken zelf: of
2. Ten opzigte van de geene die de begrippen heeft.

De begrippen ten opzigte van de zaaken zelf zijn, of

1. Dat de zaaken van ons gebeurelyk worden aangemerkt; dat is, dat ze konnen komen, en niet komen. Of
2. Dat ze noodzakelyk moeten komen.

De begrippen ten opzigte van de geene die dezelve heeft zijn, of

1. Dat hy iets moet doen, om te bevorderen dat de zaaken komen. Of
2. Dat hy iets moet doen, om te beletten dat de zaaken komen.

Uyt deeze begrippen dan komen alle deeze togten dus voort.

Quando rem eventuram tanquam bonam, quaequ sit percipimus, mens illam constitutionem nancisc *Spem* vocamus: quae nihil aliud, nisi quaedam la cies cui tamen tristitia quaedam intermixta est.

Ubi vero rem possibilem malam habemus, illa stitutio in mente nostra nascitur, quam *Metum* vo

Si res bona necessarioque futura habetur, illa quillitas in mente nascitur quam *Securitatem* no quaeque species quaedam laetitiae est nulla trist mixtae, cujus in spe contrarium accidit.

Si vero rem necessariam malam habemus, inde nascitur *Desperatio*, quae nihil aliud est nisi qua titiae species.

Hucusque de passionibus hujus capitis affirmati atque earum definitione edocti, quidnam singu eas etiam, ratione inversa, negative definire uti: speramus malum non eventurum; metuim non futurum; securi sumus malum non eventurur ramus bonum futurum esse.

Quibus cum de passionibus satis dictum sit, q ideis oriantur quae ad res ipsas pertinent, jam quamur quae ex ideis procedunt ad eum pertinen res percipit; scil. ubi ad rem efficiendam aliq debemus neque decisionem de eo faciamus, constitutionem nanciscitur, quam *Fluctuationem* v

Ubi vero mens viriliter ad rem quandam possibil cendam resoluta est, ejus constitutio *Intrepiditas* v

Als wy een zaak die toekomende is begrijpen goed te zijn, en dat ze kan geschieden, daaruyt krijgt de ziel zoo een gestalte, die wy Hoop noemen: welke niet anders als een zeeker slag van blijdschap, nochtans vermengd met eenige droefheid is. Maar

wanneer wy de mogelyk komende zaak oordeelen kwaad te zijn, zoo komt daar uyt die gestalte in onze ziel welke wy Vreese noemen. Daar

zoo de zaak begreepen word goed te zijn, en noodzakelyk te zullen komen, in de ziel daar uyt die gerustheid ontstaat welke wy Verzeekerdheid noemen: dat een zeeker slag van blijdschap is, zonder vermenging met droefheid, gelijk in teegendeel in de hoop is. Doch

Indien wy de zaak begrijpen kwaad te zijn, en noodzaakelyk te zullen komen, zoo komt hier van daan in de ziel Wanhoop: die niet anders als een zeeker slag van droefheid is.

Tot hier toe van de lijdingen, die in dit hoofddeel zijn vervat, bevestigender wijze gesprooken hebbende, en uyt derzelver beschryving gezien zijnde, wat een iegelyk derzelve is, zoo konnen wy ook hun, omkeerende, dus ontkennender wijze beschrijven, als: wy hoopen dat het kwaad niet komen zal, wy vreesen dat het goed niet komen zal; wy zijn verzeekerd dat het kwaad niet en zal komen; en wy wanhoopen dat het goed niet komen zal.

Dus verre genoeg gezegd hebbende van de lijdingen, voor zoo veel die voortkomen uyt de begrippen ten opzigte van de zaaken zelfs: laat ons nu spreeken van die leidingen, welke ontstaan uyt de begrippen ten opzigte van de geenen die de zaaken begrijpt; te weeten,

als men iets moet doen om een zaak voort te brengen, en wy daar af geen besluyt en maaken, zoo krijgt de ziel daaruyt 'n gestalte die wy Wankelmoedigheid noemen. Maar

wanneer de ziel mannelyk tot het voortbrengen van een zaak besluyt, die voortbrengelyk is, alsdan word het Moed genaamd.

si mens rem quandam efficere deliberavit, quae difficile efficitur, *Audacia* vocatur.

Si vero mens rem aliquam agere deliberavit, quia alius jam antea illam egit, cui bene evenit, *Aemulationem* vocamus. Porro

ubi aliquis scit, quid deliberare debeat ad rem bonam promovendam vel malam impediendam, neque tamen hoc faciat, *Pusillanimitas* vocatur.

Quae ubi valde magna est *Consternatio* dicitur.

Cura alicujus, ut illo quod acquisitum est, solus fruatur sibique ut illud conservet *Invidia* dicitur.

Quia nobis notum est, unde hae passiones oriantur, nobis admodum facile erit demonstrare quaenam earum bonae, quaenam malae sint.

Quod ad Spem, Metum, Securitatem, Desperationem et Invidiam attinet, certum est, eas ex mala opinione nasci; uti enim antea demonstravimus, omnes res necessarias suas causas habere, sic et necesse est eas necessario ita fieri, ut fiant; et quamquam securitas desperatioque inviolabili illo in ordine serieque causarum locum habere videntur eumve constituere, (veritate bene perspecta) procul tamen abest, quia nunquam securitas vel desperatio adest, nisi antea spes metusque (quippe e quibus originem ducant) adfuerit; ubi enim aliquis, illud quod adhuc expectat, bonum ducit, illam mentis constitutionem assequitur, quam spem vocamus; atque ubi bonum illud praesumtum acquirere securus est, illam tranquillitatem mens ejus nanciscitur quam securitatem vocamus. Quod vero de Securitate dicimus

Zoo de ziel tot d' uytvoering van een zaak besluyt, die beswaarelyk is om voort te brengen, zoo word het Kloekmoedigheid of Dapperheid genaamd. Doch

indien iemand tot het doen van een zaak besluyt, om dat een ander die voor hem gedaan heeft, en zulks wel gelukt is, dan noemt men het Volg-yver. Wijders

als iemand weet wat hy moet besluyten, om een goede zaak te bevorderen, of een kwaade te beletten, en hy zulks nochtans niet en doet, dat word Flaauwmoedigheid genaamd: en

de flaauwmoedigheid heel groot zijnde, noemt men het Vervaardheid. Eindelyk

de zorg die iemand heeft, om iets dat verkreegen is alleen te moogen genieten en behouden, word Belgzucht of jalouzie genaamd.

Dewijl ons nu bekend is, waar uyt deeze togten komen te ontstaan, zoo zal het ons heel ligt zijn om te toonen welke van dezelve goed, en welke dat kwaad zijn.

Wat de Hoop, Vrees, Verzeekerdheid, Wanhoop en Belgzugt betreft, het is zeeker dat ze uyt een kwade waan ontstaan; want, gelijk wy al-voorens beweezen hebben, dat alle dingen haare noodzaakelyke oorzaaken hebben, zoo moeten zy dan ook zoodanig als zy geschieden noodzaakelyk geschieden. En hoewel de verzeekerdheid en wanhoop, in deeze onverbreekelyke order en gevolg van oorzaaken schijnt plaats te hebben, of dezelve vast te stellen, zoo is 't nochtans (de waarheid daar van wel in gezien zijnde) verre hier van daan; alzoo 'er nooyt verzeekerdheid of wanhoop is, 't en zy 'er alvoorens hoop of vrees (als waar uyt dezelve haar weezen hebben) heeft geweest: want als iemand het geen hy noch verwagt waand goed te zijn, zoo krijgt hy die gestalte in zijn ziel de welke wy hoop noemen; en van de verkrijging van dat gewaande goed verzeekerd zijnde, zoo verkrijgt de ziel die gerustheid, welke wy verzeekerdheid noemen. En hetgeen wy van de verzee-

de Desperatione etiam dicendum. Neutrum autem (secundum quod de amore diximus) in homine perfecto locum habere potest, quia res supponunt quibus mutabili sua natura (uti in amoris definitione observavimus), cui subjectae sunt, non adhaerere, nec quibus (uti in odii definitione demonstratum est) aversari debemus; cui adhaesioni aversionique homo tamen hisce passionibus obnoxius, subjectus est.

Quod jam ad fluctuationem, pusillanimitatem et consternationem attinet, hae ipsa sua natura et indole imperfectionem patefaciunt; omnia enim quae in utile nostrum faciunt non ex actione earum naturae, quippe negativae, procedunt; nam ubi aliquis, aliquid bonum ducens, quod tamen bonum non sit, illud sperat, attamen audacia illud efficiendi fluctuatione et pusillanimitate sua caret, casu solummodo sive negative ab illo malo quod bonum habet, liberatur. Neque igitur hae passiones in homine, qui recta ratione ducitur, locum habere possunt.

Quod denique ad intrepiditatem, audaciam et aemulationem attinet, de iis nihil aliud dicendum, quam quod de amore odioque jam diximus.

—

CAPUT DECIMUM.

DE (CONSCIENTIAE) MORSU ET DE POENITENTIA.

De hisce passionibus breviter ut loquamur, dicere convenit, illas nunquam nisi per anticipationem nasci; quod enim ad

dheid zeggen, 't zelve moet ook van de wanhoop wor- gezegd. Dooh het een en andere kan (volgens 't geen van de liefden hebben gezegd) in 'n volmaakt mensch n plaats hebben, dewijl zy dingen vooronderstellen, die door hunne veranderlyken aart (gelijk wy in de be- ryving van de liefden hebben aangemerkt), welke zy erworpen zijn, niet moeten aanhangen; noch van wien als in de beschryving van de haat getoond is) wy moe- afkeerig zijn: welke aankleevingen en afkeerigheid noch- den mensch die deeze lijdingen heeft, is onderworpen. Vat nu de wankelmoedigheid, flaauwmoedigheid en ver- rdheid belangt, die geeven door hun eigen aard en na- r haare onvolmaaktheid zelf te kennen: want alles wat tot ons voordeel doen komt niet uyt de werking haa- natuur, als ontkenniglyk; nadien als iemand, die iets int goed te zijn, dat nochtans niet goed is, zulks pt, en echter door zijn wankelmoedigheid of flaauw- digheid de moed tot de uytvoering vereyscht komt te breeken, zoo is 't dat hy van dat kwaad 't welk hy nden goed te zijn ontkenniglyk of by geval bevrijd d. En derhalven konnen deeze lijdingen ook geenzins its hebben in een mensch, die door de waare reeden d geleid.

Vat eindelyk de moed, stoutheid en volg-ijver belangd, dezelve is niets anders te zeggen als het geene wy al reede van de liefden en haat gezegd hebben.

—

TIENDE HOOFDDEEL.

VAN DE KNAGING, EN 'T BEROUW.

Om kortelyk van deeze lijdingen te spreeken, zoo dient dezelve nooyt als door verrassinge ontstaan; want wat

morsum conscientiae attinet, hic inde tantum provenit, quod faciamus aliquid de quo dubitamus num bonum malumve sit; et quod ad *poenitentiam*, illa inde nascitur, quod aliquid mali fecerimus.

Quamquam jam cogitari posset, morsum illum conscientiae poenitentiamque multos homines ratione usos, sed (quia interdum habitus ille ratione bene utendi illis deest) aberrantes, in rectam viam reducere posse; et quamquam inde concludere liceret (uti omnes faciunt) illos bonos esse; alia omnino ratione res se habet, quia videbimus illos non solum non bonos esse, sed etiam nocere ideoque malos esse. Patet enim nos semper veritatis potius amore quam morsu conscientiae poenitentiaque reduci. Noxii malique sunt; quia quaedam tristitiae species sunt, cujus incommodum antea demonstratum est, eamque tamquam tale cavere et et vitare debemus.

—

CAPUT UNDECIMUM.

DE IRRISIONE ET JOCO.

Irrisio et Jocus falsa opinione nituntur, atque in irrisore et jocoso imperfectionem patefaciunt. Falsa nituntur opinione, quia putatur ille cui irridetur prima actionum suarum causa esse, neque eas (uti cetera in natura) a Deo neces-

de knaging betreft, die ontstaat hier uyt alleen, dat wy iets doen, aan 't welke wy dan twijffelen of 't goed of kwaad is; en wat het berouw belangt, 't zelve komt hier uyt voort, dat wy iets gedaan hebben 't welk kwaad is.

Hoewel men nu zou moogen denken, om dat veele menschen, die haar verstand wel gebruyken, zomtijds (vermits haar dan die hebbelykheid, welke vereyscht word om het verstand wel te gebruyken, ontbreekt) afdwaalen, dat haar deeze knaging en berouw te eerder zou konnen te recht brengen; en daar uyt zou konnen besluyten (gelijk d' geheele waereld doet) dat dezelve goed zijn: zoo is het daar 'n teegen, wanneer wy hun te recht wel inzien, gansch anders 'er meê geleegen, nadien wy bevinden zullen, dat ze niet alleen niet goed, maar zelf schadelyk, en dienvolgende kwaad zijn: nadien het openbaar is, dat wy altijd meer door de reeden en liefden tot de waarheid, als door knaging en berouw te recht komen. Zij zijn schadelyk en kwaad, vermits ze een zeeker slag van droefheid zijn; welkers nadeeligheid van ons te vooren is beweezen, en die wy derhalve als kwaad moeten tragten van ons af te weeren: gelijk wy dan ook deeze als zoodanig moeten schuwen en vlieden.

—

ELFDE HOOFDDEEL.

VAN DE BESPOTTING, EN BOERTERY.

De Bespotting en Boertery steunen op een valsche waan, en geeven in den spotter en boerter een onvolmaaktheid te kennen. Zy steunen op een valsche waan, om dat men meent, dat den geene die bespot word de eerste oorzaak van zijn werken is, en dat ze niet (gelijk d'andere dingen in de natuur) noodzakelyk van God afhangen. Zy geeven

sario pendere. In irrisore imperfectionem ostendunt, quia illud, cui irridet, tale est, quod sive risibile est sive non; si non est, perversam suam naturam ostendit, irridens cui non irridendum; si est, ostendit in eo, cui irridet, se imperfectionem quandam videre, quam e contrario non irrisione sed bonis rationibus corrigere debet.

Quod jam ad Risum attinet, ille nonnisi ad hominem pertinet, qui aliquid boni in se animadvertit; et quia laetitiae quaedam species est, de eo nihil aliud dicendum nisi quod de laetitia jam dictum est. De illo risu loquor, qui ex idea quadam provenit, ridentem excitante absque omni boni malique cogitatione, nullo vero modo de risu qui spirituum motu excitatur, neque ad bonum malumve pertinet; de quo jam dicere extra nostrum propositum erat.

De Invidia, Ira, et Indignatione nihil dicendum, nisi ut illius simus memores quod antea de odio diximus.

—

CAPUT DUODECIMUM.

DE HONORE, PUDORE, ET IMPUDENTIA.

Honos quaedam laetitiae species est, quam quisquam in se percipit ubi acta sua ab aliis aestimari laudarique videt, nullum lucrum utileve réspicientibus.

Pudor quaedam tristitiae species, quae in aliquo oritur, qui videt actiones suas ab aliis despici, nullum damnum vel incommodum respicientibus.

den bespotter een onvolmaaktheid te kennen; vermits geene hy bespot zoodanig is, dat het bespottelyk of ; bespottelyk zy: indien *niet*, zoo betoonen zy hun kwaaard, bespottende hetgeene niet te bespotten is: in- ı *ja*, zoo betoonen zy daar meede in den geene die zy potten eenige onvolmaaktheid te kennen; welke zy daar ;eegen gehouden zijn, niet met bespottinge, maar door de reedenen te verbeeteren.

Vat nu het Lacchen betreft, dit heeft geen opzigt op een .er, maar op den mensch alleen die in zich zelf eenig d bemerkt: en om dat het een zeeker slag van blijdap is, zoo valt daar ook niet anders van te zeggen als de blijdschap alreeds gezegd is. Ik spreek van zulk chen, dat door zeeker denkbeeld word verwekt, hetwelk laccher daar toe aanport, zonder eenig opzigt op goed kwaad te hebben; en geenzins van het lacchen, dat van zelve door de beweeging der geesten word verwekt; oo hier van te spreeken buyten ons oogmerk was.

Wijders is van de Nijd, Gramschap en Euvelneeming ts anders te zeggen, als dat wy ons hiertoe erinneren geen wy al-voorens van de haat gezegd hebben.

—

TWAALFDE HOOFDDEEL.

'AN DE EERE, BESCHAAMDHEID, EN ONBESCHAAMDHEID.

De Eer is een zeeker slag van blijdschap, die iemand elt als hy gewaar word. dat zijn doen by anderen word acht en gepreezen, zonder eenige winst of voordeel te oogen.

De Beschaamdheid is een zeeker slag van droefheid, die iemand komt te ontstaan, wanneer hy ziet, dat zijn doen ın anderen word veracht, zonder opzigt van eenig nadeel schaaden dat zy beoogen.

Impudentia pudoris privatio sive excussio est, non orta ratione, sed vel pudoris ignorantia (uti in pueris, hominibus sylvestribus, etc.) vel quod aliquis, in magno antea despectu habitus, sine ulla consideratione omnia jam despicit.

Itaque passionibus hisce cognitis, cognoscimus etiam vanitatem et imperfectionem quas in se habent. Quod ad honorem enim et pudorem, non solum inutiles, vero etiam, quantum amore sui nituntur opinioneque hominem primam operum suorum causam esse, ideoque laudem vituperiumque mereri, damnosi adeo et rejiciendi sunt.

Nec vero dicam, ita inter homines vivendum esse, uti extra eos, ubi nec honos nec pudor adest; concedo e contrario, nobis non solum licere iis uti, quando in proximorum nostrorum commodum, eosque ut emendemus, illos adhibeamus, sed nobis etiam ita agere licere diminutione nostrae (perfectae alias licitaeque) libertatis; uti v. c. quando aliquis sumptuose se vestit, eo ut aestimetur, honorem quaerit ex sui ipsius amore procedentem nullo proximi sui respectu; quando autem aliquis sapientiam suam (qua proximo suo utilis esse posset) despici pedeque calcari videt, quia mala veste indutus est, bene agit si sponte sua, ut iis succurrat, vestem, qua non offendantur, induat, itaque, proximum ut sibi vindicet, proximo se similem reddat.

Quod porro ad Impudentiam attinet, talem se nobis ostendit, ut, ad defectum ejus intuendum, definitione ejus tantum opus nobis sit.

—

ıchaamdheid is een ontbeering of uytschudding van .amte: niet door de reeden, maar òf door de onran schaamten, gelijk in de kinderen, wilde menenz. of doordien men, in groote versmading gejnde, nu over alles zonder omzien heen stapt.

lan, deeze togten kennende, kennen ook met een heid en onvolmaaktheid die zy in haar hebben. vat de eere en schaamte aanbelangt, zy zijn niet ›nvorderlyk, maar voor zoo veel zy op de eigenn 'n waan van dat den mensch een eerste oorzaak rerken is, en dienvolgende lof en laster verdient, l zijn, zelf schadelyk en verwerpelyk.

ik wil niet zeggen, dat men zoo by de menschen ıoet, gelijk als buyten haar, daar d'eere noch schaamıe plaats heeft, maar in teegendeel sta ik toe, dat 't alleen vry staat om dezelve te gebruyken, als wy nutte van onzen eeven-menschen, en om haar te ver-, komen aan te wenden, maar zulks ook zelfs moon met verkortinge onzer (anders volkomene en ge-ɜ) eigen vryheid. Als by voorbeeld, zoo iemand zich kleed, om daar door geacht te zijn; deeze zoekt, die uyt de liefden zijns zelfs voort komt, zonder ›zigt op zijn eeven-mensch te hebben. Maar zoo zijn wijsheid, waar door hy aan zijn eeven-naasten k kon zijn, ziet verachten en met den voet tree-.kel om dat hy een slegt kleed aan heeft, deeze ːr wel dat hy, uyt 'n beweeging om haar te hel-ːt een kleed waar aan zy haar niet stooten zich : wordende dus, om zijn evenmensch te winnen, gelijk.

verder de Onbeschaamdheid aanbelangt, 't zy ons lat dezelve zich zoodanig aan ons toont, dat wy, ɜ mismaaktheid te zien, slechts haare beschryvinge len hebben.

—

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

DE FAVORE, GRATITUDINE ET INGRATITUDINE.

Quod ad priorem utramque passionem, mentis appetitus sunt proximis aliquid boni concedendi atque faciendi. Concedendi, dico, quando ei qui bonum quoddam fecit, sua vice bonum fit; faciendi, dico, quando ipsi aliquid bonum assecuti sumus.

Quamquam autem plurimi homines judicent passiones istas bonas esse, nihilo minus tamen dicere audeo eas in homine perfecto locum habere non posse. Homo enim perfectus necessitate tantum nullaque alia causa movetur, ut proximum adjuvet; quamobrem scelestissimis tanto magis obligatum se censet, quanto majorem miseriam in iis adesse videat.

Ingratitudo gratitudinis est contemptus vel excussio, uti impudentia pudoris, et hoc nullo rationis respectu, neque nonnisi ab avaritia vel a nimis magno sui ipsius amore procedens; quare in homine perfecto locum habere nequit.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

DE COMMISERATIONE.

Postremà passionum, de qua tractare debemus, Commiseratio est, quae species quaedam tristitiae de bono aliquo amisso, quod recuperare desperamur. Imperfectionem

DERTIENDE HOOFDDEEL.

VAN DE GUNST, DANKBAARHEID, EN ONDANKBAARHEID.

Wat de Gunst en Dankbaarheid betreft, zy zijn een neiging in de ziel van zijn eeven-naasten eenig goed te gunnen, en te doen. Ik zeg *te gunnen*, als aan hem, die eenig goed gedaan heeft, weeder goed gedaan word. Ik zeg *te doen*, als wy zelven eenig goed van hem verkreegen of ontfangen hebben.

Schoon nu meest alle menschen oordeelen dat deeze togten goed zijn, zoo durf ik echter wel zeggen, dat ze in een volmaakt mensch geen plaats konnen hebben, vermits die alleen door de noodzaakelykheid, zonder eenige andere oorzaak, word bewoogen om zijn even-mensch te helpen: tot welke hulp hy zich aan de allergodloosten des te meer verpligt vind, hoe hy een veel grooter nood en ellende in hun ziet te weezen.

De Ondankbaarheid is een verachting of uytschudding van de dankbaarheid, gelijk de onbeschaamdheid van de schaamten; en dit, zonder eenig opzigt van de reeden, alleen voortkomende of door gierigheid, of door eene al te groote liefden tot zich zelfs: waarom die in 'n volmaakt mensch geen plaats kan hebben.

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

VAN HET BEKLAG.

De laatste der lijdingen, waar van wy moeten handelen, het Beklag: 't welk een zeeker slag van droefheid is, 't verlies van eenig goed, het welk wy wanhopen ler te krijgen. Zij geeft haar onvolmaaktheid dus te

suam eo ostendit, quod eam intuentes statim malam ducamus; postquam malum esse demonstravimus se rebus adstringere et obligare, quae facile nobis excidere et deficere possunt; atque quia quaedam tristitiae species est, vitare eam oportet, uti de tristitia tractantes notavimus.

Jam itaque satis me ostendisse atque demonstrasse censeo solam fidem veram vel rationem esse, quae ad boni malique cognitionem nos conducat; et, uti ostendemus primam praecipuamque harum passionum causam cognitionem esse, clare patebit nos intellectu rationeque recte usos, in nullam harum passionum, quae tamquam malum a nobis rejiciendae, incidere posse. *Intellectum* dico, quia *rationem* solam nullo modo eam habeo, quae hac in re ab omnibus istis liberare nos possit, uti suo loco postea demonstrabimus.

De passionibus vero tamquam praestans aliquid animadvertendum adhuc est, quae earum bonae sunt, illas istius esse generis et naturae, ut sine illis esse et existere nequeamus, illasque igitur essentialiter ad nos pertinere, uti amorem, cupiditatem et omne quod amori proprium.

Res autem omnino alio modo se habet quod ad eas passiones, quae malae nobisque rejiciendae sunt, quia sine illis non modo esse possumus, vero etiam tum demum cum ab illis nos liberavimus, vere tales sumus quales esse debemus.

Ut majorem autem in his omnibus evidentiam praebeamus, animadvertendum porro est, omnis boni malique fundamentum amorem esse; ubi enim objectum non amamus solum amore dignum, nempe Deum, sed res quae natura sua

ynnen, dat wy, haar maar beschouwende, dezelve aanstonds waad keuren; nadien wy al-voorens beweezen hebben, dat et kwaad is zich zelven te verbinden en vast te maaken an dingen, die ons ligtelyk ontvallen en gebreeken konen, en wy niet konnen hebben als wy willen: en dewijl et een zeeker slag van droefheid is, zoo hebben wy delve te schuwen; gelijk wy zulks, van de droefheid handelende, hebben aangemerkt.

Dus meen ik dan genoegzaam aangewezen en betoogd te ebben, dat alleen het waar geloof of de reeden het geen , 't welk ons tot de kennisse van goed en kwaad brengt. n, gelijk wy betoonen zullen, dat de eerste en voornaame oorzaak van alle deeze togten de kennisse is, zoo zal klaarlyk blijken, dat wy, ons verstand en reeden wel genykende, nooyt in een van deeze togten, die van ons als vaad te verwerpen zijn, zullen konnen vervallen. Ik zeg e *verstand*: om dat ik meen dat de *reeden* geenzins alleen agtig is, om ons hier in van alle deezen te bevrijden; gek wy zulks op zijn plaats hier na bewijzen zullen.

Doch als een voortreffelyke zaak is weegens de lijdingen ch aan te merken, dat zy die van dezelve goed zijn van odanig 'n aart en natuur bennen, dat wy zonder haar et konnen zijn noch bestaan, en dieshalven als weezend- tot ons behooren, gelijk is de liefden, begeerten, en wat aan de liefden eigen is.

Maar gansch anders is het met zoodanige lijdingen gegen, welke kwaad en van ons te verwerpen zijn, aanzien wy zonder deeze niet alleen wel konnen zijn, maar k dan eerst recht bennen die wy behooren te weezen, wy ons van dezelve hebben vry gemaakt.

Om echter in alle deezen noch meerder klaarheid te geen, dient wijders aangemerkt, dat de grondslag van alle ed en kwaad de liefden is, vallende op zeeker voorwerp; ant indien wy niet beminnen het voorwerp dat alleen waarg is bemind te worden, namendlyk God, maar de dingen

corruptibiles multisque casibus obnoxiae sunt, inde necessario sequitur odium, tristitia, cet. post amati objecti mutationem; odium, ubi aliquis amatum adimat; tristitia, ubi amittitur; honos, quando sui amore nititur; favor et gratitudo, quando proximus non Dei causa amatur. Quando e contrario homo Deum amare incipit, qui semper immutabilis est manetque, impossibile est in stagnum illum passionum incidere; quare tanquam certam firmamque ponimus regulam, Deum primam unicamque omnis boni nostri causam, malique nostri esse liberatorem.

Denique animadvertendum adhuc est, amorem, cet. indeterminatos esse, scil. eos quo magis accrescant eo praestantiores evadere, quippe qui in objectum tendant infinitum, quare omni tempore accrescere possunt. Quod materiam nobis praebebit, e qua capite vicessimo tertio animi immortalitatem concludemus et demonstrabimus.

Huousque igitur de omnibus locuti, quae nobis tertiam speciem vel effectum verae fidei ostendunt, jam capite sequente progrediemur tractare de quarto ultimoque effectu, a nobis pag. 110 et 112 nondum posito.

—

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

DE VERO ET FALSO.

Ut videamus, quomodo quartus ultimusque verae fidei effectus verum falsumque nobis ostendat, veritatis falsitatisque definitionem praemittemus.

die door hun eigen aart en natuur vergankelyk, en veele toevallen onderworpen zijn, zoo volgt hier op noodzakelyk de haat, droefheid, enz. na veranderinge van het geliefde voorwerp: de haat, als iemand hem 't beminde ontneemt; droefheid, als hy 't komt te verliezen; eere, als hy op de liefden zijns zelfs steunt; gunst en dankbaarheid als hy zijn eevenmensch niet bemint om God. Doch zoo den mensch in teegendeel God komt te beminnen, die altijd onveranderlyk is en blijft, dan is het onmogelyk in dien poel van lijdingen te vervallen: waarom wy voor een vaste en onwrikbaare reegel stellen, dat God de eerste en eenige oorzaak van al ons goed, en een vrymaaker van al ons kwaad is.

Eindelyk is noch aan te merken, dat de liefden enz. onbepaald zijn, namendlyk dat hoe dezelve meer en meer toeneemt hoe die ook voortreffelyker word, als vallende op een voorwerp 't geen oneindig is, waar om ze t' allen tijd kan toeneemen; hetwelke in geen andere zaak kan plaats grijpen. En dit zal zelf de stoffe zijn, waaruyt wy in het drie en twintigste Hoofddeel de onsterflykheid der ziel zullen opmaaken en bewijzen.

Tot hiertoe dan gesprooken hebbende van alles wat ons de derde wijze of d' uytwerkinge van 't waar geloove aanwijst, zoo zullen wy nu voortgaan om te handelen van de vierde en laatste uytwerkinge, die by ons op bladz. 111 en 113 noch niet gesteld is, in het volgende

—

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

VAN HET WAARE, EN VALSCHE.

Om te zien, hoedanig de vierde en laatste uytwerkinge van 't waar Geloof ons het Waare en Valsche aanwijst, zoo zullen wy de beschrijvinge van Waarheid en Valschheid laaten vooraf gaan.

Veritas vel affirmatio vel negatio rei cujusdam est, quae cum illa re convenit.

Falsitas vel affirmatio vel negatio est rei quae illa cum re non convenit.

Cum vero hoc illudve affirmare vel negare veri cogitandi modi sint, inter veram falsamque ideam nihil aliud interesse videtur, quam unam cum re convenire, alteram non convenire, neque eas itaque nisi ratione, non vero facto differre. Quod si ita esset, rogari posset: quidnam commodi damnive utraque sua sive veritate sive falsitate habeat? Atque etiam, quomodo utraque cognoscet suam perceptionem sive ideam magis quam alterius cum rebus conventuram? et denique unde procedat, unum nec vero alterum errare? Ad quod respondebimus: res clarissimas non se solummodo sed etiam falsitatem indicare; ita ut magna esset stultitia rogare, quomodo earum conscii esse possemus? cum enim clarissimae dicantur, nullam certe alia evidentia esse potest, qua illustrari possent. Uti vero veritas sui ipsius atque etiam falsitatis index est, falsitas e contrario nunquam per se manifestari ostendique potest; quare is qui veritatem habet dubitare nequit eam se habere; cum e contrario ille, qui in falsitate vel errore est, opinari potest se veritatem habere; uti aliquis somnians putare quidem potest, se vigilare, non vero qui vigilat putare se somniari.

Quo dicto aliquo modo explicatur quod dicebamus, Deum veritatem seu veritatem Deum esse.

Quod ad causam, cur unus veritatis magis quam alter conscius sit, hoc inde procedit, quod affirmationis vel negationis idea, quae cum rei natura omnino convenit, in priore

De Waarheid is een bevestiging of ontkenning van een zaak, die met dezelve zaak over een komt.

De Valschheid is een bevestiging of ontkenning van een zaak, die met dezelve zaak niet over een komt.

Doch dewijl dit of dat te bevestigen of te ontkennen waare wijzen van denken zijn, zoo schijnt er tusschen het waar en valsch denkbeeld geen ander onderscheid te zijn, als dat het eene met de zaak overeen komt, en het andere niet, en zy dus alleen door reeden en niet dadelijk verschillen. Het welke zoo zijnde, kon men vragen, wat voordeel doch de eene met zijn waarheid, en wat schade den andere door zijn valschheid heeft? als meede, hoe den eene zal weeten, dat zijn bevatting of denkbeeld meer met de zaaken overeenkomt als dat van den ander? en eindelyk, van waar het komt dat den eene doolt, en den andere niet? Waar op tot antwoord dient, dat de allerklaarste dingen niet alleen zich zelfs maar ook de valschheid te kennen geeven; invoegen het een groote dwaasheid zoude zijn te vragen: hoe men van haar bewust zou weezen? want dewijl ze gezegd worden de allerklaarste te zijn, zoo kan 'er immers geen andere klaarheid weezen, door wien zy zouden konnen worden verklaard. Maar gelijk de waarheid zich zelfs en ook de valschheid openbaart, zoo kan daar 'n teegen de valschheid nimmer door zich zelfs geopenbaard en aangeweezen worden: weshalven degeene die de Waarheid heeft niet twijffelen kan, dat hy ze heeft, daar in tegendeel de geene' die in valschheid of doolinge steekt, wel waanen kan dat hy in de waarheid staat; gelijk iemand die droomt wel denken kan, dat hy waakt, maar nooit kan iemand die waakt denken dat hy droomt.

Met welk gezegde eenigzins verklaard word 't geen wy zeiden, van dat God de Waarheid, of de Waarheid God is.

Belangende nu d' oorzaak waarom d' eene van de Waarheid meer bewust is als den ander, is om dat het denkbeeld van bevestiging of ontkenning, 't welk met de natuur

tanto plus essentiae habeat. Ad quod melius intelligendum, animadvertendum est, τὸ intelligere (quanquam vocabulum hocce aliter sonat) puram passionem esse; hoc est, mentem nostram ea ratione mutari, ut alios cogitandi modos nanciscatur, quosque antea non habebat; itaque si aliquis, cum totum eum objectum affecit, talem formam sive modum cogitandi acquirat, clarum est eum aliam omnino perceptionem formae sive qualitatis illius objecti adipisci, quam alius qui tot non habuerit causas, atque igitur ad illud affirmandum vel negandum alio et leviore actu (quippe parva vel minore augmentatione ejus conscius) movetur. Unde perfectio cernitur alicujus, qui in veritate est, qua differt ab eo qui extra eam est; cum enim unus facile, alter vero non facile mutetur, sequitur unum plus constantiae essentiaeque habere quam alterum; uti etiam illi cogitandi modi, qui cum rebus conveniunt, quia plures causas habuere, plus constantiae et essentiae in se habent; et quia ab omni parte cum re conveniunt, impossibile est, ut ullo tempore aliter a re affici possint vel mutationem pati, quia jam antea vidimus rei alicujus essentiam immutabilem esse; quae omnia in falsitate locum non habent. Quo dicto praecedenti quaestioni satis responsum erit.

—

der zaak geheel overeenkomt, in de eerste zoo veel meer weezendheid heeft. Om het welke beeter te begrijpen dient aangemerkt, dat het verstaan (schoon dit woord anders luyd) een zuyvere lijding is; dat is, dat onze ziel in diervoegen word veranderd, dat ze andere wijzen van denken krijgt, die ze te vooren niet en had: en derhalven als iemand, doordien het geheele voorwerp in hem gewrogt heeft, diergelijk 'n gestalte of wijze van denken krijgt, zoo is het klaar, dat die een gansch ander gevoel van de gestalte of hoedanigheid van dat voorwerp bekomt, als een ander die zoo veele oorzaaken niet gehad heeft, en dus tot zulks te bevestigen of te ontkennen door een andere en ligter werking (als door weinige of mindere toevoegingen van dien het zelve gewaar wordende) bewogen word. Waar uyt men dan de volmaaktheid ziet van een die in de Waarheid staat, gesteld teegen een dewelke daar buyten is; want dewijl den eene ligtelyk, en den andere daar 'n teegen niet ligtelyk verandert, zoo volgt daaruyt, dat d' eene meer bestendigheid en weezendheid als d' andere heeft: gelijk die wijzen van denken ook, welke met de zaaken overeenkomen, om dat ze meer oorzaaken hebben gehad, meer bestendigheid en weezendheid in haar hebben, en nadien zy geheel met de zaak overeenkomen, zoo is 't onmogelijk dat zij in eenige tijd van de zaak anders konnen worden aangedaan, of eenige veranderinge lijden, te minder wijl wy alvorens hebben gezien, dat de weezendheid der zaaken onveranderlijk is. Al het welke in de valschheid geene plaats heeft. En met dit gezegde zal het voorig gevraagde genoeg beantwoord zijn.

—

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

DE VOLUNTATE.

Cum quid bonum malumque verum falsumque sit cognoverimus atque in qua re hominis perfecti valetudo consistat, tempus jam erit ad nostram ipsorum inquisitionem transeundi, videndique num ad talem valetudinem liberi, an necessarii veniamus.

Ad quod necesse est, inquirere, quid apud eos qui voluntatem ponunt, Voluntas sit, et qua in re a Cupiditate differat. Cupiditatem dicimus illam inclinationem mentis, quam habet in illud quod bonum ducit; ita ut inde sequatur, quod priusquam cupiditas nostra externe ad aliquid tendat, in nobis conclusio facta sit tale quid bonum esse. Quae affirmatio igitur vel, generaliter sumta, potentia affirmandi et negandi Voluntas nominatur [1]).

Jam igitur videndum, num affirmatio ista libere an necessario a nobis fiat, hoc est num aliquid de aliqua re affirmemus sive negemus, nulla nos externa cogente causa; jam vero a nobis demonstratum est, rem a se ipsa non explicatam, cujusque existentia ad ejus essentiam non pertineat, necessario causam externam habere debere, causam-

---

1) Voluntas, pro affirmatione sumta, sive decisio, eo a vera fide differt, quod ad illud etiam se extendat, quod non vere bonum est, idque ideo quia persuasio non talis est, ut clare videatur rem non aliter esse posse; uti haec omnia in vera fide ita sunt et esse debent, quia ex ea non nisi boni appetitus proveniunt.

Ab opinione vero in eo differt, quod aliquando infallibilis certaque esse posset; quod in opinione, quae conjiciendo et opinando constat, locum non habet.

Ita ut fides vocari posset, quoad certa esset, opinio autem quoad errori subjecta.

SESTIENDE HOOFDDEEL.

VAN DE WIL.

obende gezien wat Goed en Kwaad, Waarheid en hheid is, als ook waar in de welstand van een volt Mensch bestaat, zoo laat ons, met ons zelven t' oneken, nu eens zien of wy tot zoo een welstand vry- of genoodzaakt komen. Waartoe vooraf vereyscht, dat wy weeten wat de Wil is, en waar in die van egeerten onderscheiden word.

Begeerten hebben wy gezegd, eene neiging van de te zijn tot iets hetwelke zy als goed keurt. Waaruyt, dat, eer onze begeerten zig uytterlyk tot iets uyt-;, in ons reeds een besluyt gegaan is, van dat zulks goeds is: welke bevestiging dan, algemeen genoomen : als een magt van te bevestigen en ontkennen [1]), il genaamd word.

komt het 'er op aan, of deeze bevestiging van ons ied vrywillig, of genoodzaakt; dat is, of wy iets van aak komen te bevestigen of te ontkennen, zonder dat an eenige uytterlijke oorzaak daartoe worden gedwon- Doch by ons alvoorens beweezen zijnde, dat een die door zich zelfs niet bestaat, of welkers weezendid tot zijn weezendheid niet behoort, noodzakelyk een

[1]) De Wil, genomen voor de bevestiging, of 't besluyt, verschilt t waar Geloof, en van de Waan. Ze verschilt van het waar , als zy, door n' overtuyg van reedenen, die niet klaarlyk doen t de zaak zoodanig en niet anders is, zich uytstrekt tot hetgeen arelyk goed is: dat in het waar Geloof geen plaats heeft, dewijl zelve niet als de goede begeerte voortkomt. Van de Waan vere hierin, dat zy ook 't eeniger tijd wel zeeker en onfeilbaar is: de Waan, die in gissen en meenen bestaat, geen plaats heeft. n men haar een Geloof kan noemen, ten aanzien zy zoo zeeker n: en een Waan, om dat zy de dooling onderworpen is.

que quae aliquid producere debet, hoc necessario produ-cere debere. Unde sequitur etiam, hoc illudve particu-lariter affirmare vel negare, ab aliqua causa externa proce-dere debere [1]), neque illam causam liberam esse posse.

—

1) Certum est volitionem particularem causam externam habere debere qua sit, cum ad essentiam ejus existentia non pertineat.

Si quis dicere vellet quod causae ejus efficiens idea non sit, sed ipsa voluntas, neque hanc extra intellectum esse posse; quodque ego voluntas indeterminate sumta, uti et intellectus, non rationis sed reale ens sit; respondeo, ubi attente illam considero, me nihil reale illi attri-buere posse. Sit vero ita, attamen concedere debes, volitionem volun-tatis esse modificationem, uti ideae modi intellectus sunt; intellectus igitur et voluntas variae et realiter a se differentes substantiae sunt; substantia enim, non vero modus, modificatur. Si vero mens utramque illam substantiam dirigit, jam igitur tertia erit substantia; quae omnia tam confusa sunt, ut impossibile sit claram distinctamque eorum habere ideam. Cum enim ideae non sint in voluntate sed in intellectu, se-cundum illam regulam quod unius substantiae modus in alterius transire nequeat, in voluntate amor oriri nequit; contradictioni enim se implicat, aliquid velle, cujus rei idea non in potestate volente sit.

Si vero dicis voluntatem, propter unionem quam cum intellectu habet, etiam percipere quod intellectus concipit, atque ita etiam amare; ne-tetur, praeterquam quod τὸ percipere modus etiam intelligendi sit, secundum praecedentia, etiam si talis corporis mentisque unio adesset, illam in voluntate esse non posse. Posito enim quod corpus cum mente unitum sit secundum communem philosophorum propositionem, nunquam tamen corpus percipit neque mens extenditur.

Si vero dicis mentem et intellectum et voluntatem dirigere, hoc nos-

uytterlyke oorzaak hebben moet, en dat een oorzaak die iets zal voortbrengen zulks noodzakelyk moet voortbrengen; zoo volgt daaruyt onwrikbaar, dat dit of dat bizonderlyk te willen, hetzij te bevestigen of t' ontkennen, dat zulks zeg ik door eenige [1]) uytwendige oorzaak voort moet komen, en dat die oorzaak geensins vry kan zijn.

—

1) 't Is zeeker, dat het bizonder willen moet hebben een uytterlyke oorzaak, door welke dat ze is, alzoo deszelfs weezendlykheid tot haar weezen niet behoort.

Te zeggen, dat deszelfs uytwerkende oorzaak geenig denkbeeld, maar e wil zelve is, en dat die buyten het verstand niet zijn kan; zoo dat erhalven de Wil onbepaald genomen, gelijk ook het verstand, geen eezen van reeden, maar 'n dadelyk weezen is. Zoo dient hierop, dat, anneer ik haar aandagtelyk bevat, ik aan dezelve niets dadelyks kan eöygenen. Doch het zij zoo, nochtans moet men toestaan, dat de Villing een wijze van de Wil is, gelijk de denkbeelden van het Verand: waaruyt volgt, wijl de zelfstandigheid en niet de wijze word wijzigd, dat het verstand en de wil dadelyk onderscheiden zelfstandigeden zijn. Indien nu de ziel deeze twee zelfstandigheeden komt te stauren, zoo is er dan een derde zelfstandigheid. Welk alle zoo verarde dingen zijn, dat het onmogelyk is een klaar en onderscheiden beip hiervan te hebben: want wijl de denkbeelden niet in de wil maar het verstand zijn, zoo en kan daaruyt, volgens deeze setreegel, dat wijze van de eene zelfstandigheid niet kan overgaan in een andere lfstandigheid, in de wil geen liefden ontstaan; want het wikkelt zich teegenzegging in, dat men iets zou willen welkers zaaks denkbeeld et is in de willende moogendheid.

Zegt men, dat de Wil, weegens haar vereeniging met het verstand, ok gewaar word het geene dat het verstand verstaat, en daarom ook mint; zoo dient daar 'n teegen aangemerkt, behalven dat gewaar worm ook een wijze van verstaan is, dat, schoon 'er al zoodanig een reeniging van ziel en lichaam was, zulks volgens het voorgaande in Wil niet zijn kan. Want neemt dat de ziel met het lichaam volgens stelling der gemeene Wijsgeeren was vereenigd, nochtans gevoelt het chaam nooit, noch de ziel word niet uitgebreyd. En of men zegt, at de ziel beide het verstand en de wil bestiert: zulks is niet alleen

Quod quibusdam forte non satisfaciet, intellectum qui occupare solent in entibus rationis, tamquam rebus particularibus in natura vere existentibus, quique ita ens rationis non tale, vero ens reale habent, seque ipsi igitur quarundam rerum causam ponunt; uti in eo, de quo loquimur, saepe fit. Cum enim homines jam hanc jam illam volitionem habeant, in mente inde modum generalem ponunt, quam voluntatem vocant, eadem ratione qua ex hoc illoque homine ideam hominis efficiant. Quando igitur quaeritur, cur homines hoc illudve velint, respondetur: quia voluntatem habent. Cum vero voluntas, uti diximus, distincta ab hac illave volitione, nonnisi modus quidam

---

solum intelligi nequit, sed et tibi contrarium est, quia eo negare videris voluntatem liberam esse.

Ut quidem finem faciam, quanquam non libet omnia adducere quae contra propositionem substantiae creatae habeo, breviter tantum ostendam, voluntatis libertatem nullo modo convenire cum illa continua creatione quam profitentur; cum enim in Deo postulatur eadem actio ad rem in esse conservandum, ac ad creandum, neque aliter res vel momentum quidem existere posset; non igitur rei causale quid attribui potest, quippe quae potentiam non habens se conservandi, multo minus a se aliquid producere possit. Si igitur dicis mentem volitionem a se ipsa producere, rogo quanam potentia hoc fiat? non ea quae fuit, haec enim non amplius adest; neque ea, quam modo habet, nullam enim habet qua vel mininum momentum existere vel durare posset, quia continuo creatur. Cum igitur nulla res sit, quandam potentiam in se habens se ipsam conservandi aliquidve producendi, nihil restat quam concludere Deum solum omnium rerum causam agentem esse et esse debere, atque omnes volitiones ab eo solo determinari.

Het welke mogelyk de zoodanige niet voldoen zal, die ar verstand meer vestigen op de weezens van reeden, als de bizondere dingen die waarelyk in de natuur zijn; ardoor zy zelf de weezende van reeden niet meer als odanig, maar als zaakelyke weezende aanmerken: en dus ch zelven oorzaak van eenige dingen stellen te zijn; gelijk het geene, waar af wy teegenwoordig spreeken, niet weig komt te gebeuren. Want om dat den mensch nu deeze dan die wil heeft, zoo maakt hy daarvan in zijn ziel n algemeene wijze, die hy Wil noemt; gelijk hy uyt het nkbeeld van dit en dat mensch een algemeen denkbeeld aakt van mensch. Vraagt men dan, waarom den mensch t of dat wil? het antwoord is, om dat zy een wil hebn. Doch nademaal de Wil, onderscheiden van dit of dat willen, slegts een wijze van denken, en niet iets zake-

mogelyk om te begrijpen, maar zelfs ook teegen haar, nadien men doende schijnt te ontkennen dat de wil vry is.

Doch schoon het my niet lust om alles by te brengen, wat ik heb gens de stelling van een geschapen zelfstandigheid, zoo zal ik, om r te eindigen, echter toonen dat de vryheid van de Wil geenzins op o'n geduurige Schepping past, als van haar word beleeden; want inm in God een en het zelvde werk vereischt word, om een zaak in zen te behouden, als om dezelve te scheppen, vermits andersins de ak niet een oogenblik zou konnen bestaan, zoo en kan dan aan die ak ook niets oorzakelijks worden toegeëigend, nadien dezelve, geen racht hebbende om zich te behouden, veel minder door zich zelfs iets n voortbrengen. Indien men dan zegt, dat de ziel de willing van zich elfs voortbrengt, zoo vraag ik, uyt wat kracht dat dit geschied? niet yt de geene welke geweest is, want die is niet meer; ook niet uyt de geene welke ze nu heeft, want ze heeft 'er in 't geheel geen door wien zy de minste oogenblik zou konnen bestaan of duuren, dewijl ze geduurig geschapen word. Dewijl 'er dan geen zaak is, die eenige kracht heeft om zich zelfs te behouden, of iets voort te brengen, zoo rest 'er niet als te besluyten, dat God alleen van alle dingen de werkende oorzaak is, en zijn moet, en dat alle Willingen van hem alleen bepaald worden.

i. e. ens rationis, non vero ens reale sit, nihil ab ea causari potest; nam ex nihilo nihil fit. Neque igitur rogandum utrum libera sit necne. Ut autem percipiamus num in hac illave particularis Volitione i. e. affirmatione, vel negatione, liberi simus necne, meminisse tantum oportet, *τὸ* intelligere puram esse passionem, id est rerum essentiae existentiaeque in mente perceptionem; ita ut nunquam ipsi de re aliquid affirmemus vel negemus, ipsa vero sit res quae aliquid de se in nobis affirmet vel neget.

Et quamquam nonnulli fortasse hoc concedere nolint, quippe quibus videatur se aliud quid de re affirmare vel negare posse, quam cujus de re conscii sint; hoc tantum inde procedit, quod discrimen non faciant inter ideam rei in mente et verba quibus illa exprimitur. Verum quidem est (quando rationes adsunt quae ad illud nos movent) nos aliis, sive verbis sive aliis instrumentis, de re aliud indicare quam cujus conscii sumus; nunquam vero, neque verbis nec aliis quibusdam instrumentis, efficiemus, ut de rebus aliter sentiamus quam facimus; quod omnibus clarum est, qui omnino extra verborum vel aliorum signorum usum ad intellectum suum solum attendunt.

Cui nonnulli fortasse contradicere possent, quod, nisi nos tantumque res sit quae de se affirmat negatque, nil ergo affirmari vel negari possit nisi quod cum re conveniat, neque igitur falsitatem existere; quae enim in eo consistat, ut aliquid de re affirmetur vel negetur, quod cum re non

ks is, zoo en kan van haar ook niets veroorzaakt wor-
en; want uyt niet komt niet: en derhalven behoeft men
iet te vragen, of dezelve vry of niet vry is. Om nu te
evatten of wy in dit of dat bizonderlyk te willen, dat is
bevestigen of te ontkennen, waarelyk vry of niet vry
jn, zoo hebben wy ons te herinneren 't geen wy alreede
ebben gezegd, namendlyk dat het verstaan een zuyvere
ding is, dat is een gewaarwording in de ziel van de
eezendheid en weezendlykheid der zaaken: invoegen wy
lven nimmer iets van een zaak bevestigen of ontkennen,
aar de zaak het zelfs is, die iet van zich in ons bevestigt
ontkent.

En ofschoon eenige dit mogelyk niet toestaan, om dat
t haar toeschijnt, dat ze wel iets anders, als haar de zaak
wust is, van dezelve konnen bevestigen of ontkennen;
o komt dit hier van daan, omdat ze geen onderscheid
aken tusschen het begrip hetwelk de ziel heeft van een
ak, en de woorden waar meede het zelve word uitge-
ukt. En dit wel aangemerkt zijnde is het waar (als 'er
edenen zijn die ons hiertoe beweegen), dat wy aan ande-
n door woorden of eenige andere werktuygen, iet anders
n de zaak te kennen konnen geeven als ons daar van
wust is: maar echter zullen wy door geene woorden of
ndere werktuygen ooyt te weeg brengen dat wy van de
aken anders zouden gevoelen als wij er waarelyk van
evoelen; het welke klaar aan allen is, die buyten eenig
ebruyk van woorden, of andere beduyd-teekenen, alleen
p haar verstand acht geven.

Doch hierteegen zouden moogelyk eenige konnen zeggen:
dien niet wy, maar alleen de zaak het is, die zich in ons
evestigt of ontkent, zoo kan 'er dan noch bevestigd of
ntkend worden als het geene met de zaak overeen komt;
n dieshalven kan 'er dan geen valschheid zijn, alzoo de-
elve bestaat in iet van een zaak te bevestigen of te ont-
ennen dat met de zaak niet overeen komt, en 't welk de

conveniat i. e. quod res de se non affirmet vel neget. Censeo vero quod, ubi bene attendimus ad illud quod de veritate et falsitate diximus, huic objectioni satis responsum esse videamus; diximus enim objectum causam esse illius quod affirmatur vel negatur, sitne verum vel falsum; falsitas enim inde oritur, quod aliquid de objecto percipientes imaginemur ad totum objectum hoc pertinere; quod plerumque debilibus in animis locum habet, qui levi objecti actione facile modum ejus vel ideam in se suscipiant, praeter quod in iis nulla est affirmatio vel negatio.

Objici denique etiam nobis posset, multas esse res quas volumus nolumusque, uti v. c. aliquid de re affirmare vel non affirmare, veritatem dicere vel non dicere, etc. Hoc vero inde procedit, quod cupiditas non satis a voluntate distinguatur. Quamquam enim utraque affirmatio negatiove rei sit, in illo differunt quod postrema nullo respectu, prima vero respectu boni malive, dicatur, quod in re consideratur; ita ut Cupiditas, etiam post affirmationem et negationem, quam de re fecimus, permaneat, ad illud scil. obtinendum, quod experti sumus vel affirmavimus bonum esse; ita ut voluntas quidem sine cupiditate, nec vero cupiditas sine voluntate esse possit.

Omnes actiones igitur de quibus supra diximus, quippe quae a ratione sub boni specie fiant sive mali impediantur. appetitus tantum, quae cupiditas vocatur, nullo vero modo, nisi valde improprie, voluntatis nomine comprehendi possunt.

—

n zich zelven noch bevestigt, of ontkent. Maar , als wy wel acht geeven op hetgeene wy van de d en Valschheid gezegd hebben, dat wy dan deeze ɜrping genoeg beantwoord zullen zien, als zijnde :werp d' oorzaak onzer bevestiging of ontkenning zelve, 't zij dan waar, of valsch; ontstaande de ɜhheid hieruyt, dat wy van het voorwerp slechts ten deelen gewaar wordende, ons inbeelden zulks geheele voorwerp te zijn: het welke meest plaats ke zielen heeft, die door de ligte werking van het ɔ ligtelyk een denkbeeld in haar ontfangen; buyten in hun geen bevestiging of ontkenninge meer is.

lyk zou men ons noch konnen teegenwerpen, dat ɜ dingen zijn, die wy zomtijds willen en niet wildaarvan iets bevestigen, en niet bevestigen; de l spreeken en niet spreeken, enz. Doch dit komt ɔmdat de Begeerte niet genoegzaam van de Wil derscheiden; want, hoewel ze beide de bevestiging ɜnning van een zaak zijn, zoo verschillen ze nochrin, dat de laatste zonder eenig opzigt, en de eerbetrekking tot het goed of kwaad geschied, dat in : beschouwd word: invoegen de Begeerten zelf, na stiging of ontkenning die wy van een zaak gedaan blijft, namendlyk om dat te verkrijgen of te doen, wy ondervonden of bevestigd hebben goed te zijn. de Wil wel zonder de Begeerte, maar de Begeerte de Wil niet kan zijn.

de werkingen dan, waarvan wy hier boven gesproɔben, alleen door de reeden onder schijn van goed of door de reeden onder schijn van kwaad belet le, konnen enkel onder die neiging der ziel welke ɜgeerten noemt, en geenzins (als heel oneigendlyk) e benaming van Wil begreepen worden.

—

et quid illud sit ab uno ad alterum transire trahique, puerum imaginabimur, qui prima vice ad alicujus rei perceptionem perveniat; ex. gr. tintinnabulum ei exhibeo, quod auribus ejus gratum efficiens sonum, appetitum sui ei injicit; vide jam, num omittere possit appetitum cupiditatemve habere? Affirmantem te rogo, qua de causa? non quidem aliqua re quam melius cognoscit, quia solum est quod cognoscat; nec etiam quia malum ei sit, nihil aliud enim cognoscit, et grata illa perceptio optima est quae unquam ei acciderit. Habebit autem fortasse libertatem appetitum quem habet seponendi; unde igitur sequeretur appetitum illum in nobis sine libertate nostra incipere quidem posse, attamen nos libertatem in nobis habere eum amovendi. Haec vero libertas experimentum non sustinet; quid enim esset illud quod appetitum destrueret? appetitus ipse? Minime, profecto; nihil enim est, quod ex propria sua natura destructionem suam quaerit; quid igitur erit, quod appetitum illum removeat? nihil aliud, sane, quam quod et naturae ordine cursuque afficiatur ab aliqua re quae priore gratior est. Quamobrem, uti de voluntate tractantes diximus, voluntatem in hominibus nil aliud esse nisi hanc illamque volitionem ab hac illaque idea causatam; ita et cupiditas in eo non est praeter hunc illumve particularem appetitum. Ita ut, quando dicimus cupiditatem liberam esse, hoc aeque valeat ac si diceremus hunc illumve appetitum causam sui esse, h. e. antequam esset, ut esset effecisse. Quod ipsa est absurditas, nec locum habere potest. Cupiditas igitur, generaliter sumta, dum nihil aliud

eene tot het andere over te gaan en getrokken te worden, sullen ons hier toe verbeelden een kind, dat voor de eerste maal tot het gewaar worden van eenig ding komt: ik hou het dan b. v. een belletje voor, hetwelk in zijn ooren een aangenaam geluyd maakt, waardoor hy begeerten tot hetzelve krijgt; en ziet nu eens, of hy wel nalaaten zal, om deeze lust of begeerte tot hetzelve te krijgen. Indien gy hierop ja zegt, zoo vraag ik, door wat oorzaak dit geschieden zou? Immers niet door iets hetwelk hy beeter kent, alzoo dit het eenig-al is wat hy kent. Ook niet omdat het by hem kwaad is; want hy kent niets anders, en deze aangenaamheid is het beste dat hem ooyt is voorgekomen. En of gy zegt, dat het misschien een vrijheid heeft om deeze lust van zich te doen; het welke zoo zijnde wel waar is, dat die lust in ons zonder onze vrijheid kan beginnen, maar ook t' effens dat wy vrijheid in ons hebben om die van ons weg te doen: ik zeg, dat deeze vrijheid niet de allerminste proef kan houden. Dit zal zeer duidelyk blijken: want wat is 't dat deeze lust zou konnen vernietigen? de lust zelve? Neen; alzoo 'er niets is dat door zijn eigen natuur zijn zelfs verderf zoekt. Wat mag het dan eigendlyk zijn dat hem van deeze lust zou konnen afbrengen? Voorwaar niets anders, als dat hy, door de schikking en loop der natuur van iets word aangedaan, hetwelk hem aangenamer als het eerste is. En daarom, gelijk wy in de verhandeling van de Wil gezegd hebben, dat 'er in den mensch geen Wil buyten deeze en die bizondere Willing is; alzoo is 'er ook in hem geene Begeerte buyten deeze en die bizondere Begeerte, welke van dit of dat begrip in hem veroorzaakt word. Indien wy dan zeggen dat de Begeerte vrij is, zoo is zulks eeven zooveel alsof wy zeiden, dat deeze of geene Begeerte een oorzaak van zich zelfs is, en eer zy was gemaakt heeft, dat zy zijn zou: het welke de ongerijmdheid zelve is, en niet kan zijn. En de Begeerten algemeen aangemerkt, niet anders als van dit of dat in

sit nisi ab hoc illove appetitu abstracta, neque praeterea in natura realiter existens, nihil etiam, tanquam tale, causare potest.

—

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

DE PRAECEDENTIUM UTILITATE.

Cum viderimus hominem, quippe totius a qua pendet regiturque naturae partem, ex se ipso ad salutem valetudinemque suam nihil efficere posse; videamus jam quaenam utilitates ex hisce propositionibus nobis profluant; et hoc eo magis, quia non dubitamus quin quibusdam non parum displiciturae sint.

Primo sequitur inde, quod ab illo quod perfectissimum est, ita pendeamus, ut tanquam totius i. e. ejus pars, nostrum etiam adhibeamus ad efficienda tot bene ordinata et perfecta opera quae ab eo pendeant, inde (dico) sequitur nos vere famulos, imo servos Dei esse maximamque nostram esse perfectionem, hoc necessario esse.

Secundo etiam haec cognitio efficit, ut, praecipua aliqua re peracta, de ea non superbiamus (quae superbia causa est ut, aliquid magni nos reputantes et quasi nihilo amplius egentes, sistamus ubi jam sumus; quod directe pugnat cum perfectione nostra, in eo consistente, quod semper progredi conari debemus); sed e contrario omnia quae agimus Deo contribuamus, quippe qui prima solaque causa est omnium quae agimus efficimusque.

't bizonder te begeeren afgenomen, en buyten dit niet dadelyk in de natuur zijnde, kan als zoodanig ook niets veroorzaaken.

—

ACHTTIENDE HOOFDDEEL.

VAN DE NUTTIGHEDEN UYT HET VOORGAANDE.

Gezien hebbende, dat den mensch als een deel van de eheele natuur, van wien hy afhangt en geregeerd word, yt zich zelven tot zijn heil en welstand niets kan doen, oo laat ons nu zien, wat al voor nuttigheeden uyt deeze nze stellingen voor ons ten besten zijn; te meer omdat y niet en twijfelen, of zy zullen aan eenigen niet weinig anstootelyk schijnen.

Voor *eerst*, daar uyt, dat wy van het geene 't welk het ldervolmaakste is, zoodanig afhangen, dat wy meede als en deel van 't geheel, dat is, van hem zijnde, ook het nze toebrengen, tot uytwerkinge van zoo veel geschiktelyk geordoneerde en volmaakte werken als daarvan afhankelyk zijn, zoo volgt dat wy dienaars Gods bennen, en dat het onze grootste volmaaktheid is van zulks noodzakelyk te zijn.

Ten *tweede*, maakt ook deeze kennis, dat wy ons, na 't verrigten van eenige voortreffelyke zaak, daarover niet verhovaardigen (welke verhovaardiging een oorzaak is dat wy, als meenende nu wat groots te zijn, en niet verder te behoeven, staan blijven: reegelrecht strijdende tegen onze volmaaktheid: welke daarin bestaat, dat wy altijd verder en verder moeten trachten te geraaken), maar dat wy daar 'n teegen alles wat wy doen aan Gode toeëigenen, als welke de eerste en eenige oorzaak is van alles wat wy verrigten, en komen uyt te voeren.

Tertio, cognitio haecce, praeter verum proximi amorem, quem in nobis excitat, nos ita constituit, nunquam ut eum odio habere nec in eum irati esse possimus, cupiamus autem, eum adjuvare et ad meliorem statum perducere; quae omnes talium hominem actiones sunt, magnam qui perfectionem essentiamve habeant. —

Quarto, haecce cognitio in reipublicae salutem tendit, quippe qua judex partibus unius prae alterins studere nequeat, et unum punire coactus ut alterum premio afficiat, intentione illud faciat unum tantopere quam alterum adjuvandi.

Quinto, cognitio haecce nos liberat a tristitia, desperatione, invidia, terrore, aliisque malis passionibus, quae, uti postea dicemus, Gehenna ipsa sunt.

Sexto, cognitio haecce nos eo perducit, Deum ut non timeamus, uti alii Diabolum, ne quid mali iis faciat. Quomodo enim Deum timere possemus qui ipsum summum bonum est, et a quo omnia quandam essentiam habentia sunt quod sunt, uti et nos ipsi ab eo sumus, in eo viventes?

Septimo, cognitio haecce eo etiam perducit, ut Deo omnia attribuamus, eum solum amemus, quia augustissimus et perfectissimus est, itaque ut ei nos sacrificemus; in proprie et vera religio et aeterna nostra salus et beatitudo consistunt; sola enim perfectio et ultimus servi finis instrumentique hic est, ut officium illi mandatum bene perficiat; e. g. quando faber in opere quodam fabricando securi sua se optime adjutum videt, securis illa ad finem perfectionemque suam ita pervenit; si vero cogitare sibi vellet: securis haecce mihi admodum bene

Ten *derde*, maakt deeze kennisse, behalven de liefden les naasten, die ze in ons te weeg brengt, ons zoo gesteld, lat wy dezelve nooyt haaten, noch op hun vertoornd worlen, maar inteegendeel geneegen bennen haar te helpen n tot beeter stand te brengen: hetgeen alle werkingen van zoodanige menschen zijn, die 'n groote volmaaktheid of weezendheid hebben.

Ten *vierde*, dient ook deeze kennis tot bevordering van t Gemeene-best; want door haar zal den Rechter nooyt neer partij van den een als van den ander konnen worden: n genoodzaakt zijnde om den eene te straffen, en den anlere te beloonen, zoo zal hy dat met 'n inzigt doen, om zoowel den eene te helpen en te verbeeteren als den andere.

Ten *vijfden*, bevrijd ons deeze kennis van de droefheid, vanhoop, nijdigheid, schrik, en andere kwaade togten; lie (gelijk wy hier na zeggen zullen) de weezendlyke Helle elf zijn.

Ten *sesde*. brengt ons deeze kennis daartoe, dat wy God niet en zullen vreesen, gelijk anderen voor den Duyvel loen, ten einde hy haar geen kwaad zou doen. Want hoe och zouden wy God, die het opperste goed zelf is, en van rien alle dingen, die eenige weezendheid hebben, zijn hetzeene dat ze zijn, gelijk ook wy dus van hem zijn, die in em leeven, konnen vreesen?

Ten *zeevende* geleid ons deze kennis daartoe, dat wy lles aan God toeëigenen, en hem alleen beminnen, omdat y de alderheerlykste en allervolmaakste is. en zoo ons elven geheelyk aan hem opofferen: waarin eigendlyk de vaare godsdienst, en ons eeuwig heil en gelukzaligheid betaat; nadien de eenigste volmaaktheid in het laatste einde an een slaaf en werktuyg is dit. dat ze haar opgeleide ienst behoorelyk volvoeren. Want als een timmerman, in et maaken van eenig stuk werk, zich van zijn bijl op 't este vind gediend, zoo is die bijl daardoor gekomen tot jn einde en volmaaktheid; doch indien hy zou willen den-

primum loquamur, dico, si supponimus, eas non alias causas habere quam posuimus, nos, intellectu nostro bene utentes, uti, metrum habentes veritatis et falsitatis, admodum facile possumus [1]), nunquam in eas illapsuros.

Quod vero passiones illae non alias habeant causas, jam demonstrandum erit; qua in re postulari mihi videtur ut nos totos, tam quod ad corpus quam ad mentem, examinemus, et quidem primum ostendamus, in natura corporis esse, cujus constitutione et actionibus afficiamur ejusque igitur conscii fiamus. Quod ea de re facimus, quia, ubi actiones corporis et quid ab iis procedat viderimus, primam praecipuamque causam omnium harum affectuum inveniemus, simulque illud quo affectus omnes everti possint. Unde praeterea videre poterimus an hoc rationi fieri possit; et deinde etiam loquemur de amore nostro erga Deum.

—

ambo ab iis nos liberari queunt. Tertia sola, nempe vera cognitio, fieri posset, ut ab eis nos liberaret; absque ea, uti deinde adhuc demonstrabitur, impossibile est ut ab iis liberemur. Nonne hoc illud esset, de quo nonnulli aliis sub nominibus tantum scripsere? Quis enim non videt, quam commode per opinionem peccata, per fidem legem quae peccata manifestat, et per veram cognitionem gratiam quae a peccatis nos liberat intelligere possimus?

1) Intellige: quando cognitionem profundam habemus boni malique, veritatis et falsitatis; tunc enim impossibile est, ei subjectum esse, a quo passiones oriuntur; ubi enim optimum cognoscimus eoque fruamur, pejus in nos potentiam non habet.

zeg ik, indien wy onderstellen dat ze geen andere oorzaaken hebben als wy daar van gesteld hebben, dat als wy ons verstand maar wel gebruyken, gelijk wy (hebbende nu een mate van waarheid en valschheid) wy zeer [1]) ligtelyk konnen doen, wy in dezelve nooyt zullen komen te vervallen.

Dooh dat deeze Lijdingen geene andere oorzaken hebben, is het geen ons nu te betoonen staat. Tot het welke my dunkt vereyscht te worden, dat wy ons in 't geheel, zoo na lichaam als geest, onderzoeken, en voor eerst aanwijzen, dat er in de natuur een lichaam is, door welkers gestalte en uytwerkinge wy aangedaan 't zelve gewaar worden. Het geen wy daarom doen, om dat, als wy de uytwerkingen van het lichaam, en wat die komen te veroorzaken inzien, wy als dan ook de eerste en voornaamste oorzaak van alle deeze togten zullen vinden, en met een het geene, door wien zy konnen vernietigd worden; waar uyt wy dan ook t' effens konnen zien, of zulks door de reeden moogelyk is te konnen doen. En als dan zullen wy meede vervolgens spreeken van onze liefden tot God.

---

geloof. Maar deeze beide, noch geen van hun, is magtig om ons daar van te bevrijden. Alleenlyk van de derde slag, namendlyk de waare kennis, is het mogelyk dat die ons hier van vry maakt: zonder welke het ook onmoogelyk is, dat wy hier van ooyt konnen worden vry gemaakt, gelijk nu vervolgens zal aangeweesen worden. Zoude dit het niet wel zijn, daar eenigen onder andere naamen zoo veel van schryven? Want wie ziet niet, hoe gevoegelyk dat wy onder de waan de zonden, onder het geloof de wet die de zonden aanwijst, en onder de waare kennis de genaden die ons van de zonden vry maakt, konnen verstaan?

1) Verstaat: als wy 'n grondige kennis van goed en kwaad, waarheid en valschheid hebben: want dan is het onmogelyk dat onderworpen te zijn, waar uyt de Lijdingen ontstaan, alzoo, wanneer wy het beste kennen en genieten, het slegtere op ons geen magt heeft.

Demonstrare vero quod in natura corpus sit, difficile nobis non erit, scientibus quod et quid Deus sit; quem definivimus ens attributorum infinitorum, quorum quodque infinitum perfectumque est; et quia extensio attributum est, quod in genere suo infinitum esse demonstravimus, necesse est illam quoque hujus entis esse attributum; quia vero etiam demonstravimus ens illud infinitum essentiale esse, sequitur attributum hocce etiam esse essentiale.

Praeterea cum etiam demonstraverimus extra naturam, quae infinita est, nullum ens existere posse, clare patet, huncce corporis effectum quo conscii fimus, a nulla alia re quam ipsa extensione procedere posse, nec ab alio quodam quod eminenter (uti nonnulli volunt) hancce extensionem habeat; quia (uti antea in primo capite demonstravimus) hoc nihil est.

Jam igitur animadvertendum, omnes actiones, quas videmus necessario ab extensione pendere, huic attributo adscribi debere, scil. motum et quietem. Quod si enim agendi illae potentiae in natura non essent, fieri non posset (etsi in ea multa alia essent attributa) ut illae essent. Ut enim aliquid aliud quid producere possit, in illo quoddam adesse debet, quo magis quam alia res hoc producere queat. Idem vero quod hic de extensione dicimus, etiam de cogitatione deque omni quod est dici debet.

Porro animadvertendum, nihil in nobis esse nisi cujus conscii fieri queamus; ita ut, quando experimur nihil in nobis esse nisi cogitationis extensionisque effectus,

Om te toonen, dat 'er een lichaam in de natuur is, zal ı niet zwaar zijn om uyt te voeren, wijl wy al-reede eeten dat en wat God is, die wy beschreeven hebben een eezen te zijn van oneindelyke eigenschappen, waar van ın ieder deszelfs oneindelyk en volmaakt ís; en aangezien y getoond hebben, dat de uytbreiding een eigenschap is, ie oneindelyk in haar geslagt is, zoo moet die noodzake-k mee een eigenschap van het oneindige weezen zijn; en ɜrmits wy insgelijks beweezen hebben, dat dit oneindig eezen weezendlyk is, zoo volgt met een, dat deeze eigen-chap ook weezendlyk is.

Daar 'n booven, nademaal wy ook getoond hebben, dat r buyten de natuur (die oneindig is) geenig weezen meer of zijn kan, zoo is het dan klaarblijkelyk, dat deze uyt-erkinge van het lichaam, door het welke wy gewaar wor-ɜn, van niets anders kan komen als van de uytgebreidheid ɜlve; en geenzins van iets anders, dat (als eenige willen) ɔortreffelyker wijze die uitgebreidheid heeft, alzoo dit niets , gelijk wy in het eerste hoofddeel hebben beweezen.

Dieshalven staat nu aan te merken, dat alle de uytwer-ingen, die wy zien noodzakelyk van d' uytgebreidheid af hangen, aan deeze eigenschap moeten toegeëigend wor-ɜn, gelijk de beweeging en rust. Want byaldien deeze ragten van uytwerkingen niet in de natuur en waaren, et was onmogelyk (of schoon 'er in dezelve veele andere igenschappen waaren), dat dezelve zoude konnen weezen: adien als eenig ding iet voort zal brengen in het zelve ɜts moet zijn, door 't welke hy meer als een ander dit ɜt kan voortbrengen. En het zelfde dat wy hier zeggen an de uytgebreidheid, moet ook van de denking, en oorts van alles wat 'er is, gezegd worden.

Wijders staat aan te merken, dat 'er in ons niets en is, f de mogelykheid is by ons om het zelve bewust te zijn: ıvoegen, zoo wy in ons niets anders vinden te zijn, als d' ytwerkinge der denkende en die van de uytgebreide zaak,

nos profecto tunc dicere possimus nil amplius in nobis esse.

Ut igitur harum utriusque effectus clare intelligamus, utramque primo pro se, deinde conjunctim nobis proponemus, uti et unius alteriusque effectus.

Extensionem igitur solam considerantes, nil aliud in illa perspicimus nisi motum et quietem, e quibus omnes inde procedentes effectus invenimus. Suntque duo isti in corpore modi [1]) tales, ut nulla eas alia res, quam se ipsae, mutare possit: uti v. c. quando lapis immotus jacet, impossibile est eum cogitandi potentia vel alia re nisi motu solo moveri, ubi nempe alius lapis majorem motum quam quies ejus habens, eum movere faciat; uti et lapis movens quiescere nequeat, nisi alia re minorem motum habente. Unde sequitur nullum cogitandi modum in corpore motum vel quietem producere posse.

Attamen, secundum id quod in nobis percipimus, fieri potest, ut corpus, quod in unam partem motum jam habet ad alteram tendat, uti quando brachium meum extendo, quo efficio ut spiritus motum suum, nec vero illuc, habentes, eo jam tendant; non semper vero, sed secundum eorum qualitatem, uti postea dicitur. Cujus rei causa est, nec alia esse potest, quod mens, quippe quae corporis sit idea, ita cum hocce unita est, ut conjunctim unum totum efficiant.

Quod ad alterius sive cogitantis attributi effectus, praeci-

---

[1]) *Duo modi:* quies enim nihil non est.

ry dan ook met verzeekering moogen zeggen, in ons niets weer te zijn.

Om dan nu klaarelyk de werkinge deezer beide te verstaan, zoo zullen wy eerst een ieder derzelve alleen, en daarna hun beide te zamen voorneemen; als meede de ytwerkingen, zoo van den eene als van den andere.

Wy dan, de uytgebreidheid alleen aanschouwende, worden in dezelve niets anders gewaar als beweeging en rust, yt welke wy alle de werkingen die daar uyt hervoort komen vinden: en zoodanig zijn deeze twee wijzen [1]) in het lichaam, dat haar geen andere zaak veranderen kan als zy elf; gelijk wanneer een steen stil legt, zoo is het onmoelyk, dat die door eenige kragt van denken, of iets anders, zal konnen bewoogen worden, maar wel door de beweeging van iet anders, als wanneer een andere steen (die grooter beweeging als zijn rust heeft) hem deed beweeen. Gelijk ook alzoo de beweegende steen niet zal konen rusten, als door iet anders, dat minder beweegt. Vaar uyt volgt, dat geene wijs van denken in het lichaam enige beweeging of rust zal konnen brengen.

Maar volgens het geen dat wy in ons gewaar worden an dit wel geschieden, dat een lichaam, 't welk zijn beweeging na de eene zijde heeft, nochtans na een andere ijde komt te wijken: gelijk als ik, mijn arm uytstrekkene, daar door te weeg breng, dat de geesten, die al-reeds aar beweeginge hadden, schoon niet zoodanig, nu nochtans dezelve derwaarts hebben: doch niet altijd, maar na unlieder hoedanigheid, gelijk hier na gezegd word. Waar an de oorzaak geene andere is, of zijn kan, als om dat e ziel, een denkbeeld van het lichaam zijnde, met het elve zoo vereenigd is, dat zy dusdanig te zamen een geeel maaken.

Wat nu de uytwerkinge van de andere of denkende ei-

1) *Twee wijzen:* om dat de rust geen niet en is.

diminutus vel quia nimis augmentatus est. *Diminutio* haecce non tantum fit nimis parco cibo sumto, sed etiam, post longiorem cursum, majore quam communem quem corpori dederunt motu in quo fortem habebant introitum transitumque, quibus debilitati sunt. *Augmentatio* vero fit, quando nimis vini vel alius fortioris potus bibentes hilares vel ebrii redditi, efficimus ut mens potentiam non habeat corpus dirigendi.

Hoc ita de actu mentis in corpus dictum sit. Jam de corporis actu in mentem videamus. Praecipuum illum habemus, quo mentem eaque alia corpora sui conscia reddat; quod solis tantum motu et quiete conjunctim causatur; neque enim in corpore alia sunt, quibus agere posset; ita ut omnia quae praeter perceptiones istas menti fiant, a corpore causari nequeant. Et quia primum quod mens cognoscit corpus est, inde procedit, quod mens illud amet uniaturque cum eo. Cum autem jam antea dixerimus amoris, odii, tristitiaeque causam non quaerendam esse in corpore sed tantum in mente; omnes enim corporis actiones ex motu et quiete procedere debent; et cum clare distincteque videamus, alterius amorem in nobis non oriri, nisi idea illud bonum melius esse; clare inde consequitur, quum Deum cognoscemus, cognitione saltem aeque clara ac eà qua corpus nostrum cognoscimus, nos arctius cum eo quam cum corpore nostro unitos esse debere corporeque tamquam liberatos. Arctius dico, antea enim jam demonstravimus

veel vermeerderd is. Deeze vermindering van beweeging geschied niet alleen door het te weinig nuttigen van voedsel, maar ook wanneer wy veel geloopen hebben, door de meer als gewoone beweeging, die zy hier in aan het lichaam hebben gegeeven, waar in zy een starke in- en doorvloed hadden, die hun doet verzwakken. Derzelver te groote vermeerdering komt door het te veel drinken van wijn of andere starke drank, waar door wy, vroolyk of dronken wordende, maaken dat de ziel geen magt heeft, om het lichaam te bestuuren.

Zoo veele dan gezegd hebbende van de werkinge, die de ziel in of op het lichaam heeft, laat ons nu eens zien de werkinge die het lichaam in of op de ziel heeft: waar van wy de voornaamste stellen te zijn, dat zy haar zelfs aan de ziel, en daar door ook aan andere lichaamen, doet gewaar worden; het welke door niets anders word veroorzaakt, als door de beweeging en rust te zaamen, vermits in 't lichaam geene andere dingen als deeze zijn, door welke het zou konnen werken. Invoegen dat alles, wat buyten deze gewaarwordinge aan de ziel meer geschied, dat kan door 't lichaam niet veroorzaakt worden. Nadien nu het eerste 't welk de ziel komt te kennen het lichaam is, zoo komt daar uyt hervoort, dat de ziel het zelve bemint, en daar dus mee vereenigd word. Doch nadien (gelijk wy te vooren gezegd hebben) de oorzaak van de liefden, haat, en droefheid niet in 't lichaam maar in de ziel alleen gezogt moet worden, alzoo alle de werkingen van het lichaam alleen uyt beweeginge en rust voortkomen, en dewijl wy klaar en onderscheiden zien, dat de liefden tot iet anders niet in ons ontstaat, dan door 'n begrip dat het zelve goede een beeter is, zoo volgt daar uyt duydelyk, dat indien wy God eens komen te kennen, ten minste met zoo een klaare kennis als wy van ons lichaam hebben, dat wy alsdan met hem ook nauwer als met ons lichaam vereenigd, en van het lichaam als ontslagen zullen zijn. Ik

nos sine eo nec existere nec concipi posse, et hoc ideo fit, quod illum (uti cetera) nulla alia re quam se ipso cognoscamus, et cognoscere debeamus, et igitur multo melius quam nos ipsos cognoscimus.

Ex eo quod hucusque diximus facile deducendum est, quaenam praecipuae passionum causae sint. Quod enim ad corpus cum actionibus ejus, motu et quiete, attinet, menti nihil aliud afficere possunt, nisi quod se tamquam objecta illi patefaciant; et secundum demonstrationes quas illi exhibent seu bonas seu malas [1]), mens etiam ab illis afficitur, neque hoc quoad corpus (tunc enim corpus praecipua esset passionum causa), sed quoad objectum sit, tanquam cetera omnia quae eosdem effectus habere possent, si eodem modo menti se exhiberent. Quo dicere tamen nolo

---

1) Quaerenti unde procedat, quod unum bonum alterumque malum cognoscamus? respondeo: quia objecta sunt quae se ipsa nobis exhibent, ab uno aliter quam ab altero afficimur; ea igitur a quibus permodice afficimur (secundum motus quietisque proportionalitatem qua consistunt) pergrata nobis sunt. Unde varium sensus genus, quod in nobis percipimus, deducendum, quodque quam plurimum ab objectis corporeis in corpore nostro agentibus quaeque impulsum vocamus, procedit, uti quod in tristitia aliquem ridere, hilaremque reddere possumus titillatione, vinum bibendo, etc. quod mens quidem percipit, nec vero agit; illa enim agente hilaritates ejus alius omnino generis sunt; tum enim non corpus in corpore agit, sed mens intellectualis corpore tanquam instrumento utitur, et quo magis mens in eo agat, eo perfectior sensus evadit.

zeg nauwer, als hebbende reeds beweezen dat wy zonder hem noch bestaan noch verstaan konnen worden, welke wy geenzins door iet anders (gelijk het zoo met alle andere dingen is), maar alleen door hem zelfs konnen en moeten kennen, en dus veel beeter kennen, als wy ons zelfs kennen.

Uyt het geen wy dan tot hier toe hebben gezegd is ligtelyk af te neemen, welke de voornaamste oorzaken der lijdingen zijn: want wat het lichaam met haar beweeging en rust, of derzelver uytwerkinge belangt, die konnen de ziel niet anders doen dan hun zelfs, als voorwerpen zijnde, daar aan bekend te maaken, en na dat de vertooningen zijn, die zy aan 't zelve voorhoud, het zij [1]) goed of kwaad, daarna word de ziel ook van haar aangedaan; doch dit niet voor zoo veel zy een lichaam is (want dan was ze de voornaamste oorzaak van de Lijdingen), maar voor zoo veel ze een voorwerp is, gelijk alle andere dingen, die ook de zelfde uytwerkingen zouden doen, indien zy zich zoodanig aan de ziel vertoonden. Waar mee ik echter niet

---

1) Indien men vraagt, waar uyt het voortkomt, dat wy het eene goed en 't ander kwaad kennen te zijn? zoo dient tot antwoord; nademaal het de voorwerpen zijn die ons haar zelven doen gewaar worden, zoo worden wy van d' eene anders als van d'andere aangedaan. Die dan, van de welke wy het aldergemaatigdst (na de maate hunner beweeging en rust, waar af zy bestaan) bewoogen worden, zijn ons het alder aangenaamst. En hier uyt is in ons alderlei slag van gevoel, dat wy in ons gewaar worden, en veeltijds door lichamelyke voorwerpen in ons lichaam werkende is, welke wy impulsis of voortdrijving noemen, als dat men iemand in de droefheid kan doen lagchen, of verheugen, door kittelen, wijn drinken, enz. het welke de ziel, schoon zulks niet werkende, gewaar word, alzoo die werkende haare verheugingen waarelyk van een gansch ander slag zijn; want dan werkt geen lichaam in een lichaam, maar de verstandelyke ziel gebruykt het lichaam als een werktuyg: en gevolglyk hoe dat de ziel hier meerder in werkt, hoe dat het gevoel ook volmaakter is.

amorem, odium, et tristitiam ex rerum incorporearum contemplatione procedentes eosdem effectus habere atque eae quae ex corporearum rerum contemplatione procederent: hae enim (uti postea adhuc dicemus) alios quoque effectus habebunt, naturae rei similes, ex cujus perceptione amor, odium, tristitiaque etc. in mente, incorporea considerante, nascuntur. Ita (ut ad priora redeamus) ut, quando aliud quid, corpore magnificentius, menti se exhiberet, certum sit, corpus tum potentiam non habiturum, tales effectus quam actualiter habeat, causandi. Unde sequitur, non solum quod corpus praecipua sit passionum causa, sed etiam, etsi aliud quid, quam illud quod jam consideravimus, in nobis esset, passionesque (uti censemus) causare posset, illud tamen (etiam si ita esset) nec plura nec alia in mente agere posset, quam corpus jam agit. Nihil aliud enim nisi tale esse posset objectum, quod omnino a mente differret, ideoque et tale neque aliter se exhiberet; uti eadem ratione etiam de corpore locuti sumus.

Ita ut vere concludere possimus amorem, odium, tristitiam aliasque passiones in mente causari secundum cognitionis formam quam rei alicujus habet; ergo, si magnificentissimum aliquando cognosceret, impossibile esset, quamnam harum passionum vel minimam in illa emotionem producere posse.

wil zeggen, dat de liefden, haat, en droefheid, welke uyt de beschouwinge van lichamelyke dingen komen te ontstaan, nadien zy (gelijk wy hier na zullen zeggen) gansch andere uytwerkingen hebben, dan de geenen uyt welkers bevattinge de liefden, haat, droefheid enz. in de ziel, de lichamelyke dingen beschouwende, verwekt worden. Zoo dat, om weeder tot ons voorige te keeren, by aldien iets anders zich aan de ziel heerlyker als het lichaam kwam te vertoonen, het is zeeker dat alsdan het lichaam geen vermoogen hebben zou, om zoodanige uytwerkingen te konnen veroorzaken, als het nu wel doet. Waar uyt volgt, dat het lichaam niet alleen de voornaamste oorzaak der Lijdingen niet en is, maar ook dat, schoon in ons iets anders was, behalven het geen wy aangemerkt hebben, dat de Lijdingen in ons konde veroorzaken, zoo zou zulks echter niets anders of iet meerder in de ziel konnen werken, als nu het lichaam doet. Als moetende ook een voorwerp zijn, dat van de ziel ten eenemaal verscheiden was, en zich zoodanig als het is en niet anders kan vertoonen; gelijk wy op zoodanig een wijs ook van het lichaam hebben gesprooken.

Zoo dat wy met waarheid moogen besluyten, dat de liefden, haat, droefheid, en andere Lijdingen in de ziel anders en anders veroorzaakt worden, na de hoedanigheid der kennisse, die zy t' elkens van de zaaken heeft; en gevolglyk, zoo zy eens het alderheerlykste komt te kennen, dat het alsdan onmogelyk zal zijn, dat eenige deezer Lijdingen, in haar de minste ontroeringe zou veroorzaken.

CAPUT VICETINUM.

PRAECEDENTIUM AFFIRMATIO.

Ei, quod in praecedente capite diximus difficultates sequentes objici possunt:

Primo, si motus passionum causa non sit, quomodo fieri potest ut tristitia nonnullis mediis expellatur, uti per vinum saepe fit? Ad quod respondeo distinguendum esse inter mentis perceptionem, ubi primum corpus percipit et judicium quod deinde statim facit, num bonum an malum sibi sit [1]). Mens igitur ita constituta, ut supra jam dictum est, potentiam habet — uti jam antea ostendimus — spiritus ubi velit movendi; quae vero potentia ei adimi potest, quando per alias causas corporis in genere haec ejus constitutio adimitur vel mutatur; cujus ubi conscia facta est, tristitia oritur [2]), secundum mutationem, quam spiritus

---

1) I. e. inter intellectionem generaliter sumtam, et quod ad rei bonum malumque.

2) Tristitia in homine causatur ex opinione aliquid mali ei accidere, alicujus boni privatione. Quod, ita conceptum, ideam producit spiritus ita se circa cordem movere, idque aliarum partium auxilio premere et circumcludere, cujus contrarium omnino in laetitia fit. Pressionem hancce mens rursus percipit et inde dolorem capit. Quid jam est quod medicina vel vinum efficiunt? hoc scil. ut actione sua spiritus istos a corde repellant locumque evacuent; cujus mens certior facta, recreatur eo, quod mali opinio, alia proportione quietis et motus, a vino causata, diver-

TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

TER BEVESTIGING VAN HET VOORGAANDE.

Men zou, belangende het geen wy in het voorige hoofdel zeiden, de volgende swaarigheden konnen maaken: 1. By aldien de beweeging niet de oorzaak der Lijdinn is, hoe het dan kan zijn, dat men de droefheid door nige middelen uitdrijft, gelijk zulks meenigmaalen door gebruik van wijn te drinken word verrigt? Hierop dient, t men onderscheid moet maaken tusschen de gewaarworigen der ziel, wanneer zy eerst het lichaam bemerkt, en t oordeel dat zy aanstonds daar op maakt, van dat het ar goed of kwaad is [1]). De ziel dan zoodanig gesteld nde, als nu onmiddelyk gezegd is, heeft (gelijk wy te oren aangeweezen hebben) wel magt, om de geesten werards zy wil te beweegen, doch zoodanig, dat haar ook eze magt kan worden benoomen, wanneer, door andere rzaaken van 't lichaam in 't gemeen, haar zoo gemaagde gestalte word benoomen of veranderd: het welke zy waar wordende in haar een [2]) droefheid ontstaat, die

1) Dat is tusschen verstaan, algemeen genomen, en tusschen verstaan, s opzigt hebbende op het goed en kwaad van de zaak.

2) De droefheid in den mensch word veroorzaakt uyt een waangrip, van dat hem iets kwaads over komt, bestaande in het verlies n eenig goed. Het welke, dus bevat zijnde, dit begrip te weeg brengt, t de geesten zich omtrent 't hart beweegen, en het zelve met behulp n andere deelen prangen en insluyten (het geen in teegendeel in de ijdschap geschied); en deeze pranging word de ziel weeder gewaar, n is pijnelyk. Nu wat brengt hier de medicijn of wijn te weeg? Dit amendlyk, dat ze door haar werking de geesten afdrijven van het art, en hier voor weeder ruimte maaken: het geen de ziel gewaar rordende verkwikking krijgt; bestaande daarin, dat het waan-begrip an kwaad door de andere maat van beweeging en stilte, die de wijn erwekt, word afgeleid, en op wat anders valt, daar het verstand meer

subeunt. Quae tristitia causatur ab amore et unione quam habet cum corpore. Hoc ita esse, facile inde deducitur, quod tristitiae isti alterutro horum modorum remediari potest vel I. spirituum in priorem formam restitutione, i. e. liberando eam ab isto dolore; vel II. bonis rationibus ei persuadendo ut corpore non amplius utatur. Quorum primum, pro tempore tantum valet et relapsui obnoxium est; alterum aeternum, substantiale et immutabile est.

Secundo: quia videmus mentem, quamquam cum corpore nullam communionem habeat, efficere tamen posse, ut spiritus, qui in unam partem eam movissent, jam in alteram eam moveant; quare efficere etiam non posset, ut corpus omnino quiete se habens se movere inciperet? uti etiam quare nec alia etiam corpora motum jam habentia, movere posset quorsum velit?

Ad quod nobis dicendum, ejus memoribus, quod antea de re cogitante diximus, difficultatem illam admodum facile tolli posse. Dicebamus enim naturam, etsi varia attributa habeat, unum tamen ens esse [1]), de quo omnia haecce attributa

---

tatur, cadatque in aliud quid quo intellectus magis contentatur. Hoc vero immediata actio vini in mentem esse nequit, et nonnisi actio vini in spiritus est.

1) Nulla igitur difficultas est, quomodo unus ille modus, qui ab altero infinite differt, in altero operetur; tanquam totius nempe pars est, quia mens nunquam sine corpore, nec corpus sine mente, fuit.

Clarum enim est in homine, cum esse inceperit, nulla aliud dari attributa nisi quae antea erant in natura; et quia e tali corpore consistit

geschikt is na de verandering die de geesten dan ontfangen; welke droefheid word veroorzaakt uyt de liefden en vereeniging, die ze met het lichaam heeft. Dat dit zoodanig is, kan daar uyt ligtelyk worden afgenoomen, om dat deeze droefheid op een van deeze twee wijzen kan geholpen worden: of I. door herstelling der geesten in haar voorige gestalte, dat is hem van die pijnelykheid te bevrijden; of II. door goede reedenen overtuygd te werden, om van dit lichaam geenig gebruyk meer te maaken: waar van het *eerste* tijdelyk is, en weer te keeren staat; doch het *tweede* is eeuwig, bestandig, en onveranderlyk.

2. Aangezien wy zien, dat de ziel, hoewel ze geen gemeenschap met het lichaam heeft, nochtans kan te weeg brengen dat de geesten die haar na de eene zijde zouden bewoogen hebben, daar 'n teegen na de andere zijde komen te beweegen, waarom ze dan ook niet zou konnen maaken dat een lichaam, 't welk geheel stil is, en in rust, zich zoude beginnen te beweegen? Als meede, waarom zy dan niet insgelijks alle andere lichamen, die al-reede hun beweeging hebben, niet werwaards zy wil zou konnen beweegen?

Hier op zy gezegd, dat deeze swaarigheid heel ligt kan weggenoomen worden, als men zich maar herinnert 't geen wy nu reeds al van de denkende zaak gezegd hebben. namendlyk dat, schoon de natuur verscheiden eigenschappen heeft, dezelve echter maar een eenig 1) weezen

—

genoegen in vind. Maar dit en kan geen onmiddelyke werking van de wijn op de ziel zijn, maar alleen zoodanig 'n werking van de wijn op de geesten.

1) Daar is dan geen swaarigheid, hoe de eene wijze, die van den anderen oneindig verschilt, in den anderen werkt, alzoo zy deelen van 't geheel, en de ziel nooyt zonder 't lichaam, noch 't lichaam zonder de ziel geweest is. Want het is klaar, dat in den mensch, nadien hy heeft begonnen te zijn, geen andere eigenschappen bennen te vinden, als deeze, die alvoorens in de natuur waaren: en vermits hy uyt zoodanig

dicantur; uti etiam et rem cogitantem unicam tantum in natura esse, quae in infinitis ideis expressa sit secundum infinitas in natura res. Corpore enim talem modum acquirente uti ex. gr. Petri corpus, et alium rursus uti Pauli corpus, inde procedit, quod in re cogitante duae diversae ideae sint sc. idea corporis Petri, quae mentem Petri efficit, et alia Pauli corporis idea quae Pauli efficit mentem. Res vero cogitans Petri quidem corpus Petri corporis idea movere potest, non vero corporis Pauli idea, quae tantum proprium suum corpus movere queat, non vero aliud, uti v. c. Petri, neque igitur lapidem quiete se habentem movere potest; cujus enim alia rursus idea in mente fit; ita ut nullum corpus omnino quiete se habens moveri possit aliquo cogitationis modo.

Tertio, quod clare tamen conspicere posse videmur, nos in corpore quandam quietem efficere posse; postquam enim

—

cujus idea in re cogitante necessario dari debet, illaque idea necessario unita esse debet cum corporé, tute ponimus mentem ejus non aliam esse quam ideam hancce hujus ejus corporis in re cogitante. Quia vero corpus motus quietisque proportionem quandam habet, quae corporibus externis generaliter mutatur, neque ulla mutatio fieri potest, nisi quae statim et in idea fiat; inde procedit quod homines ideas habeant reflexivas. Dico vero quia proportionem motus quietisque habet, cum nulla in corpore fieri possit actio, nisi duo haec concurrant.

is, van 't welke alle deeze eigenschappen worden gezegd; als ook, dat 'er in de natuur maar een eenige denkende zaak, en deeze in oneindelyke denkbeelden uytgedrukt is, na de oneindige dingen welke in de natuur zijn. Want het lichaam een zoodanige wijs ontfangende, als by voorbeeld het lichaam van Petrus, en weeder een ander als het lichaam van Paulus is, zoo komt hier van daan, dat 'er in de denkende zaak twee verscheiden denkbeelden zijn, te weeten een denkbeeld van het lichaam van Petrus, 't welk de ziel maakt van Petrus; en een ander denkbeeld van Paulus, 't welk de ziel maakt van Paulus. Nu kan de denkende zaak wel beweegen het lichaam van Petrus, door 't denkbeeld van het lichaam van Petrus, maar niet door 't denkbeeld van het lichaam van Paulus, dat alleen zijn eigen lichaam, en geen ander als b. v. dat van Petrus is, en hierom ook geen steen, welk in rust of stil is, kan beweegen, alzoo dat wederom een ander denkbeeld in de ziel maakt: zoo dat geen lichaam, dat geheel in rust of stil is, door eenige wijs van denken kan bewoogen worden.

3. Dat wy nochtans klaarelyk schijnen te zien, dat wy in het lichaam eenige stilte konnen veroorzaaken, alzoo wy, na dat wy onze geesten een lange tijd bewoogen heb-

---

een lichaam bestaat, van 't welk noodzakelyk een denkbeeld in de denkende zaak moet zijn, en dit denkbeeld noodzakelyk moet vereenigd zijn met het lichaam, zoo stellen wy onbeschroomdelyk, dat zijn ziel niets anders is als dit denkbeeld van zijn lichaam in de denkende zaak. Om dat nu het lichaam een zeekere maat van beweeging en rust heeft, die gemeenelyk door d' uyterlyke voorwerpen word veranderd, en 'er geen verandering geschieden kan, zonder dat dit nu ook dadelyk geschied in het denkbeeld, zoo komt hier uyt voort dat de menschen weeromslagtige denkbeelden hebben. Doch ik zegge, om dat ze een zeekere maat of reede van beweeging en stilte heeft, vermits 'er geene werking kan geschieden in het lichaam, zonder dat deeze twee concurreeren of zaamen loopen.

spiritus nostros per aliquod tempus moverimus, lassitudinem experimur, quae nihil aliud est quam quies in spiritibus a nobis effecta.

Respondemus vero, mentem hujus quietis causam quidem esse, non vero immediate, sed eam aliis tantum corporibus illam causare, quae necessario tantum quietis spiritibus motis communicent, quantum motus ab iis accipiant. Ita ut ab omni parte clare pateat, in natura unum idemque motus esse genus.

CAPUT VICESIMUM PRIMUM.

DE RATIONE.

Jam igitur videndum erit, unde procedat, quod interdum, quamquam rem bonam malamve esse videamus, non tamen potentiam in nobis inveniamus, sive bonum faciendi sive omittendi malum, interdum vero inveniamus illam. Quod facile intelligere possumus, animadvertentes causas quas de opinione dedimus, dicentes illam omnium affectuum nostrorum causam [1]). Dicebamus quidem eos esse vel ex auditu vel per experientiam. Quia illud quod in nobis experimur majorem potentiam in nos habet, quam quod extrinsecus nobis accidit; sequitur rationem causam quidem esse posse

1) Idem erit sive vocabulo opinionis sive passionis utamur; utroque enim clarum est, cur nos eas quae experientae in nobis sunt, ratione vincere nequeamus; nihil enim aliud in nobis sunt nisi fruitio et unio inmediata cum re quadam quam bonam judicamus; ratio autem etsi

· alleen van hooren zeggen hebben, vermits ons de reen, gelijk deezen, niet van buyten aangekomen is, maar enzins van de geenen die wy door ondervinding hebben. zoo de moogelykheid, die ons de zaak zelf geeft, altijd erder is, als de geene welke wy bekomen uyt de gevoln van een tweede zaak: gelijk wy dit onderscheid ook, t gelijkenissen uyt den reegel van drie genoomen, hebn aangemerkt op bladz. 99, spreekende van de redeneeg en het klaare verstand; want veel meer moogelykheid 'er in ons uyt het verstaan van den reegel zelf, als uyt t verstaan van den reegel van gelijkmatigheid. Waarom ook zoo dikmaals hebben gezegd, dat de eene liefden or den andere, die meerder is, vernietigd word; om daar n uyt te sluyten de begeerten, die niet gelijk de liefden t waare kennis, maar uyt de redeneering voort komt.

—

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

VAN DE WAARE KENNIS, WEDERGEBOORTE, ENZ.

Nademaal dan de reeden geene magt heeft om ons tot onze lstand te brengen, zoo blijft dan nu overig om te ondereken, of wy door de vierde en laatste wijs van kennis artoe geraken konnen. Wy hebben echter gezegd, dat deze

t genieten. Nadien nu 't geene wy genieten niet kan overwonnen rden, door iet het welke wy niet genieten, maar buyten ons is, zal die overwinning moeten geschieden door iet het welk magtiger hoedanig zal zijn een genieting of onmiddelyke vereeniging van en t iets, hetgeen beeter gekend word als dit eerste: het welke daar de de overwinninge altoos noodzakelyk is. Ook geschied die overning wel door de genieting van eenig kwaad, dat grooter gekend rd als het genooten goed, 't geen daarop onmiddelyk komt te volgen. ch dat dit kwaad niet altoos zoo noodzakelyk volgt, leert ons de aarenis; want enz. Ziet boven.

postrema cognitionis specie ad illam pervenire possimus. Diximus autem hanc cognitionis speciem non profluere ex alia quadam re, sed ex immediata ipsius objecti intellectui manifestatione. Quod si objectum illud magnificens bonumque sit, mens necessario cum eo unitur, uti et de corpore nostro diximus. Unde sequitur cognitionem esse quae amorem causet. Ita ut si illo modo Deum cognoscamus, nos necessario cum ipso (quippe qui se nonnisi tamquam optimum augustissimumque exhibere, neque a nobis cognosci possit) unire debeamus. In quo solo, uti jam diximus, beatitudo nostra consistit. Quibus verbis vero nullo modo dicere cupio, nos eum, qualis est sive adaequate cognoscere debere, satis enim nobis est, eum, ut cum eo uniamur, quodammodo cognoscere. Nam et illa, quam corporis habemus, cognitio non ea est, ut illud cognoscamus quale est sive perfecte, et tamen qualis unio cum eo! qualis ejus amor!

Cognitionem illam quartam, quae Dei cognitio est, non ex alia re profluere, sed immediatam esse, ex eo patet quod antea eum esse 1. demonstravimus omnis cognitionis causam; 2. quod per se ipse tantum nec per aliam ullam rem cognoscitur; 3. denique, quod a natura ea ratione cum eo uniti sumus, ut absque eo nec existere nec concipi possimus. Unde clare sequitur nos eum non nisi immediate intelligere posse.

Quam nostram unionem cum Deo natura et amore explicare jam conabimur.

Diximus antea nihil in natura esse posse cujus non idea in ejusdem rei mente daretur [1]); et quo res magis vel mi-

---

1) Quo simul explicatur quod in parte priore dicebamus, intellectum

kennis niet is uyt 'n gevolg van iet anders, maar door een onmiddelyke vertooning van het voorwerp zelven aan 't verstand: welk voorwerp heerlyk en goed zijnde, zoo word de ziel noodzakelyk daar mee vereenigd, gelijk wy ook ten opzigte van ons lichaam hebben gezegd. Hier uyt volgt dan onweerspreekelyk, dat het de kennisse is welke de liefden veroorzaakt; zoo dat, indien wy God op deeze wijze komen te kennen, het noodzakelyk is (vermits hy hem niet anders als de alder heerelykste en alder goedste kan vertoonen, noch van ons gekend worden) dat wy met hem vereenigen; in welke vereeniging (gelijk wy reeds gezegd hebben) onze zaligheid bestaat en geleegen is. Doch ik wil hier meede geenzins zeggen, dat wy hem zoodanig als hy is [of eevematig] moeten kennen; maar het is genoeg dat wy hem, om met hem vereenigd te zijn, eenigzins kennen; nadien ook zelfs de kennisse die wy van het lichaam hebben niet zoodanig is, dat wy het zoo als het is of volmaaktelyk komen te kennen; en nochtans wat een vereeniging! en wat een liefde!

Dat deeze vierde slag van kennis, welke is de kennisse Gods, niet door gevolg van iet anders, maar onmiddelyk is, blijkt uyt het geene wy te vooren hebben beweezen, namendlyk, 1. dat Hy de oorzaak van alle kennisse is; 2. dat hy alleen door zich zelfs, en door geen andere zaak gekend word; en eindelyk 3. dat wy van natuure zoodanig met hem vereenigd zijn, dat wy zonder hem niet konnen bestaan, noch verstaan worden: waar uyt dan klaarelyk volgt, dat wy hem niet als onmiddelyk konnen verstaan.

Welke vereeniging, die wy door natuur en liefden met God hebben, nu te verklaaren staat.

Wy hebben voor heen gezegd, dat 'er in de natuur niets zijn kan, van 't welke niet een denkbeeld zou zijn in de ziel des zelve zaaks [1]); en na dat de zaak of meer of min

1) Hier door word met een verklaard, 't geen wy in 't eerste deel

nus perfecta sit, eo et unio ideaeque effectus cum illa re vel cum Deo ipso. Cum enim tota natura nonnisi una substantia sit, cujus essentia infinita est, omnes igitur res a natura uniuntur, inque unum uniuntur, nempe Deum. Et quia corpus primum est quod mens nostra percipit, cum (uti dictum est) nihil in natura esse possit, cujus idea in re cogitante non sit, quae idea ejus rei idea est, res illa necessario prima causa ideae esse debet 1). Quia vero nulla idea in cognitione corporis quiescere potest, nisi in ejus cognitionem transeat, sine quo nec corpus nec idea ejus existere vel concipi possint, cum illo etiam, cognitione facta, statim amore unitur. Quae unio melius intelligitur concipiturque quaenam esse debeat, ex actione cum corpore, in qua enim videmus, quomodo cognitione et affectibus rerum corporearum, in nobis existant omnes illae actiones, quas in corpore nostro, spirituum motu, continuo percipimus; quantumque ideo incomparabiliter majores et magnificentiores esse debeant illae actiones ex unione illa ortae, quando cognitio et amor nostra in illud tendent, sine quo nec existere nec concipi possimus; illae enim neces-

---

infinitum quodque Dei filium vocabamus, ab omni aeternitate in natura esse debere; cum enim Deus ab aeterno fuerit, ejus idea quoque in re cogitante i. e. in eo ipso ab aeterno esse debet; quae idea objective cum ipso convenit.

1) I. e. in mente nostra, quippe quae corporis idea sit et ab eo quidem primum esse suum ducat, neque tamen nisi ejus repraesentatio sive imago est, cum generaliter tum particulariter in re cogitante.

volmaakt is, daar na is ook meer of min volmaakt de vereeniging en uytwerking van dat denkbeeld met die zaak, of God zelve. Nadien nu de geheele natuur maar een eenige zelfstandigheid is, welkers weezen oneindelyk is, zoo worden dieshalven alle de dingen door de natuur vereenigd tot een, namendlyk God: en dewijl het lichaam 't allereerste is dat onze ziel gewaar word, vermits 'er (gelijk wy gezegd hebben) niets in de natuur kan zijn welkers denkbeeld niet zou zijn in de denkende zaak, en dit denkbeeld de ziel is van dat ding, zal dat ding dan [1]) de eerste oorzaak van dit denkbeeld zijn. Doch omdat geen denkbeeld rust kan vinden in de kennis van het lichaam, zonder dat ze over gaat tot de kennis van het geene zonder 't welk het lichaam en het denkbeeld zelve noch bestaan noch verstaan konnen worden, zoo word ze daar dan, na voorgaande kennis, ook terstond door liefden mee vereenigd. Welke vereeniging te beeter word begreepen, en afgenoomen wat die zijn moet, uyt de werking met het lichaam, als waar in wy zien, hoe dat, door de kennisse en togten tot lichamelyke dingen, in ons alle die uytwerkingen ontstaan, welke wy in ons lichaam, door de beweeginge der geesten, geduuriglyk gewaar worden; en dat dieshalven, wanneer eens onze kennis en liefden komt te vallen op het geene zonder 't welk wy noch bestaan noch verstaan konnen worden, en geenzins lichamelyk is, ook onze uytwerkingen,

---

gezegd hebben, namendlyk dat het oneindige verstand, 't geen wy de Zoone Gods noemden, van alle eeuwigheid in de natuur moet zijn; want dewijl God van eeuwigheid geweest is, zoo moet dan zijn denkbeeld in de denkende zaak of in hem zelfs van eeuwigheid ook zijn: welk denkbeeld voorwerpelyk overeen komt met hem zelfs.

1) Dat is, in onze ziel, als zijnde een denkbeeld van het lichaam, heeft uyt het zelve wel zijn eerste weezen, doch zy is daar van maar een vertooning of afbeelding, zoo in 't geheel, als bizonder in de denkende zaak.

sario pendent a qualitate rerum quibuscum unio locum habet. Quando igitur effectus illos percipimus, revera dicere possumus nos esse regeneratos. Prima enim nostra generatio erat ubi cum corpore uniebamur, qua tales actiones spirituumque motus exstiterunt; altera autem haecce nostra generatio fit, quando alios omnino amoris effectus, secundum incorporei hujus objecti cognitionem, in nobis percipimus, tantumque a priore differunt, quantum nter se differunt corporeum incorporeumque, mens et corpus. Quae igitur vere justeque regeneratio eo magis nominanda, quo ex amore et unione illis sequatur aeterna inmutabilisque stabilitas, uti ostendemus.

CAPUT VICESIMUM TERTIUM.

DE ANIMI IMMORTALITATE.

Quum attente consideramus quidnam mens sit et unde mutatio durationque ejus oriantur, facile videbimus, num mortalis an immortalis sit.

Mentem igitur dicebamus esse ideam in re cogitante, ex rei quae in natura est essentia ortam. Unde sequitur, quod uti rei mutatio duratioque mentis etiam mutatio et duratio erit: notavimus praeterea mentem uniri posse sive cum corpore cujus idea est sive cum Deo, sine quo nec

[illegible]

[illegible] olgen, gelyk wy zullen toonen.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

OVER DE ONSTERFFELYKHEID DER ZIELE.

Wanneer wy maar aandagtelyk aanmerken wat de ziel , en waer uyt haare verandering en duuring komt te ont- aan, zoo zullen wy ligtelyk zien, of zy sterffelyk dan ' zy onsterffelyk is. Nadien wy nu gezegd hebben, dat e ziel een denkbeeld is, in de denkende zaak, van de eezendlykheid eenes zaaks, die in de natuur is, ontstaan- e, zoo volgt hier uyt, dat, na dat de duuring en veran- ering der zaak is, daar na ook de duuring en verande- ng der ziel moet zijn: vermits nu de ziel (gelijk wy angemerkt hebben) kan vereenigd worden of met het chaam, waar van zy een denkbeeld is, of met God,

existere nec concipi potest. Unde facile deduci potest:

1. quando mens cum corpore solo unita est, corpusque illud., amoris ejus fundamentum, perit, et illam perire debere; corpore enim carens etiam perire debet. Vero

2. quando cum alia re, quae immutabilis est, unitur, e contrario etiam immutabilis continuabit. Quare enim fieri posset, ut destrueretur? Non a se ipsa, uti enim non a se ipsa initium capere potuit, cum nondum erat, sic et nunc cum jam est mutari destruique nequit. Ita ut illud quod solum rei essentiae causa est, etiam (qnando perit) ejus non-essentiae est causa, quia ipsa mutatur destruiturque.

CAPUT VICESIMUM QUARTUM.

DE DEI ERGA HOMINEM AMORE.

Hucusque satis ostendisse nobis videmur, quid sit amor noster erga Deum ejusque effectus scil. aeternitas nostra. Ita ut non necesse ducamus aliquid de aliis dicere rebus, uti de gaudio in Deo, animi tranquillitate, etc. quia e dictis facile videndum est, quomodo ea se habeant et quid de iis dicendum esset.

Jam igitur videndum restat, cum hucusque de nostro erga Deum amore dixerimus, an etiam Dei detur amor erga

zonder wien zy noch bestaan noch verstaan kan worden, zoo is daar uyt ligtelijk af te leiden:

1. By aldien de ziel alleen met het lichaam is vereenigd, en dit, het welk de grondslag haarer liefden is, vergaat, dat zy als dan, het zelve ontbeerende, ook daar meede moet vergaan. Maar

2. Zoo de ziel met een andere zaak, die onveranderlyk is en blijft, vereenigd word, dat ze dan met dezelve ook onveranderlyk en bestendig blijven moet. Want waar door zou het moogelyk zijn, dat zy zou vernietigd worden? Niet door zich zelve, want zoo weinig als eenig ding uyt zich zelven, doe het noch niet was, kan beginnen te zijn, zoo min kan dat ook, nu het is, uyt zich zelven veranderen of vergaan. Zoodat hetgeen alleen de oorzaak van de weezendheid eener zaak is, ook, wanneer die komt te vergaan, daarom de oorzaak haarer niet-weezendheid moet zijn, om dat zy zelve verandert of vergaat.

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

VAN GODS LIEFDE TOT DEN MENSCH.

Wy achten tot hier toe genoegzaam te hebben getoond, wat onze liefde is tot God; als ook deszelfs uytwerkinge, namendlyk onze eeuwigduurendheid. Zoo dat wy 't nu niet noodig achten om thans van andere dingen iets te zeggen, als van de blijdschap in God, de gerustheid des gemoeds, enz. vermits men, uyt het reeds gezegde, ligtelyk kan zien, wat daar af is, en van het zelfde zou te zeggen zijn. Maar dewijl wy tot noch toe hebben gesprooken, van onze liefde tot God, zoo is 'er nu noch overig om te spreeken,

nos, homines, quando ipsi illum amamus? Quia autem dicebamus, Deo nullum cogitandi modum praeter illos qui in creaturis sunt attribui posse; ita et Deus dici nequit homines amare; multoque minus eos amaturus esse quia ipsum amant, osurus quia ipsum oderunt. Tunc enim supponendum esset, homines tale quid libere facere, nec a prima quadam causa pendere; quod jam antea demonstravimus falsum esse; praeterea in Deo nonnisi magnam mutabilitatem causaret, si amare et odisse inciperet, ad illud a re quadam extra eum motus vel causatus. Quod ipsa esset absurditas.

Quando autem dicimus Deum homines non amare, hoc non ita intelligendum, acsi homines (ut ita dicamus) solos relinqueret, sed quia homo, cum omnibus quae existunt, ita in Deo est, ut Deus ex omnibus hisce ita consistat, ut nullus proprie amor in ipso ad aliud quid locum habere possit; quia omnia simul in ipso consistunt.

Unde praeterea sequitur Deum hominibus non leges ferre, quibus quando obediunt, eos renumeret, vel, clarius ut loquamur, Dei leges non istius esse naturae, eas ut transgredi possimus. Regulae enim in natura a Deo positae, secundum quas omnia proveniunt durantque, — leges si illas vocare volumus — tales sunt, ut nunquam transgredi eas possimus, uti v. c. debiliorem fortiori cedere debere; nullam causam plus producere posse quam in se habet; et plurae jusmodi, quorum natura talis est, ut nunquam mutentur, nunquam incipiant, sed omnia iis subordinata sint. Ut vero breviter aliquid de eo dicamus, omnes

: 'er ook een liefde van God tot ons menschen is, wan-
ær wy hem komen lief te hebben. Doch dewijl wy ge-
gd hebben, dat aan God geene wijzen van denken, buyten
geene welke in de schepzelen zijn, konnen worden toe-
past, zoo kan men geenzins zeggen, dat God de men-
hen lief heeft, en veel minder dat hy hun zou lieven om
it zy hem lieven, of haaten om dat zy hem haaten; want
as doende zou men moeten onderstellen, dat de menschen
odanig iets vrywillig deeden, en niet afhingen van een
rste oorzaak, het welke wy alvoorens hebben beweezen
ilsch te zijn; daar 'n booven zoude zulks in God een
oote veranderlykheid verwekken, die, daar hy te vooren
ɔch bemind noch gehaat had, nu zoude beginnen te be-
innen en te haaten, en daar toe zou bewoogen of veroor-
aakt worden door iets het welke buyten hem was: het
en de ongerijmdheid zelve is.

Maar als wy zeggen, dat God de menschen niet bemind,
o moet dat echter dus niet worden verstaan, als of hy
zelve (om zoo te spreeken) alleen liet heen loopen,
aar dewyl den mensche met alles wat 'er is te zaamen,
odanig in God zijn, dat God van hun allen dusdanig
staat, zoo moet het zoo begreepen worden, dat in hem
eene eigendlyke liefden tot iets anders plaats kan hebben,
n dat alles te zamen in hem bestaat.

Waar uyt volgt, dat God de menschen geene wetten
elt, om hun, wanneer zy die volbrengen, te beloo-
en; of, om klaarder te spreeken, dat Gods wetten
in zoodanig 'n natuur niet zijn, dat ze konnen over-
eden worden; als daar is, dat het swakkere voor het
arkere moet wijken, dat geen oorzaak meerder voort
in brengen als hy in zich heeft, en diergelyken, welke
in zoodanig 'n aart zijn, dat ze nooyt beginnen, noch
randeren, maar alles onder dezelve geschikt en geor-
end is. En om hier af kortelyk iets te zeggen, zoo
ent, dat alle zoodanige wetten, die niet overtreeden

leges quas transgredi nequimus divinae leges sunt, cujus causa est, quod omnia quae fiunt, non contra sed secundum ipsius decretum sunt. Omnes leges, quas transgredi possumus, humanae sunt leges, quia omnia ab hominibus ad eorem valetudinem decreta, non necessario ad totius naturae valetudinem quoque tendunt; sed e contrario ad multorum aliorum destructionem tendere possunt. Divinae leges ultimus finis sunt cujus causa existunt, nec subordinatae sunt; non ita vero humanae; quando enim naturae leges potentiores sunt hominum legibus, hae destruuntur.

Etsi vero homines ad suam valetudinem leges faciunt neque alium finem habent nisi ipsorum valetudinem promovendi; finis tamen ille (quippe aliis finibus subordinatus, ab alio superiore propositis, quique eos tamquam naturae partes ita operari faciat) servire etiam potest, ut cum aeternis a Deo ab aeterno latis legibus conveniat, itaque cum omnibus aliis omnia efficere auxilietur. Uti e. gr. apes, quamquam labore suo bonoque ordine quem inter se servant non alium finem habent, nisi hiberno tempori quandam sibi provisionem conservare, homo tamen super iis excellens, eos sustentans et observans prorsus alium finem habet scil. mel sibi acquirendi. Ita et homo, tanquam res particularis. finem ulteriorem non habet, quam finita ejus essentia tendit; cum vero etiam pars et instrumentum totius naturae sit, finis ille hominis, ultimus naturae finis esse nequit, quippe quae infinita sit, illoque inter cetera omnia, tanquam instrumento uti debeat.

Hucusque igitur de legibus a Deo latis. Animadverten-

konnen worden, waarelyk Gods wetten zijn, om dat alles, wat 'er volgens dezelve geschied, niet teegen maar na zijn eigen besluyt is. Daar in teegendeel alle dusdanige wetten, die overtreeden konnen worden, slechts menschelyke wetten zijn, vermits alles, wat de menschen voor hun welstand komen te besluyten, daarom niet en volgt tot welstand van de geheele natuur te zijn, maar daar 'n teegen zelf ter vernietiging van veele andere dingen kan verstrekken. De Goddelyke wetten zijn het laatste einde om het welke zy zijn, en niet geonderordend: maar de menschelyke wetten niet; want als de wetten der natuur magtiger als dezelve zijn, dan worden zy vernietigd.

Doch niet teegenstaande de menschen wetten tot hun eigen welstand maaken, en geen ander einde als dit daarmee beoogen, zoo kan nochtans zoodanig einde (als zijnde geonderordend onder andere eindens, welk een ander die booven haar is beoogd, en die haar als deelen van de natuur zijnde zoodanig laat werken) ook dienen, ten einde het met die onbegonne wetten Gods, door God van eeuwigheid gesteld, te zaamen loopt, en zoo met alle anderen alles helpt uytwerken. Want by voorbeeld, schoon de beyen met alle hunne arbeid en geschikte ordening, die zy onder elkanderen onderhouden, geen ander einde beoogen als voor hun zelven teegen de winter zeeker voorraad te bezorgen, zoo heeft nochtans den mensch, die booven haar gesteld is, en dezelve onderhoud en gade slaat, voor zich gansch ander einde daar mee voor, namendlyk om voor hem den Hooning te bekomen. Dus heeft ook den mensch, ten aanzien hy een bizonder ding is, geen verder oogmerk als zijn bepaalde weezendheid bereiken kan: maar ten opzigte, dat hy ook een deel en werktuyg der geheele natuur is, zoo kan deszelfs einde het laatste einde der natuur niet zijn, dewijle die oneindelyk is, en dat als alle anderen meede als een werktuyg van haar gebruykt.

Dus verre van de Godlyke wetten hebbende gehandeld,

dum jam est, hominem, in se ipso duplicem legem percipere:

1. in eo qui intellectu suo recte utitur adque Dei pervenit cognitionem; quae lex causatur communione quam cum Deo habet. Et

2 ex ea quam habet cum naturae modis.

Quarum una necessaria est, altera vero non; quia nunquam desinere potest cum illo unitus esse legesque ante oculos habere debet, secundum quas ei Deo et cum Deo vivendum est. Cum e contrario a lege, quae ex communione cum modis nascitur, quia ab hominibus secludere se potest, liberare se possit.

Cum igitur talem inter Deum hominesque ponamus communionem, juste quaeri posset, quomodo Deus hominibus se cognoscendum praebeat, illudque num fiat fierive posset verbis enunciatis vel immediate nullaque alia re intercedente, qua illud faceret. Respondemus verbis omnino non; tunc enim homo eorum significationem jam cognoscere debuisset, antequam ei enunciata fuerint; uti ex. gr. Deus si Israëlitis dixisset: ego Jehovah sum, Deus vester, jam absque verbis noscere debuissent eum esse Deum, antequam certiores fieri possent, illum Deum esse. Vocem enim illam et fulgurem Deum non esse sciebant, etsi dicebat vox se esse Deum. Idemque quod hic de verbis dicimus, de omnibus signis externis aeque dici volumus, quibus impossibile ducimus Deum se ipsis hominibus cognoscendum praebere. Quae cognitio igitur sola Dei essentia hominum

zoo staat nu aan te wijzen, dat den mensch in hem zelven tweederlei wet gewaar word:

1. In de geene die zijn verstand wel gebruykt, en tot de kennisse Gods komt, ontstaande door de gemeenschap die hy met God heeft. En

2. Die uyt zijne gemeenschap met de wijzen der natuur voortspruyt.

Waar van de eerste noodzakelyk is, maar de andere niet; alzoo hy nooyt kan nalaaten van met God vereenigd te zijn, maar altoos de wetten, volgens de welke hy voor en met God leeven moet, noodwendig moet voor oogen hebben; daar hy zich in teegendeel van de wet, die uyt zijne gemeenschap met de wijzen ontstaat, aangezien hy zich van de menschen af kan zonderen, kan ontslaan.

Dewijl wy dan een zoodanige gemeenschap tusschen God en de menschen stellen, zoo zou men met recht mogen vragen; hoe God zich zelven aan de menschen komt bekend te maaken? en of zulks geschied of geschieden kan door gesprooken woorden? of onmiddelyk door zich zelven, zonder eenig ander ding te gebruyken?

Waar op wy antwoorden, dat zulks door woorden niet geschieden kan, nadien, zulks zoo zijnde, den mensch alvoorens de beteekenis dier woorden moest geweeten hebben, eer die uytterlyke bekendmaking daar door tot hem wierd gedaan. Want als God by voorbeeld tot de Israëliten zeide: *Ik ben de Jehovah uwen God*, zoo moesten zy al-voorens, zonder die woorden, hebben geweeten dat God was, eer ze daar door konden verzeekerd zijn, dat hy het was [die tot hun sprak]: want die stemme, donder en blixem, wisten zy als doe wel dat God niet en was, ofschoon de stemme zeide, dat hy God was. En het zelfde, dat wy hier van de woorden zeggen, willen wy meede gezegd hebben van alle uytterlyke teekenen, waar van wy 't insgelyks onmogelyk achten, dat God zich daar door aan de menschen zou bekend maaken. Welke bekendmaaking

intellectui fieri debet; cum enim illud in nobis quod Deum cognoscere debet, intellectus sit, qui tam immediate cum ipso unitus est, ut absque eo nec existere nec concipi possit, indubitabiliter patet, nullam rem tam proprie intellectui attribui posse quam Deum ipsum, quia talis res nobis notior esse deberet quam ipse Deus; quod aperte pugnat cum omnibus quae hucusque clare ostendimus, Deum nempe causam esse et cognitionis nostrae et omnis essentiae omnium rerum particularium, quarum nulla absque eo non solum existere sed ne concipi quidem potest. Imo, etsi res quaedam finita et determinata Deo notior nobis esset, ea tamen nunquam ad Dei cognitionem pervenire possemus; quomodo enim fieri posset, ut e re finita ad infinitam et indeterminatam concludamus? etsi enim quandam actionem vel effectum quendam in nature videremus, cujus nobis causa incognita erat, impossibile tamen esset ut inde concluderemus, ad illud producendum re infinita et indeterminata opus esse. Quomodo enim noscere possumus, num ad illud producendum plures causae an una sufficeret sola? Quisnam nobis dicet? Ita ut denique concludamus, Deum, ut hominibus se cognoscere faciat, neque verbis, neque miraculis, neque alia re creata, et non nisi se ipso necessario uti posse vel debere.

—

dieshalven dan alleen door Gods weezendheid an 't verstand des menschen moet geschieden: want nademaal 't geen in ons God moet kennen het verstand is, en 't zelve zoo onmiddelyk met hem vereenigd is, dat het zonder hem niet kan bestaan noch verstaan worden, zoo blijkt daar uyt onweederspreekelyk, dat geenig ding zoo na aan het verstand kan worden toegevoegd als God zelve, om dat zoodanig ding als dan meer zou bekend zijn als God zelf; het welk opendlyk teegen alles strijd, wat wy tot hier toe klaarelyk beweezen hebben, dat God een oorzaak onzer kennisse en van de weezendheid aller bizondere dingen is, waar van den een noch ander zonder hem niet kan bestaan noch verstaan worden. Ja, schoon dat eenige eindige en bepaalde zaak ons al bekender was als God, zoo zouden wy echter nimmer daar door tot de kennisse Gods geraaken konnen; want hoe is 't mogelyk, dat wy uyt een eindige en bepaalde zaak een oneindige en onbepaalde zaak zouden konnen besluyten? En hoewel wy al eenige werkinge of werk in de natuur bemerkten, welkers oorzaak aan ons onbekend was, zoo waar 't dan echter noch onmoogelyk voor ons om daar uyt te konnen besluyten dat 'er, om het zelve voort te brengen, een oneindelyke en onbepaalde zaak moet zijn: want of 'er, om zoodanig 'n gewrogt voort te brengen, veele oorzaken hebben te zamen geloopen, dan of daar van maar een eenige is geweest, hoe konnen wy dit hier uyt weeten? of wie zal ons dat zeggen? Weshalven wy met recht besluyten, dat God, om zich aan de menschen bekend te maaken, noch woorden, noch wonderwerken, noch eenige andere geschapen ding gebruyken kan, maar daar toe noodzakelyk zich zelf alleen behoeft.

—

CAPUT VICESIMUM QUINTUM.

DE DIABOLIS.

De Diabolis utrum sint an non sint breviter jam dicemus.

Si Diabolus res est Deo omnino contraria, et quae a Deo nihil habet, cum ipso nihilo convenit, de quo jam antea diximus.

Si eum (cum nonnullis) rem quandam cogitantem habemus, quae nullum omnino bonum vult nec facit, seque totam contra Deum vertitur, certe valde miserabilis est, et si preces valerent, pro ejus conversione orandum esset.

Videamus autem an res tam miserabilis vel unum existere posset momentum; quo facto statim inveniemus quod non; e rei enim perfectione omnis ejus duratio procedit, et quo plus essentiae et divinitatis in se habeat, eo stabilior erit. Diabolus vero ne vel minimam quidem perfectionem in se habens, quomodo existere posset? Adde, quia stabilitas sive duratio modi in re cogitante ab amore et unione ejus cum Deo pendet, contrariumque prorsus hujus unionis cum in Diabolis detur, fieri non posse, ut existant.

Cum vero nulla detur necessitas Diabolos ponendi, quia causas odii, invidiae, iracundiae et ejusmodi passionum invenire possumus, uti fecimus, neque ad illud ejusmodi fictionibus nobis opus sit, quare illos poneremus?

—

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

VAN DE DUYVELEN.

Van de Duyvelen, of die zijn, of niet zijn, zullen wy nu kortelyk iets zeggen.

Indien den Duyvel een ding is, dat ten eenemaale teegen God is, en van God niets en heeft, dan komt hy over een met het niet, waar van wy al te vooren gesprooken hebben. En

Stellen wy den Duyvel (gelijk eenige willen) een denkend ding te zijn, het welke in 't geheel geen goed en doet, noch wil, en zich alzoo ten eene maale teegens God komt aan te kanten: zeeker zoo is hy wel ellendig; en, indien de gebeeden mogten helpen, zoo was als dan voor hem te bidden, tot bekeeringe.

Doch laat ons zien, of zulk 'n ellendig ding wel een oogenblik zou konnen bestaan, en wy zullen terstond bevinden van neen: want dewijl uyt de volmaaktheid eener zaak alle deszelfs duuring ontstaat, en dat hoe ze meer weezendheid en Godlykheid in haar heeft haare duuring des te bestendiger is; hoe zou dan den Duyvel, als hebbende in zich geene de minste vòlmaaktheid, konnen bestaan? Doet hier by, nadien de bestandigheid of duuring eener wyze in de denkende zaak afhangt van derzelver vereeniging en liefde met God, dat, het rechte teegendeel van deeze vereeniging in de Duyvelen gesteld zijnde, het dieshalven ook onmogelijk is, dat dezelve konnen bestaan.

Maar dewijl 'er geen de minste noodzaakelykheid is om Duyvelen te moeten stellen, nadien wy de oorzaaken van haat, nijd, toornigheid, en diergelyke lijdingen konnen vinden, gelijk wy hebben gedaan, zonder daar toe zoodanige vercieringen te vereysschen, waar toe dezelve dan gesteld?

CAPUT VICESIMUM SEXTUM.

DE VERA LIBERTATE.

Praecedentis capitis propositione non solum ostendere voluimus, Diabolos non esse, vero etiam causas sive (melius ut dicamus) illud quod peccata nominamus, quae nos impediunt quominus ad perfectionem nostram perveniamus, in nobis ipsis esse. In praecedentibus quoque demonstravimus, quomodo quarta cognitionis specie ad beatitudinem nostram perveniamus, et passiones destruantur; non ita, ut communiter dicitur, quod nempe supprimenda sint, antequam ad cognitionem et amorem Dei pervenire possimus. Quod idem est, ac si quidam ignorans primo ignorantiam suam deponere deberet, antequam ad cognitionem pervenire posset. Cum vero sola cognitio earum destructionis causa sit, uti ex omnibus quae dicebamus, patet; ita ex praecedentibus clare deducendum est, quomodo sine virtute, sive (ut melius dicamus) sine intellectus directione omnia in destructionem vertant, et nulla quiete frui possimus, et quasi extra elementum nostrum vivamus. Ita ut, quamvis et intellectui, uti ostendimus, cognitionis divinique amoris vi, non aeterna, sed temporalis tantum quies consequeretur, officium nostrum est et hanc quaerere, quia talis quoque est, ut ea fruentes, nullis aliis mundi rebus eam commutare vellemus.

Quod cum ita sit, magnam omnino absurditatem habere putamus, quod multi, magni ceterum Theologi habiti,

SES EN TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

VAN DE WAARE VRIJHEID.

ɘt de stelling van 't voorgaande hoofddeel, hebben wy alleen te kennen willen geeven, dat 'er geene Duyvelen maar ook dat de oorzaaken, of (om beeter te zeggen) ;een wy zonden noemen, die ons verhinderen om tot onze aaktheid te geraaken, in ons zelven zijn. Ook hebben n het voorgaande getoond, hoe wy door de vierde slag kennis tot onze gelukzaligheid geraaken, en onze Lijdin- vernietigd worden; niet zoo, gelijk gemeenelyk gezegd ., namendlyk dat zy al-voorens moeten bedwongen wor- eer wy tot de kennisse, en gevolglyk de liefden van God .en geraaken, vermits dat eeven zoo veel is als of men ɘ, dat iemand die onweetende is eerst zijne onwee- heid verlaaten moet, voor dat hy tot de kennisse ko- kan: maar gelijk alleen de kennisse een oorzaak van ernietiging derzelve is (zoo als dat over al uyt het e wy gezegd hebben blijkt), zoo is ook uyt het ove- desgelijks klaar af te neemen, hoe zonder deugd of (om ɜr te zeggen) zonder het bestuur des verstands alles verderve stort, zonder voor ons eenige rust te konnen ɜten, en wy als buyten ons beginsel leeven. En al 't schoon dat voor het verstand, uyt kragt van de yke kennis en liefden, zoo als wy hebben getoond, eeuwige maar alleen een tijdelyke rust kwam te vol- zoo is het echter onze pligt om deeze zelfs te zoeken, ɜn die ook zoodanig is, dat men, deeze genietende, de- voor geene andere zaaken des waerelds zoude willen isselen.

ɜt welke dan zoodanig zijnde, zoo moogen wy met ɜn voor eene groote ongerijmdheid stellen, 't geen vee-

consistat; quod ut faciam sequentes propositiones, tanquam res certas et demonstratas, adhibebo:

1. Quo res plus essentiae habet, eo plus etiam actioni passionisque habet minus; certum enim est agentem agere illo quod habet, patientem vero pati eo quod non habet.

2. Omnis passio quae a non essendo ad essendum vel ab essendo ad non essendum est, procedere debet ab agente externo non vero ab interno; nulla enim res per se considerata in se causam habet se destruendi, quando est, vel efficiendi ut non sit.

3. Quodcunque non ab externis causis productum est, cum iis communionem habere nequit, quare ab iis nec mutari nec commutari poterit. Ex IIa et IIIa prop. concludo:

4. Omnia a causa immanente vel interna (quod mihi unum est) producta destrui vel mutari nequeunt, quamdiu causa ea manet; tale enim productum, uti non procedit a causis externis, mutari etiam nequit per secundam propositionem. Et quia nulla omnino res nisi externis causis destrui potest, impossibile est productum illud perire posse, quamdiu causa ejus duret.

5. Causa liberissima et quae Deo optime respondet immanens est; ab illa enim causa productum ita pendet, ut sine illa nec existere nec concipi possit, nec etiam (per IIm et IIIm prop.) alii causae subjectum sit; praeterea cum illa ea ratione unitum est, ut totum cum illa unum efficiat.

Ex omnibus hisce propositionibus jam concludam:

lyke vrijheid is, en waar dezelve in bestaat: waartoe ik dan de volgende stellingen, als zaaken die zeeker en beweezen zijn, gebruyken zal:

I. Voor zoo veel een zaak meer weezen heeft, zoo veel te meer heeft zy van de doening, en des te minder van de lijding. Want het is zeeker dat de doender werkt door 'tgeen hy heeft, en den lijder lijd door 't geen hy niet en heeft.

II. Alle de lijdinge, welke is van niet zijn tot zijn, of van zijn tot niet zijn, moet voortkomen van een uyterlyke, en niet van een innerlyke doender. Want geen zaak, op zich zelven aangemerkt, kan, wanneer ze niet is, deszelfs zijn veroorzaken; of, wanneer ze is, een oorzaak weezen om zich te vernietigen.

III. Al wat niet is voortgebragt van uytterlyke oorzaken, kan met dezelve ook geen gemeenschap hebben; en dienvolgende van dezelve ook niet veranderd, noch verwisseld worden. Uyt deeze IIde en IIIde stelling besluyt ik:

IV. Alle het gewrogte eener innerlyke of inblijvende oorzaak ('t welk by mijn een is) is niet mogelyk van te konnen vergaan, noch veranderen, zoo lang als deeze zijne oorzaak blijft. Want dewijl zoodanig 'n gewrogt, hetwelke van geen uyterlyke oorzaak is voortgebragt, ook door dezelve (volgens de IIde stelling) niet veranderd kan worden, zoo en is het dan niet mogelyk dat dit gewrogt zou konnen vergaan, of veranderen, zoo lang als deeze zijne oorzaak duurt.

V. De alder vrijste oorzaak, en welke God best past, is de inblijvende. Want van deeze oorzaak hangt het gewrogt zoodanig af, dat het zelve zonder haar niet bestaan noch verstaan kan worden, noch ook [volgens de IIde en IIIde stelling] aan eenige andere oorzaak onderworpen is; waar by komt, dat den een zoodanig met den andere is vereenigd, dat ze t' zamen een geheel maaken.

Uyt alle deeze stellingen zal ik nu besluyten:

Primo, quia Dei essentia infinita est, et actionem infinitam passionisque infinitam negationem habet, secundum primam propositionem, et res, quanto magis per essentiam suam majorem cum Deo unitae sunt, tanto plus etiam actionis habent passionisque minus; tanto magis etiam a mutatione et perditione liberae sunt.

Secundo, quia (per IIm prop.) nulla res suae destructionis causa esse potest, nec, ab ulla externa producta causa, ab ea (per IIIm prop.) mutari, sed (per IVm prop.) internae causae productum destrui vel mutari nequit, quamdiu haec ejus causa perdurat; sequitur verum intellectum nunquam perire posse, quia non e causis externis, sed a Deo provenit, quippe quae causa ejus aeterna est.

Tertio, omnia intellectus producta quae cum eo unita sunt prae aliis omnibus aestimanda sunt, quia producta interna causae internae praestantissima sunt (secundum quintam prop.). Unde sequitur,

Quarto, omnia quae extra nos operamur producta, quanto perfectiora sunt, tanto magis fieri posse, nobiscum ut uniantur, ad unam nobiscum efficiendum naturam. Ea ratione, cum per unionem meam cum Deo ideas in me veras produco, easque et proximis meis notifico, aequalis mecum salutis ut participes fiant, efficitur in iis eandem cupiditatem ac in me produci et eorum meamque voluntatem eandem esse, et unam eamdemque nos efficere naturam semper in omnibus inter se convenientem.

Nademaal het weezen Gods oneindig is, en dus een indige doening, en een oneindige ontkenning van alle ding heeft (volgens de Iste stelling), zoo hebben dan dingen, hoe ze door haare meerder weezendheid te met God vereenigd bennen, dies te meer van de ning, en minder van de Lijding; en zijn zoo veel te ook vry van verandering en verderving. Alzoo (volgens de IIde stelling) geen zaak een oor- zijner vernietiging kan zijn, noch dezelve, van geen terlyke oorzaak voortgekomen zijnde, daar van (volgens de IIIde stelling) niet kan worden veranderd, maar (volgens de IVde stelling) het gewrogt eener innerlyke oorzaak vergaan noch veranderen kan, zoo lang als deeze zijne duurt; zoo volgt, dat het waare verstand, nadien geen uyterlyke oorzaaken, maar van God onmid- voortgebragt, vermits deeze zijne oorzaak eeuwig randerlyk is, niet vergaan noch veranderen kan, dezelve noodzakelyk eeuwig en bestendig blijft. de innerlyke gewrogten eener inblijvende oor- de Vde stelling) de aldervoortreffelykste zijn, dan alle de gewrogten van het waare verstand, zelve vereenigd zijn, ook booven alle ande- waardeerd, en met haare oorzaak noodzake- Waar uyt volgt, dat gewrogten, die wy buyten ons zelven wer- ter zijn, hoe ze meer mogelyk bennen om en vereenigen, en een en dezelfde natuur maaken. In deezer voegen is 't, wanneer vereeniging met God in mijn waarachtige rtbreng, en deeze dingen aan mijn naasten maaken, opdat dezelve met mijn gelijkelyk tig zijn, dat hier door in hunlieden een als in my ontstaat, en dat hun wil en dezelve is, en wy aldus een eenige na- over een komt, uytmaaken.

Ex omnibus dictis facile intelligitur quaenam sit libertas humana [1]), quam igitur definio, esse eam firmam existentiam quam intellectus noster immediata sua cum Deo unione acquirit, ut in se producat ideas, et extra se opera cum ejus natura bene convenientia, cum tamen nec eae nec opera ejus quibusdam externis subjecta sint causis, per quas mutari vel commutari possint. Uti et ex eo quod dictum est patet, quaenam res in potestate nostra nec externis causis subjectae sint. Quo etiam simul demonstratur aeterna et constans intellectus nostri duratio, et denique quaenam sint opera, quae prae omnibus aliis aestimanda sint.

Jam mihi restat, omnia ut ad finem perducamus, amicos, quibus haec scribo, adhortari, ne mirentur nova (quae hic forte viderent); res enim vera esse non desinit, quia non a pluribus accepta est. At quia conscii quoque estis qualitatis seculi in quo vivimus, quam maxime vos precor ut curam habeatis circa manifestationem horum aliis. Non dicere volo, vos ea omnino vobiscum servare debere, sed tantum, si unquam incipiatis illa cuidam patefacere, nullus vobis adsit scopus nisi proximorum vestrorum salus, certioribus simul quam evidentissime, laboris vestri

---

1) Rei servitium in eo consistit, quod causis externis subjecta sit; libertas vero contra, quod ea iis non subjecta sed ab iis libera sit.

Uyt alle dit gezegde kan ligtelyk begreepen worden, welke de menschelyke [1]) vrijheid is; die ik aldus beschrijf te zijn, namendlyk, dat ze is eene vaste wezendlykheid, die ons verstand door derzelver onmiddelyke vereeniging met God verkrijgt, om in zich voort te brengen denkbeelden, en buyten zich gewrogten, die met haar natuur wel over een komen, zonder dat zy of haare gewrogten aan eenige uytterlyke oorzaak onderworpen, noch door dezelve veranderd of verwisseld konnen worden. Gelijk ook uyt ons gezegde blijkt, welke de dingen zijn, die in onze magt, en aan geen uytterlyke oorzaak onderworpen bennen. Waar meede dan ook t' effens de eeuwige en bestandige duuring van ons verstand beweezen word: en eindelyk welke de gewrogten zijn, die wy booven alle anderen te waardeeren hebben.

Nu is my, om van dit alles een eynde te maaken, alleen noch overig de vrienden, tot welke ik dit schrijve, te vermaanen, dat ze zich niet verwonderen over de nieuwigheeden [die hun hier mogten voorkomen]; alzoo een zaak, schoon zy van veelen niet is aangenomen, daarom niet nalaat waar te zijn. En dewijl u ook niet onbewust is, de hoedanigheid der eeuw, in welke wy leeven, zoo wil ik u dan ten hoogsten gebeeden hebben, wel goede zorge te te willen dragen, omtrent het gemeen maaken deezer dingen aan anderen. Ik wil niet zeggen, dat gy die ten eene maal zult by u houden, maar alleen, zoo gy dezelve ooit aan anderen wilt gemeen maaken, dat alsdan u oogmerk niets anders als alleen het heil van uwen naasten is: met eene door baarblijkelykheid verzeekerd zijnde, dat de belooninge uwer arbeid u daar in niet bedriegen zal. Ein-

---

1) De slaverny van een zaak bestaat, in onderworpen te zijn aan uytterlyke oorzaaken; de vrijheid daar 'n teegen, aan de zelve niet onderworpen, maar daar van bevrijd te zijn.

pretium in eo vos non decepturum. Denique si in legendo isto tractatu ulla difficultas contra illud quod certum habeo oriretur, rogo vos non statim festinare, ut ei contradicatis, antequam satis temporis et perpensionis ei dederitis; quo facto, non dubito, quin vobis optatus inde procedat

FINIS.

zoo u, in het doorleezen deezer dingen, teegens 't
ik voor vast stel, eenige swaarigheid mogt toeschij-
zoo verzoek ik, dat gy u daarom aanstonds niet ver-
om het zelve te weederleggen, voor en al eer gy het
genoegzame tijd en overweeginge zult hebben over-
het welke zoo doende, ik mijn verzeekerd houde,
zult geraaken tot het gewenschte

EINDE.

APPENDIX.

I.

DE SUBSTANTIAE NATURA.

AXIOMATA.

I. Substantia natura sua suis modificationibus prior est.

II. Res quae differunt vel realiter vel modaliter distinguuntur.

III. Res quae realiter distinguuntur vel attributa diversa habent, uti cogitationem et extensionem, vel diversis adscribuntur attributis, uti intellectus et motus, quorum unus ad cogitationem, alter ad extensionem pertinet.

IV. Res quae attributa habent diversa, uti et illae quae ad diversa attributa pertinent, una alterius nihil in se habent.

V. Illud quod nihil alterius rei in se habet, nec causa esse potest existentiae istius rei.

VI. Illud quod sui ipsius causa est se ipsum non potuit determinare.

VII. Illud per quod res conservantur, natura sua, illis rebus prius est.

ANHANGZEL.

I.

VAN DE NATUUR DER ZELFSTANDIGHEID.

KUNDIGHEDEN.

I. De zelfstandigheid is, weegens zijne natuur, eerder als deszelfs wijzen.

II. De dingen welke verscheiden zijn worden onderscheiden òf dadelyk òf wijziglyk.

III. De dingen, welke dadelyk onderscheiden worden, hebben òf verscheide eigenschappen, gelijk als de denking en uitgebreidheid, òf worden toegepast aan verscheide eigenschappen, als de verstaning en beweeging, welke eerste behoort tot de denking, en het andere tot de uitgebreidheid.

IV. De dingen welke verscheide eigenschappen hebben, als meede de dingen welke tot verscheide eigenschappen behooren, hebben in zich geen ding den eene van den ander.

V. Dat geene, 't welk in zich niet iets heeft van een ander ding, kan van de weezendlykheid van zulk 'n ander ding geen oorzaak zijn.

VI. Dat geene, 't welk een oorzaak van zich zelven is, kan onmogelyk zich zelfs hebben bepaald.

VII. Het geen, door 't welk de dingen onderhouden worden, is weegens zijn natuur eerder als zoodanige dingen.

PROPOSITIONES.

I.

Nulli substantiae realiter existenti adscribi potest unum idemque attributum, quod alii adscribitur substantiae, sive (quod idem est) duae in natura substantiae unius ejusdemque naturae existere nequeunt.

Demonstratio. Substantiae enim cum duae sint, diversae sunt, itaque (per IIm axioma) vel realiter vel modaliter distinguuntur; non modaliter, tum enim modi natura sua substantia essent priores, contra axioma I; *ergo* realiter, itaque (per IVm axioma) de una dici nequit quod de altera dicitur; quod erat demonstrandum.

II.

Una substantia alterius existentiae causa esse nequit.

Dem. Talis causa aliquid effectus talis (per Im prop.) in se habere nequit: utriusque enim differentia realis est, itaque (per Vm axioma) una alteram producere nequit.

III.

Omnis substantia, sive ejus attributa, sua natura infinita, et in genere suo summe perfecta est.

Dem. Nulla substantia (per IIm prop.) ab alia causata est; itaque si realiter existit, sive Dei attributum est sive extra Deum sui causa fuit. Si *primum*, necessario infinita et in genere suo summe perfecta est, uti

VOORSTELLINGEN.

I.

Geen zelfstandigheid, weezendlyk zijnde, kan worden toegepast een en de zelfde eigenschap, welke aan een andere zelfstandigheid word toegepast; of (het welk 't zelfde is) in de natuur en konnen geen twee zelfstandigheeden, van een en de zelfde natuur, gesteld worden.

Betoging. De zelfstandigheeden, twee zijnde, zijn verscheiden; en dieshalven worden zy (*volgens de tweede kundigheid*) onderscheiden òf dadelyk òf wijziglyk; niet wijziglijk, want dan waaren de wijzen door haar natuur eerder als de zelfstandigheid, teegens de eerste kundigheid: derhalven dan dadelyk. En dienvolgende kan (*volgens de vierde kundigheid*) van den eenen niet gezegd worden, dat van den anderen word gezegd; *het welke te bewijzen was.*

II.

De eene zelfstandigheid kan geen oorzaak zijn van de weezendlykheid van een andere zelfstandigheid.

Betoging. Zoodanig een oorzaak kan in zich niets hebben van zulk een gewrogt (*gelijk blijkt uit de eerste voorstelling*); want het verschil tusschen hun is dadelyk: en dieshalven kan (*volgens de vijfde kundigheid*) den een den anderen niet voortbrengen.

III.

Alle zelfstandigheid, of derzelver eigenschappen, is door haar natuur oneindig, en ten opperste volmaakt in haar geslagt.

Betoging. Geen zelfstandigheid is veroorzaakt, van een ander (*volgens de tweede voorstelling*): en by gevolg, zoo ze weezendlyk is, zoo is ze òf een eigenschap van God, òf ze heeft buyten God geweest een oorzaak van zich zelfs. Indien het eerste, zoo is ze noodzakelyk on-

omnia sunt Dei attributa. Si *secundum*, etiam necessario talis est, quia (per VIm axioma) se ipsa determinare non potuit.

IV.

Ad substantiae essentiam existentia natura tantopere pertinet, ut impossibile sit in intellectu infinito ideam essentiae alicujus substantiae ponere, quae non realiter in natura existat.

Dem. Vera ideae objecti essentia, aliquid realiter ab ea idea diversum est, et vel realiter existens (per IIIm axioma) vel in alia re comprehensum est quae realiter existit, et a qua non realiter sed modaliter tantum distinguitur; quales sunt omnia entia sive res quas videmus antea non in extensione, nec in ejus motu et quiete comprehensa fuisse, et quando existunt non realiter sed modaliter tantum ab extensione distingui. Contradictioni vero se implicat, ens substantiale tali modo in alia re comprehensum esse, quippe quod ab ea non realiter distingueretur, contra prop. I, nec quoque producta esse posset a subjecto quod eam comprehendit, contra prop. II, nec denique natura sua infinita et in genere suo summe perfecta esse posset, contra prop. III; *ergo*, quia essentia ejus in nulla alia re comprehensa est, res est per se ipsa existens.

COROLLARIUM.

Natura per se ipsa et per nullam aliam rem cognoscitur. Infinitis constat attributis, quorum unumquodque ipsum infinitum et in genere suo perfectum est, ad cujus essentiam existentia pertinet, ita ut extra illam nulla sit essentia sive esse, illaque accurate conveniat cum essentia solius augusti et benedicti Dei.

eindig, en ten hoogste volmaakt in haar geslagt, als hoedanig zijn alle de eigenschappen Gods. Indien het tweede, zoo is ze nootwendig ook zoodanig, nadien ze zich (*volgens de zesde kundigheid*) niet kan hebben bepaald.

IV.

Tot het weezen eener zelfstandigheid behoort van natuure weezendlyk te zijn: zoo zeer dat het onmogelyk is, in een oneindig verstand te konnen stellen, een denkbeeld van het weezen eener zelfstandigheid, welke in de natuur niet weezendlyk en zij.

Betoging. Het waare weezen van het voorwerp eenes denkbeeld is iets dat van dit denkbeeld onderscheiden is: en dit iets is (*volgens de derde kundigheid*) òf dadelyk weezendlyk òf begreepen in een andere zaak, die dadelyk weezendlyk is, van de welke het niet dadelyk maar alleen wijziglyk onderscheiden word; hoedanig zijn alle de weezens of dingen die wy zien, dat te vooren in de uitgebreidheid noch derzelver beweeging of rust begreepen waaren, en wanneer zy weezendlyk zijn, daarvan niet dadelyk maar alleen wijziglyk onderscheiden worden. Doch het wikkelt zich in teegenstrijdigheid, dat een weezen van zelfstandigheid op deeze wijze in een andere zaak begreepen zoude zijn, als waarvan hy dan niet dadelyk zou konnen onderscheiden worden, teegens de eerste voorstelling; als ook dat zy van een onderwerp 't geene haar begreep zou worden voortgebragt, teegens de tweede voorstelling; en eindelyk dat ze dan door haar natuur niet kon oneindig en ten opperste volmaakt in haar geslagt zijn, teegen de derde voorstelling. Derhalven dan, dewijl haar weezen niet in eenig ander ding begreepen is, zoo is ze dan een zaak die door zich zelve bestaat.

TOEGIFT.

De natuur word door zich zelfs en niet door eenig ander ding gekend. Zy bestaat uyt oneindige eigenschappen, waar van een iegelyk oneindig en volmaakt in haar geslagt is. Invoegen tot deszelfs weezen zoodanig de weezendlykheid behoort, dat buyten dezelve geen weezen meer en is, noch zijn kan; en zy aldus bestiptelyk over een komt met het weezen van den alleen heerlyke en gezegende God.

II.

DE MENTE HUMANA.

Homo cum sit res creata finita, etc., necesse est illud, quod cogitationis habeat, quodque mentem vocamus, modum illius esse attributi quod cogitationem vocamus, nec aliud quid nisi hanc modificationem ad ejus essentiam pertinere; et hoc tantopere, ut, si modificatio illa destruitur, mens etiam destruatur, etsi praecedens immutabile manet attributum. Eodem quoque modo illud quod mens extensionis habet, quodque corpus vocamus, nihil aliud est nisi modificatio alius illius attributi, quod extensionem vocamus, quo destructo, nec corpus humanum amplius est, etsi extensionis attributum immutabile manet.

Ut vero intelligatur qualis illa sit modificatio quam mentem vocamus, et quomodo a corpore originem ducat mutatioque ejus a solo pendeat corpore (quod apud me est unio corporis et mentis) notetur:

1. Modificationem immediatissimam attributi, quod cogitationem vocamus, in se habere objective essentiam formalem omnium rerum; quadam enim re formali posita, cujus essentia objective non esset in attributo praedicto, omnino non infinita nec in genere suo perfecta esset, contra illud quod tertia propositione jam demonstratum est. Atque cum natura sive Deus sit ens, de quo infinita dicuntur attributa, quodque in se comprehendit omnia rerum creatarum essen-

II.

VAN DE MENSCHELIJKE ZIEL.

n mensch een geschapen eindige zaak enz. zijnde, is odzakelyk dat het geen hy van de denking heeft, en lke wy ziel noemen, zulks een wijziging van die eyhap zij welke wy de naam van denking geeven, zondat tot zijn weezen eenig ander ding als deeze wijzibehoort; en dit zoodanig zelf, dat als deeze wijziging ete gaat de ziel dan ook vernietigd word, of schoon orgaande eygenschap onverandelyk de zelve blijft. En e zelve wijze is ook het geen hy van de uytgebreidheeft, en 't welke wy lichaam noemen, niet anders en wijziging van de andere eygenschap, die wy de van uytgebreidheid geeven, zoodanig ook, dat als wijziging vernietigd word dan 't menschelyk lichaam ıd te bestaan, ofschoon de eigenschap van uytgebreidmeê onveranderlyk dezelve blijft.

ı nu te verstaan wat deeze wijze die wy ziel noemen n hoe dezelve haar oorspronk van het lichaam heeft, ok hoedanig haare verandering alleenig afhangt van ichaam ('t welk by my de vereeniging van ziel en lim is), zoo heeft men aan te merken:

Dat de alderonmiddelykste wijziging van de eigen-, die wy denking noemen, voorwerpelyk in zich heeft vormelyk weezen aller dingen: want indien men steleenig vormelyk ding, welkers weezen in de voornoemgenschap niet voorwerpelyk en was, zoo waar dezelve niet oneyndig, noch ten hoogste volmaakt in haar gt, 't geen strijdig is teegen het geene in de derde stelling is beweezen. En nadien de natuur, of God, weezen is, tot de welke oneindige eigenschappen been, waar in de weezens van alle de geschapen dingen

tias; est necesse ejus in cogitatione produci infinit quae objective in se habeat totam naturam, qua in se est.

2. Notetur, omnes reliquas modificationes, ut cupiditatem, laetitiam, etc. originem ducere a immediata modificatione, ita ut, nisi ista praeceder cupiditas, laetitia, etc. esse non posset. Unde concluditur, amorem naturalem, qui in quaqu suum corpus conservandi nullam aliam origin posse, nisi ideam sive essentiam objectivam, corporis in attributo cogitante est. Porro, qui tentiam ideae sive essentiae objectivae nihil al latur nisi attributum cogitans et objectum si formalis, certum est quod dicebamus, ideam s tiam objectivam attributi cogitantis immediatissim modificationem. Quare in attributo cogitante null potest modificatio, quae pertineret ad essentiam juscunque rei, nisi sola illa idea, quae neces revera existentis rei in attributo cogitante esse d lis enim idea ceteras modificationes, amoris, c laetitiae etc. secum trahit. Quia igitur idea p objecti existentia, objecto mutato vel destruct mutationis vel destructionis ratione ipsa quoque

---

1) Inmediatissimam attributi modificationem illam dic existat, nulla alia modificatione in illo attributo opus habet.

zijn bevat; zoo is 't noodzakelyk dat daar van in de denking word voortgebragt een oneindig denkbeeld, hetwelk in zich voorwerpelyk de geheele natuur bevat, zoodanig als die dadelyk in zich is.

2. Staat aan te merken, dat alle de overige wijzingen, als liefde, begeerte, blijdschap, enz. haare oorspronk van deeze eerste en onmiddelyke wijzing hebben, zoodanig dat, indien dezelve die niet voor ging, daar geen liefde, begeerte noch blijdschap enz. zoude konnen zijn. Waar uyt klaarelyk beslooten word, dat de natuurlyke liefden, die in iedere zaak is, tot behoudinge zijnes lichaams, geen andere oorspronk hebben kan als van het denkbeeld of voorwerpelyk weezen, dat van zoodanig lichaam is in de denkende eigenschap. Verder, wijl tot het weezendlyk zijn van een denkbeeld of voorwerpelyk weezen, geenig ander ding als de denkende eigenschap, en het voorwerp of vormelyk weezen, word vereyscht, zoo is 't dan zeeker, het geene wy gezegd hebben, dat het denkbeeld of voorwerpelyk weezen, de [1]) alderonmiddelykste wijziging is van de denkende eigenschap. Dienvolgende kan er in deeze eigenschap geen andere wijziging gegeeven worden, welke zou behooren tot het weezen van de ziel eenes iegelyk'n ding, als alleen 't denkbeeld, 't welk noodzakelyk van zulken ding weezendlyk zijnde moet weezen in de denkende eigenschap; want zulk 'n denkbeeld sleept met zich de overige wijzingen, van liefde, begeerte, blijdschap enz. Nademaal nu het denkbeeld voort komt van de weezendlykheid des voorwerps, zoo moet dan ook, het voorwerp veranderende of vernietigende, na deszelfs hoedanigheid en maat van verandering of vernietiging, ook dit haar

—

1) Ik noem de alderonmiddelykste wijziging van de eigenschap de geene, die, om weezendlyk te zijn, niet noodig heeft eenige andere wijziging in dezelve eigenschap.

tari sive destrui debet, quippe quae cum objecto unita sit.

Ut igitur mentis essentiae adscribamus illud quo realiter existat vel sit, nihil aliud inveniri poterit nisi attributum illud et objectum de quibus locuti sumus; quae tamen ad mentis essentiam non pertinent, quia cogitationis objectum nihil ejus habet, et ab eo realiter distinguitur. Et quod ad attributum illud, jam demonstravimus illud ad essentiam praedictam pertinere non posse, quod per illud quod deinde dicemus evidentius adhuc videbitur; attributum nempe tamquam attributum cum objecto non unitum est, quia neque mutatur neque destruitur etsi objectum mutatur vel destruitur.

Mentis igitur essentia in eo solo consistit, quod idea sive essentia objectiva in attributo sit cogitante, ex essentia objecti originem ducens, quod in natura existit. Dico objecti quod realiter existit, etc. sine alia particularitate, ut comprehendam non solum extensionis modum sed et omnium infinitorum attributorum, quae aeque uti extensio mentem habent. Ut vero haecce definitio melius intelligatur, attendatur, necesse est, ad illud quod jam dixi, de attributis loquens, ea non secundum eorum existentiam distingui, uti etiam essentiam omnium modificationum in nominatis attributis comprehensam esse, et denique omnina attributa entis infiniti attributa esse. Quare etiam attributum cogitans, sive intellectum in re cogitante, in cap. IX partis prioris, filium sive creaturam diximus Dei immediatam, ab omni aeternitate

denkbeeld veranderen, of vernietigen, als zijnde dus vereenigd met het voorwerp.

Om dan aan 't weezen van de ziel 't geen toe te schrijven, waar door ze weezendlyk bestaat of is, men zal niets anders konnen vinden, als die eigenschap en 't voorwerp, van wien dat wy gesprooken hebben; welke nochtans niet behooren tot het weezen van de ziel, nadien het voorwerp van de denking daar van niets en heeft, maar van het zelve dadelyk is onderscheiden. En wat die eigenschap aangaat, wy hebben ook al-ree beweezen, dat ze daar toe niet behooren kan; dat, door het geen wy hier na zullen zeggen, noch klaarder zal gezien worden, alzoo de eigenschap niet is vereenigd met het voorwerp, wijl ze niet verandert noch vernietigt, schoon het voorwerp veranderd of vernietigd word.

Derhalven dan zoo bestaat het weezen van de ziel alleen in het zijn van een denkbeeld of voorwerpelyk weezen in de denkende eigenschap. ontstaande van het weezen eenes voorwerps, dat in de natuur dadelyk weezendlyk is. Ik zeg, van een voorwerp dat dadelyk weezendlyk is, enz. zonder eenige meerdere bizonderheid, om hier onder niet alleen te begrijpen de wijzinge van de uytgebreidheid, maar ook die van alle de oneindige eigenschappen, welke zoo wel als d' uytgebreidheid meede een ziel hebben. Doch om deeze beschrijving wat bizonderlyker te verstaan, dient acht geslagen op het geene ik al-reeds gezegd heb, spreekende van de eigenschappen, dat namendlyk dezelve niet na haar weezendlykheid worden onderscheiden, als meede dat het weezen aller wijzingen in de nu genoemde eigenschappen zijn begreepen, en eindelyk dat alle de eigenschappen zijn eigenschappen van een oneindig weezen. Waarom wy ook de denkende eigenschap, of het verstaan in de denkende zaak, in 't 9de hoofddeel van het eerste deel een zone, maakzel of onmiddelyk schepzel van God, van alle eeuwigheid van hem geschapen, hebben genoemd,

creatam, quia in se objective habet essentiam formalem omnium rerum, nec augetur aut diminuitur. Notandum enim, modificationes praedictas, etsi earum nulla realis sit, tamen aequaliter comprehensas esse in earum attributis; et quia nec in attributis nec in eorum modificationibus inaequalitas est, neque in idea ullum esse potest particulare, quod in natura non esset. Ubi vero particularis ejus existentia afficitur ab aliqua modificatione quocunque modo distincta ab attributis ejus (quia particularis ejus existentia, quam in attributo habet, ejus essentiae subjectum est), particulare quoddam se in modificationum ostendit essentiis, et perinde in essentiis objectivis, quae necessario earum in attributo cogitante comprehenduntur. Quae causa est, cur in definitione verbis hisce usi simus, quod mens, idea sive essentia objectiva (quod mihi idem est) in attributo cogitante originem ducat ex essentia objecti in natura realiter existentis. Quibus satis explicatum habemus, quidnam mens generaliter sit, dicto non modo ideas intelligentes, quae ex corporeis oriuntur modificationibus, sed et illae quae oriuntur ab existentia cujuscunque modificationis ceterorum attributorum.

Cum autem ceterorum attributorum non talem, qualem extensionis, cognitionem habeamus, videamus jam, num attendentes ad extensionis modificationem invenire possimus definitionem particulariorem magisque adaptatam ad mentium nostrarum essentiam exprimendam; hoc enim revera nobis in proposito est.

Supponimus itaque tanquam rem demonstratam, in extensione nullam aliam esse modificationem nisi motum et quietem, et quamcumque rem corpoream particularem nihil

nadien zy in zich heeft het voorwerpelyk weezen aller dingen, zonder te neemen of te geeven. Want staat aan te merken, dat de voorzeide wijzingen, schoon geen derzelve dadelyk is, nochtans gelijkmatig in hare eigenschappen zijn begreepen; en nadien er in de eigenschappen, noch derzelver wijzen geene ongelijkheid is, zoo en kan 'er in geenig denkbeeld eenige bizonderheid zijn, welke in de natuur niet zijn zou. Maar als haare bizondere weezendlykheid word aangedaan van eenige wijze, welk zich dus of zoo onderscheid van haare eigenschap (dewijl als dan haare bizondere weezendlykheid, die zy in d' eigenschap heeft, het onderwerp van haar weezen is) als dan vertoont 'er zich een bizonderheid in de weezens van de wijzingen, en gevolglyk ook in de voorwerpelyke weezens, die van de zoodanige noodzaakelyk begreepen worden in de denkende eigenschap. En dit is de reeden, waarom wy in de beschryving gebruykt hebben deeze woorden, dat de ziel, het denkbeeld, of voorwerpelyk weezen in de denkende eigenschap [dat by my 't zelfde is] ontstaat van het weezen eens voorwerps dat in de natuur dadelyk weezendlyk is. Waar meede wy genoegzaam achten verklaard te hebben wat in het algemeen de ziel is: verstaande onder het gezeîde niet alleen de denkbeelden, welke ontstaan uyt de weezendlykheid der lichamelyke wijzingen, maar ook die welke ontstaan uyt de weezendlykheid van een iegelyk 'n wijziging der overige eigenschappen.

Maar nademaal wy van die overige eigenschappen niet zoodanig 'n kennis als van de uytgebreidheid hebben, zoo laat ons zien of wy ten opzigte van de wijzinge der uytgebreidheid een bizonderder beschryving konnen uytvinden, die meer eigen is om 't weezen onzer zielen uyt te drukken, als 't welke ons eigendlyke voorneemen is.

Wy vooronderstellen dan, als een beweeze zaak, dat 'er in de uytgebreidheid geene andere wijziging en is als beweeging en rust, en dat 'n ieder bizonder lichamelyk ding

aliud esse, nisi certam motus quietisque proportionem; atque hoc ea ratione, ut, nisi in extensione aliud non esset, quam sive motus sive quies sola, nulla in illa res particularis ostendi vel esse posset; ita ut corpus humanum nil aliud sit nisi certa motus quietisque proportio.

Essentiam objectivam vero quae hujus proportionis essentialis motus quietisque in attributo cogitante datur, dicimus mentem corporis; quando igitur una harum modificationum (sive sit motus sive quies) in plus vel in minus mutatur, eadem ratione et idea mutatur; uti e. gr. quando quies augmentatur motusque diminuitur, illo dolor vel tristitia illa causatur quam frigus nominamus. Si vero motus augetur, dolor oritur quem nominamus calorem.

Quando autem motus quetisque gradus in omnibus corporis partibus non aequales sunt, sed nonnullae plus quam aliae motus et quietis habent, inde differentia sensus oritur, qualem experimur, quando baculo in oculos vel manus ferimur.

Et quando fit ut causae externae inter se differant, nec omnes eandem habeant effectum, oritur inde differentia sensus in una eademque parte, uti experimur ligno vel ferro in eadem manu icti.

Et rursus si mutatio in quadam parte facta causa est, ut ad priorem proportionem redeat, oritur inde laetitia, quam tranquillitatem, exercitationem jucundam, et hilaritatem nominamus.

Quia igitur explicavimus, quid sensus sit, facile videre

niet anders als 'n zeekere maat deezer beweeging en stilte is, zoo dat, indien 'er in de uytgebreidheid niets anders als alleen beweeging of alleen rust was, 'er in dezelve geen bizonder ding zou konnen zijn, of aangeweezen worden: invoegen het menschelyk lichaam niet anders als 'n zeekere gelijkmatigheid deezer beweeging en stilte is.

Het voorwerpelyk weezen nu 't welk van deeze weezendlyke eevenreedigheid van beweeging en rust in de denkende eigenschap is, dat zeggen wy is de ziel van zulk 'n lichaam. Waar uyt volgt, dat wanneer een van deeze twee wijzingen, het zy de beweeging of rust, in meer of min veranderd, dat na die maate als dan ook dit denkbeeld of de ziel veranderd. Want by voorbeeld, zoo 't gebeurt dat de stilte komt te vermeerderen, en de beweeging te verminderen, zoo word daar door als dan veroorzaakt die pijn of droefheid welk wy koude noemen.

Maar wanneer in teegendeel de beweeging komt te vermeerderen, zoo word daardoor veroorzaakt die pijne welke wy dan hitte noemen.

Doch indien de trappen van beweeging en stilte in alle de deelen onzes lichaams niet gelijk, maar dat eenige derzelve van meerdere beweeging of stilte als de andere voorzien zijn, zoo ontstaat daar uyt 'n verscheidendheid van gevoel, zoo als wy onderzinden, wanneer wy met een stokje in de oogen of op de handen worden geslagen.

Daar by zoo de uytterlyke oorzaaken komen te verschillen, en niet alle de zelfde uytwerking en hebben, zoo spruyt daar uyt de verscheidendheid van 't gevoel, in een en het zelfde deel: gelijk wy ondervinden, als met een hout of ijser op een zelve hand geslagen word.

Maar als de verandering, welk in eenig deel geschied, een oorzaak is dat het zelve tot haar voorgaande eevenreedigheid van beweeging en rust wederkeert, zoo zullen wy dit vermaakelyke oeffening, en vrolykheid komen te noemen.

Dewijl wy dus verklaard hebben, wat het gevoel is, zoo

possumus, quomodo inde procedat idea reciproca sive nostra ipsorum cognitio, et quomodo ratiocinatio inde proveniat. Ex quibus omnibus etiam, quia mens nostra cum Deo unita et pars infinitae cogitationis est a Deo immediate ortae, clare videnda est clarae cognitionis et animi immortalitatis origo. In praesentia vero dictum sufficiet.

FINIS.

konnen wy nu ligtelyk zien, hoe hier uyt een weerkeerig denkbeeld of de kennisse onzes zelfs ontstaat, en hoe hier uyt ook de redeneering voort komt. Gelijk ook uyt alle deeze, om dat onze ziel met God vereenigd, en een deel van het oneyndig denkbeeld, van God onmiddelyk ontstaande, is, zeer duydelyk de oorspronk van de klaare kennis en onsterffelykheid der ziele word gezien. Doch voor teegenwoordig zal het gezegde ons genoeg zijn.

EINDE.

LECTORI SALUS.

Quamquam, Lector discrete, hacce computatione eruditis displicere nolimus, confidemus tamen, praecipuum publicationis cujusdam esse debere consilium indoctos adjuvare. Qua in re, hisce in provinciis juvenibus docilibus bonum exemplum habernus Domini Hudde Consulis Amstellodamensis, in Comparationum ejus Abbreviatione regulisque firmis et generalibus maximorum et minimorum; Domini Huygens — dilecti illius profecto ab omnibus artes istas amantibus — in pluribus ingeniosis nec minus perfectis ejus operibus; et Domini De Witt, dum videbat Consiliarii-pensionarii Hollandae, in clara ejus segmentorum descriptione conorum et computatione redituum ad vitam contra reditus solventes. Tanto magis itaque ei, qui a quoquam, vel tantillum docĩli, intelligi velit, a cognitis incipienti sensim sensimque licet adscendere, et de Iride tamquam a principiis initium facere. Quodam ergo prioribus sex Euclidis libris operam dante, hae annotationes, quae, secundum Horatii

AEN DEN LEZER.

—

Alhoewel men, Bescheyde Lezer, met deze Reeckeningh niet geerne de Geleerde zoude mishagen; zoo is eghter het vertrouwen, dat het voornaemste oogmerck van iet aen den dagh te brengen behoorde te zijn, om de ongeleerde te hulp te komen. Hier van heeft men in deze landen voor de jonge lieden, die neerstigh willen zijn, de goede voorbeelden van de Heer Hudde, Burgemeester van Amsterdam, in zijne verkortinge der vergelijckingen, en vaste en algemeene Regels der grootste en der kleynste; van de Heer Huygens, voorwaer den Ooghappel van alle die geene, die deze Konsten beminnen, in verscheyde van zyne geestige en nogtans zeer doorwerkte schriften; en van de Heer de Witt, in zijn leven Raedtpensionaris van Hollandt, in zijne klare beschrijvinge der Kegelsneden, en waerdye van Lijfrenten tegens Losrenten. Waerom het te meer voor die geene, die geerne van een ieder, een weynigh leergierig zijnde, zoude verstaen werden, geoorloft is, van het bekende een aenvang nemende allenskens op te klimmen, en met den Regenboogh als van den grondt te beginnen. By gelegentheydt dan, dat iemandt bezigh was met zigh te oefenen in de zes eerste Boecken van Euclides, zo heeft men deze aanmerc-

praeceptum, plus quam decem pressae jacuerunt annos ([1]), *eo solo in lucem editae sunt, ut adolescentes utilitatem usumque perspicerent principiorum quae edocti essent, et etiam quantum Algebrae cognitione iis opus sit, qui subtilibus istis penicillis Dei insignes creaturas, etsi pro parva tantum parte, imitari student. Quo, amate Lector, si exciteris, ut familiarem huncce contemplationis modum, naturalisque rationis perquisitionem non rejicias, leve hocce specimen plus boni causaverit, quam auctor sibi polliceri ausus fuerit. Vale.*

([1]) Ante quos, uti cognitum, philosophus mortuus erat.

ingen, die volgens de lesse van Horatius meer dan tien jaren n een hoeck hadden gelegen, alleen het light toevertrouwt met lit inzight, op dat de aenkomelingen zouden kunnen zien de uttigheydt en het gebruyck der beginselen, die zy zouden rogen hebben geleert, ende oock, hoe zeer de kennisse der Stelonst den geenen, die met deze fijne pincelen Godts heerlijcke chepselen maer voor een kleyn gedeelte zoecken natebootzen, an noden is. Indien ghy hier door, beminde lezer, wert opeweckt, om deze gemeenzame wyze van betraghtinge en naeorssinge der natuurlijke reden niet te verwerpcn: zo zal deze eringe proeve meer goedts veroorzaeckt hebben, als men zigh nde hebben derven beloven. Vaert wel.

IRIDIS

COMPUTATIO.

Illi qui modicam tantum cognitionem habent scientiarum, quae visui nostro, nobilissimo illi exteriorum sensuum, inserviunt, vel adjuvando illum vel delectando, non ignorant, solis lucisque radios, ubi oblique incidunt in vitri aquae aliusve humoris superficiem, in superficiei illius principio non amplius recte, sive per lineam rectam, sed oblique sive abrumpte transire, eodem modo quo per experientiam quotidianam baculum vel remum in aqua quasi ruptum videmus, illamque radiorum ruptionem *refractionem* vocari. Neque illis ignotum est, eorundem radiorum repulsui, quando per folium sub vitro vel speculo rumpere nequeunt, nomen *reflectionis* dari.

Cum igitur Iris, theologis illud augustum foederis insigne, a physicis, secundum leges a Deo rebus creatis datas, cau-

REECKENING VAN DEN

REGENBOOG.

e geene die een weynig kennisse hebben van de We- :happen, dienende om het gezigt, het edelste van onze :lijke zinnen, behulpzaem te zijn, ofte om hetzelve te .stigen, zijn niet onkundig, dat als de stralen van de ofte van het ligt scheefachtig vallen op een vlack glas, van water, ofte van eenige andere voghtigheyt, .ve in 't begin van dat vlack niet meer recht, ofte ns een reghte linie, maer schuyns ofte afgeschampt gaen, op dezelve wijze, gelijck men by dagelijxze on- indinge een stock ofte roeyriem in 't water, als ge- en ziet, en dat men dit breecken, ofte schampen der en hunne refractie noemt. Hun is mede niet onbe- , dat men aen de weerstuyt van dezelve stralen, wan- ze door de foelie, die achter een glas of spiegel is, iet diergelijx, niet kunnen doorbreken, maer weder- ı, oock gewoon is te geven de naem van reflectie, om wy geen swarigheyt zullen maken zomtijts dierge- e woorden, beter verstaen werdende als de neder- ze, te gebruycken.

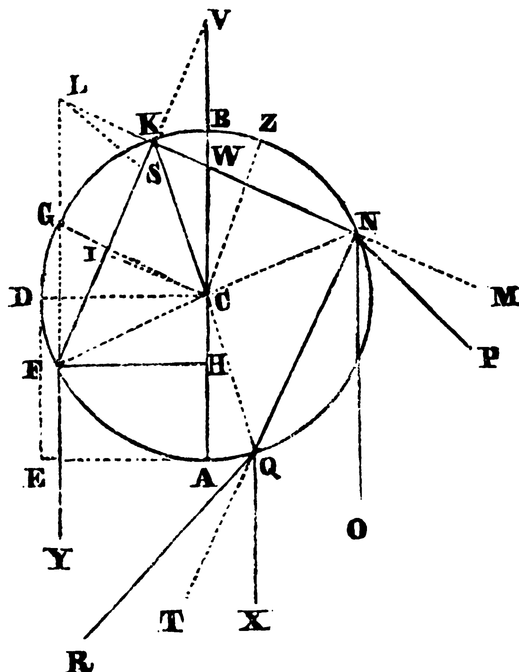
ewijle dan den Regenboogh, dat heerlijck teecken des)onts voor de Godtsgeleerde, by de natuurkundige vol- de grontwetten, door Godt de Heere de geschapene

sari judicatur (*) per refractionem et reflectionem radiorum solis, in innumerabilem incidentium multitudinem guttularum aquae, juvenibus Matheseos amatoribus res admodum animadversione digna est, magnum eorum antecessorem, Cartesium, non solum demonstrare Iridem inferiorem principalemque per duas videri refractiones unamque reflectionem, superiorem autem per duas refractiones et reflectiones duas, eoque se priore vel principali minus lucidam exhibere; eumque praeterea computatione determinare et rationibus demonstrare, angulum maximum, quo inferior Iris observari potest, vel dimidium ejus diametri non minorem esse posse quam 41° 47′, et angulum minimum, quo superior Iris observari potest sive diametri ejus dimidium non minorem quam 51° 37′. Ut vero pergamus, me judice, pergrata inventio est, quam de rubro, flavo, viridi, caeruleo sim. Iridis coloribus profert, qua praesertim ingeniosam suam mentem manifestat, rationes afferens, cur rubrum conspiciatur a parte convexa sive exteriore Iridis inferioris, a parte vero concava sive interiore superioris; scilicet quia in leges umbrae lucisque inquirens demonstrat centrum cujusque aquae guttulae, ubi maxima datur umbra sive densitas, supra refractionem radiorum venire in Iride inferiore ad oculos nostros pervenientium, quapropter color fortissimus sc. ruber umbrae subest ideoque a parte convexa cernitur; in maximo autem Iridi cujusque guttulae centrum venire sub refractione ad oculos nostros perveniente, quapropter rubrum inveniatur supra umbram i. e. a parte concava.

(*) Nemo non in hacce Theologorum et Physicorum oppositione Spinosam (puto) recognoscet.

dingen medegedeelt, wert geoordeelt veroorzaeckt te werden door de refractie en reflexie van de stralen van de zon, vallende op een ontallijcke menighte van kleyne droppelen waters: zoo is het zeer aanmerkens weerdigh voor de jonge liefhebbers der Wiskonsten, dat haeren groten voorganger de heer Descartes niet alleen aenwijst, dat de onderste en voornaemste Regenboogh wert gezien door middel van twee refractien, en een reflexie, en de bovenste door twee refractien en twee reflexien, en daerom zigh flaeuwer vertoont, als de eerste of voornaemste; maer daer en boven, dat hy oock door reeckeningh bepaelt, ende met redenen aenwijst, dat den grootsten hoeck, waer in de kleynste Regenboog kan gezien worden, of zijn halven middellijn niet groter kan zijn als 41 graden 47 minuten, en den alderkleynsten hoeck, waer in de grootste Regenboog kan gezien worden, of zyn halven middellyn niet klynder kan zyn, als 51 graden, 37 minuten. Dog om wat verder te gaen, 't is mijns oordeels een aengename uytvindinge, die hy voortbrenght over het root, geel, groen, blaeuw en diergelijke couleuren van den Regenboog, maer byzonder ziet men daer uyt een merckteecken van zynen aerdigen geest, als hy reden geeft, waerom de rode couleur wert gezien aen de bolle ofte de uytwendige zyde van den ondersten Regenboog, en aen de holle, ofte de inwendige zyde van de bovenste, te weten, om dat hy, onderzogt hebbende de wetten van de schaduwe en het light, betoont, dat het middelpunt van ieder droppel waters, alwaer de grootste schaduwe of dickte is, komt boven de refractie der stralen, die tot ons oogh komen in den onderste Regenboogh, en dat daerom de krachtighste coleur te weten het root is onder de schaduwe, namentlijck aen de bolle zyde, maer dat in de grootsten Regenboog, het middelpunt van ieder droppel waters komt onder de refractie, die tot ons oogh komt, en dat daerom het root komt boven de schaduwe, te weten aan de holle zyde.

Cum vero algebrae amatoribus, ut solet, occultum teneat, quomodo duas refractionum regulas invenerit, quibus tabulam suam computavit, eas solummodo describens, breviter eas hic algebraïce demonstrabimus. Quare globum vitreum sive aquae guttam per circulum A F D G K B Z ex-

r vermits hy voor de beminnaers der stelkonst, nae
ewoonte, verborgen hout, op wat wyze hy de twee
der refractien, waer door hy zijn tafel heeft uytge-
nt, die hy bloteliјck ter neder stelt, heeft gevon-
;oo zullen wy dezelve hier kortelijck stelkonstigh be-
, dies wy een glaze bol ofte grote droppel waters
en, met den cirkel A F D G K B Z, waerinne geno-

hibemus. in quo circulo, longitudine quadam pro linea H F sumta, invenitur porro linea C I ideoque etiam arcus F G et F K, et denique anguli quoque O N P et X Q R sequenti modo:

Posito, quod diversi radii e solis corpore provenientes, quorum unus hic per lineam Y F repraesentatur, diametro A B paralleli sint, quodque diameter dimidia C D in 10000 partes divisa sit, et quod dicta linea Y F 9000 harum partium, sive distantiam H F a dicto diametro A B distet: scire cupimus primum, quanta, linea H F data, linea erit C I, postea quanti arcus F G et F K, et denique quonam angulo eundem radium, post reflectionem in K et duas refractiones in F et N observare possemus in P, et etiam post duas refractiones in F et Q, et duas reflectiones in K et N, in R; i. e. scire cupimus amplitudinem anguli O N P et anguli X Q R.

Ut igitur primum inveniamus longitudinem lineae C I, cum sciam rationem refractionis aquae esse ut 250 ad 187, H F ad C I — quippe quae lineae sint refractionem dimetientes — eandem rationem habere debet. Dico igitur, secundum regulam de tribus, 250 : 187 = 9000 (sive H F) : x, quo computato pro C I inveniam 6732. Ut vero etiam demonstremus lineas H F et C I refractionem aquae dimetiri, in figura

—

1) Vide imaginem pag. 262.

men zijnde zekere lengte voor de linie H F, verders gevonden werdt de linie C I, en bygevolg mede de bogen F G en F K, en eindelijk ook mede de hoeken O N P en X Q R op de volgende wijze:

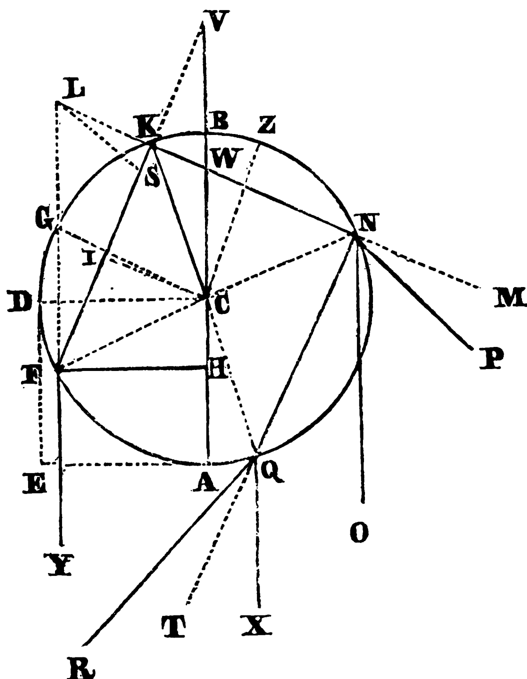
Onderstelt zijnde, dat verscheyde stralen komende uyt het lighaem der Zonne, waer van hier een is afgebeeldt [1], met de linie Y F, evenwijdig zyn met de middellijn A B, en dat de halve middellijn C D zy gedeelt in 10000 delen, en dat de voorsz. Y F 9000 diergelijcke deelen verre is van de voorsz. middellijn A B, ofte de wijte van H F: wy willen weten, hoe groot eerst, H F gegeven zynde, zal zijn de linie C I, daer nae de grote van de bogen F G en F K, en eyndelijck in wat voor een hoeck wy dezelve strael, nae een reflexie in K en twee refractien in F en N zullen kunnen zien in P, en oock nae twee refractien in F en Q en twee reflexien in K en N zullen kunnen zien in R; dat is: wy willen weten de grote van den hoeck O N P, en de grote van den hoeck X Q R.

Om dan voor eerst te vinden de lenghte van de linie C I, dewyle ick wete, dat de reden van de refractie van het water is als 250 tegens 187, zoo moet H F tot C I — zijnde de twee linien, die de refractie afmeten — ook dezelve reden hebben. Ick zegge mits dien, volgens den regel van dryen: 250, geeft 187, wat geeft 9000, ofte H F? ende komt voor C I 6732. Dog om nu mede te bewijzen, dat de linien H F en C I de refractie van het water afmeeten, zo stelle ick voor de strael: in de nevensgaende

---

(1 Ziet de groote figuur op bladz. 262.

Secundo: spectando rursus magnam imaginem, lineis H F et C I inventis, inveniuntur etiam facile arcus F G et F K. Quando enim quadratum lineae H F subtrahimus quadrato

diametri dimidii C F, quadratum obtinemus cujus radix sinus sive gonometrum est arcus F D, sive angulus F C D, quae radix est supra 4358. Quem numerum per Lans-

Ten tweeden, wederòm naegezien werdende de groote figuur, als deze linien H F en C I gevonden zijn, zoo vint men ook lightelijck de bogen F G en F K. Want als men het vierkant van H F aftrekt van het vierkant van den

halven middellijn C F, zoo bekomt men een vierkant, wiens wortel is de sinus of den hoeckmaet van den boog F D, ofte den hoeck F C D, welcke wortel is ruym 4358. Dit getal over een brengende met de Tafelen van Lants-

bergii Schotenii vel alius cujuscunque tabulas computantes, pro F C D angulum invenimus 25 graduum 50 min., vel ut propius adhuc accedamus 25° 50½', cujus duplex est arcus F G sive 51° 41'. Eadem ratione arcus F K etiam invenitur esse 95° 22'. Quod tantummodo e trigonometria ostendere voluimus.

Ut autem *tertio* perveniamus ad inveniendos angulos O N P et X Q R i. e. [1]) diametros dimidios sive altitudinem utriusque Iridis, uti facile imaginari nobis possumus [2]), proferentes lineas N P et Q R, et ex earum finibus P et R sive ex oculis spectatoris ducentes parallelas diametro A B:

PRIOR REGULA

est: quod, ad inveniendum angulum O N P sive diametri dimidium i. e. altitudinem inferioris Iridis, arcus F G addenda sit 180 *gradibus, et deinde subtrahendus duplex arcus F K.*

ACTIO ET DEMONSTRATIO.

Quam regulam, a Cartesio longo claroque sermone indictam, uti fieri debet, quando illis scribitur qui solo usu contenti sunt, quamque tamen iis, qui fundamentum sive rationem omnium cognoscere amant, occultam tenuit; quam, dico, regulam ut ad terminos algebraïcos reducamus sive in iis ponamus, *a* pono quadram sive angulum rectum sive arcum 90 gra-

---

1) Per 29m. prioris.
2) Vide imaginem Iridis apud Cartesium.

bergen, van Van Schoten, ofte van ymandt anders, zo bevint men voor F C D een hoeck van 25 graden 50 minuten, ofte om nogh naeder te komen van 25 graden 50¼ minuten, waer van het dobbel is de boog F G, ofte 51 graden 41 minuten. Op dezelve wyze wert de boogh F K mede bevonden te zijn 95 graden 22 minuten. 't Welck wy alleen uyt de driehoexmeeting hebben willen aanwyzen.

Maer om ten derden te komen tot het vinden van de hoecken O N P en X Q R, dat is om te vinden [1], de halve middellijnen, ofte de hooghtens van beyde de Regenbogen, gelijck men zigh lightelijck kan verbeelden [2]) door het verlengen van de linien N P en Q R, en uyt P en R hare eynden, ofte het oogh des aanschouwers, evenwydige te trecken, met de middellijn A B: zo is den

EERSTEN REGEL

Dat men om te bekomen den hoeck O N P, ofte den halven middellyn, dat is, de hoogte van de kleinsten Regenboogh, den boogh F G moet optellen met 180 *graden, en daer van aftrecken het dobbel van den boogh F K.*

WERKING EN BEWIJS.

Om dezen regel, die Descartes met lange en klare woorden heeft bekleedt, gelijck men doen moet, als men schrijft voer de geene, die met het enkel gebruyck te vreden zijn, en die hy nogtans voor die geene, die geerne den grondt of de reden van alles weten, heeft verduystert, te brengen ofte te stellen in stelkonstige termen: zo neme ik *a* voor een winkelhaeck, of reghten hoeck, ofte een boog van 90 graden, *b* voor de boog F G, *c* voor de boogh

---

1) Door de 29ste van 't Eerste.
2) Ziet de Figuur van den Regenboog in Descartes.

duum, b arcum F G, c arcum F K (qui arcus quippe antea inventi cogniti sunt), x angulum O N P, et y angulum G F K, quem angulum dicimus refractionis et qui cum arcubus datis continuo mutatur; secundum regulam propositam igitur angulus O N P sive $x = b + 2\,a - 2\,c$. Quod ut jam inveniamus demonstremusque, x pro angulo O N P et y

F K (want deze twee bogen, te voren gevonden zijnde, zijn bekent), x voor den hoek O N P, en y voor den hoek G F K, die wy noemen den hoeck der refractie, en die volgens de gegevene bogen t'elkens verandert; zo is dan volgens den voorgestelden regel den hoeck O N P ofte $x = b + 2a - 2c$. Om dit nu uyt te vinden ende te bewyzen, zo neme ik x voor den hoeck O N P, en y voor

pro P N M (quippe etiam refractionis) angulo positis, angulus O N M $= x + y$. Jam absoluto etiam triangulo F L K, angulus F L K [1]) etiam $= x + y$. Patet porro, angulum F K L etiam esse $= c$, uti imperitorum in usum infra demonstrabimus, et angulus L F K $= y$; x igitur $+ 2y + c = 2a$ [2]), ideoque x sive O N P $= 2a - 2y + c$. Jam arcus G K, tanquam arcuum F K et F G differentia, scil. $c - b$, sive angulus G C K ad centrum usque productus, duplo major [3]) angulo G F K ad circumferentiam producto; G F K itaque $= \frac{c-b}{2}$, sed G F K $= y$, itaque $y = \frac{c-b}{2}$ et $2y = c-b$, et $-2y = -c + b$. His igitur $-c + b$, in comparatione supra dicta, loco $-2y$ positis, O N P sive $x = b + 2a - 2c$, uti secundum regulam ponebatur et quod demonstrandum erat.

Si porro aliquis dubitare vellet, num angulus F K L, uti et angulus Q N M, aequalis sit arcui F K sive c, scil. angulo F C K, hujus demonstratio sic procedit: Anguli C F K et C K F cum inter se aequales sint [4]) propter triangulum aequicrurum C K F, sequitur illos simul aequales esse duplici cujusque sc. angulo F K N [5]); sed anguli C F K et C K F cum angulo F C K [6]) sive c, 180 gradus sive duo angulos rectos efficit; et F K N, iisdem rectis aequalis, cum F K L

—

1) Per 29m prioris.
2) Per 32m.
3) Per 20m tertii.
4) Per 5m prioris.
5) Per reflectionis proprietatem.
6) Per 32m prioris.

den hoeck P N M, zijnde mede den hoeck der refractie, zoo is dan den hoeck O N M $= x + y$. Laet nu mede voltooyt werden den driehoeck F L K, zo zal dan den hoeck F L K [1]) mede zijn $x + y$. Het is nu verder openbaer, dat den hoeck F K L mede is $= c$, gelijck wy ten dienste van de onervarene nader hier onder bewyzen, en den hoeck L F K $= y$: zo is [2]) dan $x + 2\,y + c = 2\,a$, en mitsdien x of O N P $= 2\,a - 2\,y - c$. Nu den boogh G K, zijnde het verschil der bogen F K en F G, te weten $c - b$, ofte den hoeck G C K getrocken tot het middelpunt, is [3]) eens zoo groot als den hoeck G F K getrocken tot den omtrek; zo is dan G F K $= \frac{c-b}{2}$, maer G F K was gestelt $= y$, zoo is dan $y = \frac{c-b}{2}$, en $2\,y = c - b$ en $-\,2\,y = -\,c + b$. Deze $-\,c + b$ dan in de bovengemelde vergelijkingh gestelt zijnde in de plaets van $-\,2\,y$, zo komt O N P ofte $x = b + 2\,a - 2\,c$, gelijck volgens den regel was gestelt, en 't welk wy moesten bewyzen.

Indien nu verders iemant moghte twijffelen, dat den hoek F K L, als mede den hoek Q N M even zo groot is, als den boogh F K, ofte c, te weten, als den hoeck F C K, daervan is het bewijs aldus: De hoecken C F K en C K F elkander gelijk wezende [4]), om den ghelijckbeenigen driehoek C K F; zo volgt, dat zy tsamen even zoo groot zijn als van ieder het dobbel, te weten den hoek F K N [5]); maer de hoecken C F K, en C K F maken met den hoek F C K [6]) ofte c, 180 graden, of twee reghte; en F K N, die

---

1) Door de 29ste van 't eerste.
2) Door de 32ste van 't eerste.
3) Door de 20ste van 't derde.
4) Door de 5de van 't eerste.
5) Om d'eygenschap der Reflectie.
6) Door de 32ste van 't Eerste.

etiam 180 efficit gradus sive duos rectos [1]; unde sequitur, de aequalibus hisce aequalibus abstractis, reliqua F C K et F K L etiam inter se aequalia futura [2]), utrumque sc. $=c$, quod erat demonstrandum. Porro facile etiam demonstratur Q N M aequalem esse F K L, quare hic etiam $=c$ est.

REGULA POSTERIOR.

Quod, ad inveniendum angulum X Q R sive diametri dimidium i. e. superioris iridis altitudinem, angulus inventus O N P abstrahendus sit ab arcu F K.

ACTIO ET DEMONSTRATIO.

Terminis algebraïcis angulus X Q R igitur $= c-x$, cujus demonstratio sic procedit: angulus Q N M supra demonstratus est $= c$, et O N M $= x+y$, quare Q N O $= c-x-y$, ideoque X Q T etiam $= c-x-y$ [3]). Adde angulum refractionis T Q R sive y, quo pro angulo X Q R habebis $c-x$; quod erat demonstrandum.

D. Sluzius, dum in vivis Ecclesiae cathedralis Leodiensis canonicus, et consiliarius Principis illius urbis secretus, seculi hujus doctissimis alacerrimisque in omnibus scientiis adnumerandus viris, postea demonstravit [4]) omnes hasce lineas, arcus angulosque etiam mathematice posse inveniri, angulum scil. O N P semper aequalem esse duplici angulo

---

1) Per 13m prioris.
2) Per 3m ax. prioris.
3) Per 29m prioris.
4) Vide 12m Barrovi de optica lectionem.

dezelve twee hoecken gelijck was, maeckt met F K L oock 180 graden [1]), ofte twee reghte; zoo volgt dan, als men van deze gelijke dingen gelijcke dingen afneemt, dat [2]) hunne resten F C K en F K L mede zullen gelijk zijn, te weten beyde gelijk c, 't welk stonde te bewijzen. Verders bewijst men zeer lichtelijk mede, dat Q N M even zoo groot is als F K L, waeromme die mede is $= c$.

TWEEDEN REGEL.

Dat men, om te bekomen den hoeck X Q R of den halven middellijn, dat is de hooghte van den grootsten Regenboog, den gevonden hoeck O N P moet aftrecken van den boogh F K.

WERKING EN BEWIJS.

In stelkonstige termen is dan den hoek X Q R $= c - x$, en is het bewijs daer van aldus: Den hoek Q N M is hier boven aengewezen te zijn $= c$, en O N M $= x + y$, zo is dan Q N O $= c - x - y$, en by gevolge [3]) mede X Q T $= c - x - y$. Doet hier nu by den hoeck der Refractie T Q R of y, zo komt voor den hoek X Q R $c - x$; 't welk stonde te bewyzen.

Mijn Heer de Sluze, in zijn leven Canonik van de Cathedrale Kerk tot Luyck, en geheymen Raedt van den Prince der voorsz. Stadt, zijnde geweest een van de gaeuste en geleerste mannen van deze eeuwe, in alle wetenschappen, heeft naderhandt aangewezen [4]), dat men alle deze liniën, bogen, en hoecken oock meetkonstig kan vinden, te weten, dat den hoeck O N P altijdt is gelijck aan het dobbel van

---

1) Door de 13de van 't Eerste.
2) Door de 3de gem. bek. van 't Eerste.
3) Door de 29ste van 't Eerste.
4) Ziet de 12de lesse van Barrow over de Gezigtkonst.

K C B, ideoque ad inveniendum angulum X Q R, duplicem illum angulum K C B ab arcu F K subtrahendum esse. Quod breviter ita demonstro:

Ponamus angulum K C B sive arcum K B $= z$, nobisque demonstrandum jam erit, quod $2z = x$. O N M supra $= x+y$, itaque [1]) A W N et K W V etiam $= x+y$, angulus K V W $= y$, propter lineas parallelas Y L et A V, quare externus angulus F K N $= x + 2y$ [2]). Porro angulus externus F K C $= z + y$ [2]), sed F K N = duplex F K C; itaque F K N $= 2z + 2y$; atqui F K N supra etiam $= x + 2y$, quare $2z + 2y = x + 2y$. Subtrahe ab utraque parte $2y$, et erit $2z = x$; quod erat demonstrandum.

Vel sequenti etiam modo, uti a magno mihi demonstratum amatore: Arcus K B sive $z = a + \frac{1}{2} b - c$. Nam B D $= a$, D F $= \frac{1}{2} b$; ab utroque substracto F K sive c, K B sive z erit $= a + \frac{1}{2} b - c$. Quo ab utroque parte duplicato, $2z$ erit $= 2a + b - 2c$; sed secundum priorem Cartesii regulam x etiam $= 2a + b - 2c$; itaque $2z$ etiam $=$ x. [3]) Quod erat demonstrandum.

Antea jam secundam per regulam demonstratus est angulus X Q R $= c - x$, itaque idem ille angulus X Q R $= c - 2z$, et ab arcu F K tantum subtrahendus erit arcus K Z.

—

1) Per 29m et 15m prioris.
2) Per 32m prioris.
3) Per 1m ax. prioris.

den hoeck K C B, en dat men derhalven, om mede den hoeck X Q R te vinden, het voorsz. dobbel van K C B van den boogh F K moet aftrekken. 't Welck ick kortelijck aldus bewijze:

Laet den hoeck K C B, of de boogh K B zijn $= z$, wy moeten dan betonen, dat $2z$ is $= x$. O N M was hier voren $= x + y$, [1]) zo is dan A W N en K W V mede $= x + y$, den hoeck K V W is $= y$, om de evenwydige liniën Y L en A V, zo is dan mitsdien den uytwendigen hoek F K N [2] $= x + 2y$. Verders zo is den uytwendigen hoek [2] F K C $= z + y$, maer F K N is het dobbel van F K C, zoo is dan F K N $= 2z + 2y$: maer F K N was hier boven mede $= x + 2y$, zo is dan by gevolge $2z + 2y$ oock $= x + 2y$. Neemt ten wederzyden wegh $2y$, zo komt $2z = x$; 't welk stonde te bewyzen.

Ofte wel aldus, gelijk my door een groot liefhebber is getoont: Den boogh K B ofte z is $= a + \frac{1}{2} b - c$. Want B D is $= a$, D F $= \frac{1}{2} b$; van beyde genomen F K ofte c, zoo is K B ofte $z = a + \frac{1}{2} b - c$. Dit ten wederzyden verdobbelt, zo is $2z = 2a + b - 2c$: maer volgens den eersten regel van Descartes was x mede $= 2a + b - 2c$, zo is [3]) dan $2z$ mede $= x$. 't Welk wy mosten bewyzen.

Nu hier voren is in den tweeden regel bewezen, dat den hoek X Q R is gelijk $c - x$, zo is dan ook den zelven hoeck X Q R gelijck $c - 2z$, en bygevolge moet men van den boog F K alleenlijck aftrecken den boog K Z.

---

1) Door de 29ste en 15de van 't Eerste.
2) Door de 32ste van 't Eerste.
3) Door de 1ste gem. bek. van 't Eerste.

Cum itaque arcus K N etiam arcui F K aequalis sive c sit, i. e. 95 gradus 22 min., secundum duas regulas praecedentes pro x, sive angulo O N P i. e. arcu K Z $= 2a+b - 2c$, obtinemus 40 gradus 57 min., et pro X Q R sive arcu Z N, i. e. $c - 2z$, $54^0\ 25'$.

E praecedentibus itaque clare cernitur arcus K N sive c aequalis esse utrique Iridi, et arcu hocce K N in duas aequales in L diviso partes, K L sive $^1/_2\ c$ aequalem esse

Den boog K N dan mede zijnde zo groot als den boogh F K, ofte *c*, dat is 95 graden 22 minuten, zoo bekomt men volgens de twee voorgaende Regels, voor *x* of den hoek O N P, dat is den boog K Z $= 2\ a + b - 2\ c$, 40 graden 57 minuten; Ende voor X Q R, ofte den boog Z N, dat is $c - 2\ z$, 54 graden, 25 minuten.

Men ziet dan klaerlijck uyt het voorgaende, dat den boogh K N ofte *c* zoo groot is, als beyde de Regenbogen, en dat, als men dezelve boogh K N in twee gelyke deelen deelt in L, K L ofte $\frac{1}{2}\ c$ zoo groot is als twee halve Re-

duabus dimidiis Iridibus, ideoque K B sive z ipsum dimidium esse Iridis inferioris sive anguli O N P; et B L i. e. $\frac{1}{2}\, c - z$ dimidium superioris Iridis sive anguli X Q R; unde procedit solutio duarum quaestionum delectabilium, de quibus initio jam dicebamus, scil. quomodo inveniamus maximam inferiorem Iridem, in amplitudine sua determinatam

genbogen, en dat mitsdien K B ofte z net de helft is van den ondersten Regenboogh, of den hoeck O N P; en B L zijnde $\frac{1}{2}c - z$ net de helft is van de bovenste Regenboogh, ofte den hoeck X Q R; waer uyt dan vloeyt de oplossinge van twee vermaeckelijcke Werkstucken, waervan wy in 't begin iet hebben gesproken, te weten, hoe men den aldergrootsten ondersten Regenboog, die in zyne groote

per umbram desuper procedentem, et minimam superiorem Iridem, in parvitate sua determinatam per umbram inferiorem.

Tamquam refractionis ratio enim in quaestionibus includebatur et per Algebrae sagacitatem et Domini Hudde regulam inveniebatur sinus arcus K B maximus et rursus arcus B L minimus, sive minimus maximusque sinus eorum arcuum; unde hujus artis studiosus arcus hosce in charta determinans, inquirit quanam altitudine coeli Iris maxima inferior superiorque minima se ostendant.

At quia parvi nostri laboris illum fructum habuimus, ut hujus solutio nobis ab amica manu provenerit, neque tamen ab una parte novitios nimis gravare vellemus, ab altera parte lectorem peritum delectatione privare nolumus, hujus pluriumque aliarum quaestionum, quas adjungere possemus, per tabulas gonometricas earumque Logarithmos ipsos quaerendi inveniendique.

bepaelt is door de schaduwe van boven, en den alderkleynsten bovensten Regenboog, die in zyne kleynte bepaelt is door de schaduwe van onderen, zal kunnen vinden.

Want, als de reden van de refractie in de Werkstucken wert ingesloten, en door de behendigheydt der Stelkonst, en den Regel van de Heer Hudde wert gevonden den groosten sinus van den boogh K B en wederom den kleynsten sinus van den boogh B L, ofte wel den kleynsten en groosten sinus van hunne schilboogen: zo ondersoekt den Oeffenaer van deze konst, door het bepalen van deeze bogen op het papier, op welcke hooghte sich den grootsten ondersten Regenboogh, en de kleynste bovensten Regenboogh aen den Hemel zal vertonen.

Maer dewyle wy voor de kleyne moeyte, die wy hebben genomen, deze vrught hebben genoten, dat de oplossinge hier van ons van goeder handt is toegekomen, ende wy de nieuwelingen aen d'eene zyde niet geerne te veel zouden beswaren, zoo willen wy aen d'andere zyde den ervaren Lezer het vermaek niet benemen, van de ontbindinge van deze en meer andere Vragen, die wy hier zouden kunnen byvoegen, door de Hoeckmaets Tafelen en hare Logarithmen, zelfs te zoeken en te vinden.

ERRATA TYPOTHETICA IN PRAECEDD. EMENDANDA.

Index.	P. II c. III.	pro	*cognitione*	leg.	cognitio.
Pag.	4 in annot.	"	*ipsa*	"	ipse.
"	6 reg. ultima	"	*habeat*	"	habet.
"	10 in annot.	"	*acsi*	"	quasi.
"	16 " " 1)	"	*quantum*	"	quanto.
"	18 reg. 2	"	*num*	"	utrum.
"	" " 4	"	*Annum*	"	an.
"	" " 7	"	*quod*	"	ut,.
"	" in ann.	"	*nequeret*	"	nequiret.
"	20 reg. "	"	*num*	"	utrum.
"	" " 8 ann.	"	*benepotens*	"	potens quidem.
"	22 " 1	del.	*nis.*		
"	30 " 6	pro	*adhibi*	"	adhiberi.
"	" " 4 sursum	"	*dixi*	"	dixerim.
"	42 " 3	"	*producat*	"	producit.
"	44 " 1	"	*quod*	"	ut.
"	48 " 16	del.	*quod.*		
"	52 " 2 sursum.	pro	*in Deo*	"	Deus.
"	60 " 1 sursum.	"	*ea*	"	eo.
"	72 " 1 ann.	"	*-as-as*	"	-ae-ae.
"	76 " 4 sursum	"	*cognitioni*	"	cognitionis.
"	90 " 7ann.sursum	"	*quam*	"	ac.
"	96 " 9	"	*nanciscamur*	"	nanciscimur.
"	97 in inscriptione	"	*liefden*	"	weten.
"	104 reg. 1 sursum	"	*praefert*	"	praeferre.
"	118 " 10 et 11	"	*illa* et *ea*	"	illo *et* eo.
"	122 " 2	"	*sint*	"	sunt.
"	128 " 4	"	*conare debemus*	"	conari debeam
"	132 " 1 sursum	"	*veram*	"	verum
"	176 " 7 "	"	*in*	"	in quo.
"	194 " 3 ann. 2)	"	*cordem*	"	cor.
"	196 " 2 ann. 1)	"	*aliud*	"	alia.
"	200 " 3 "	"	*experientae*	"	experientia.
"	212 " 10 sursum	"	*renumeret*	"	remuneret.
"	216 " 5 "	"	*fulgurem*	"	fulgura.
"	218 " 9 "	"	*nature*	"	natura.
"	226 " 6 "	"	*liberissima*	"	liberrima.
"	246 " 11 "	"	*illae*	"	illas.
"	254 " 5 et 10	"	*habernus* et *videbat*	"	habemus *et* vive

COLLECTANEA AD VITAM SPINOZAE

EJUSQUE ET ALIORUM

EPISTOLAE,

SIVE NONDUM SIVE MINUS INTEGRE
HUCUSQUE EDITAE.

IN SEQUENTIBUS CONTINENTUR:

EDICTUM QUO SPINOZA A JUDAEIS EXCOMMUNICATUS EST.

VRIEZII AD SPINOZAM EPISTOLA INTEGRIOR, CUM RESPONSO.

SPINOZAE EPISTOLA AD BLYENBERGHUM ULTIMA BELGICE.

OLDENBURGII EPISTOLAE DUAE INEDITAE.

SPINOZA AD ANONYMUM (BRESSER?) EPISTOLA INEDITA.

SCHALLERI AD SPINOZAM EPP. DUAE, INTEGRIOR ET INEDITA.

SPINOZAE AD SCHALLERUM EPISTOLA INEDITA.

TSCHIRNHAUSII ET CHRIST. HUGENII EPISTOLAE INEDITAE.

COLLECTANEA AD SPINOZAE VITAM ET EPISTOLAS.

1.

Praefationi Hollandicae tractatus de Deo, etc. versioni praefixae, brevis quaedam philosophi vitae narratio inserta est, ipso testante auctore ex Coleri maxime excerpta, quamque igitur hic de novo edentes supervacaneum prorsus laborem faceremus. Annotemus tantum perpauca quae hic illic addita invenimus, et primum quidem aedes philosophi natales fuisse ad canalem dictum *Houtgracht*, veteri Judaeorum e Portugali ecclesiae proximas, quibusque anno 1743 novum datum est culmen, inscriptione *'t Oprechte Tapijthuys* ornatum [1]). Quod quidem culmen hodie non amplius exstat, ipsis aedibus posteriore tempore in duas divisis minores. Ecclesia vero dicta, anno 1670 ad canalem Mudensem nova extructa, in domum privatam transmutata est, cujus in loco postea Ecclesia Romano-Catholica, a vetere illarum aedium quadam inscriptione Mosis et Aäronis dicta, aedificata est.

§ 2.

Quod ad historiolam illam de Medici F. van den Ende filia attinet, notandum hancce, nomine suo Claram Mariam,

---

1) „Op de Hout-gragt, naast de oude Portugeesche kerk, in een fraai koopmanshuis, waarvoor in het jaar 1743 een nieuwe gevel, en in die 't Oprechte Tapijthuys is gezet."

anno demum 1671, aetatis 27°, Diderico Kerckkrinck, aetatis 32 annorum, matrimonio junctam fuisse [1]. Difficile igitur Kerckkrinckii rivalem Spinozam habere possumus, qui, puellam illam si unquam conjugem ducere cupierit, dudum antea eum hoc sibi proposuisse necesse est, quam cum Rhenoburgi vel Voorburgi Hagaeve Comitum degens de matrimonio ineundo cogitare omnino non potuit.

§ 3.

Minus recte dicunt Spinozam circa annum 1660 a Judaeis excommunicatum fuisse. Quod enim exhibebo excommunicationis documentum erae Judaicae annum 5416m, Christianae 1656m, prae se fert. Debeo illud humanissimae liberalitati Viri plurimum venerandi J. v. Raphael Jesschurun Cardozo Ecclesiae Portugensis, quae Amstelodami est, a secretis:

Anathema quod edictum est de sanctuario die 6o mensis Ab contra Baruch de Espinoza.	*Herem que se publicou da Theba em 6de M contra* Baruch de Espinoza.
Consilii Ecclesiastici domini Vobis communicant, quod jam dudum cognoscentes malas opiniones operaque mala	Os SSrs do Mahamad fazem saber a Vms, como ha diaz que tendo noticia das mas opinioens e obras de Baruch

1) Uti patet ex annotatione sequente in Tabulis publ. Amstelodamensibus vulgo *Puyboecken* dictis: „5 Febr. 1671, Dirck Kerckkrinck, van Amsterdam, Med. Doct. oud 32 jaer, ouders dood, geadsisteert met sijne moey Petronella Kerckkrinck, woont op de Keyzersgraft, ter eenre — en Clara Maria van den Ende, van Antwerpen, oud 27 jaer, geadsisteert met Franciscus van den Ende, woont op de Cingel, ter andere zijde."

Baruchii de Espinoza, per varios studuerunt modos et promissiones eum a malis distrahere viis [1]); cum vero nihil in eo remediari potuerint, e contrario autem quotidie magis cognoscerent horribiles ejus hereses ab eo actas doctasque, et insolentia, quae operabatur, opera, cumque multos ejus rei fide dignos tenerent testes [2]), qui deposuerunt et testati sunt, dicto Espinoza praesente, a quibus convictus fuit; examine de omnibus habito, in praesentia Dominorum Sapientium, deliberaverunt, ipsis assentientibus, dictum Espinozam anathematizare et sejungere a natione Israëlis, uti jam eum in anathema ponunt, cum anathemate sequente:

Judicio angelorum sanctorumque judicio anathematizamus, sejungimus, maledicimus et execramus Baruch d'Espinoza, assentiente tribunali Ecclesiastico, et consen-

de Espinoza, procurarao por differentes caminhos e promessas, retiralo de seus maos caminhos, e nao podendo remedialo, antes, pelo contrario, tendo cada dia mayores noticias, das horrendas heregias que praticava e ensinava, e ynormes obras que obrava, tendo disto muitas testimunhas fidedignas, que depuzerao e testemunharao tudo em prezença de ditto Espinoza, de que ficou convencido: o qual tudo examinado em prezença dos SSrs Hahamim, deliberarao com seu parecer que ditto Espinoza seja enhermado e apartado da naçao de Israël, como actualmente o poin em Herem, com o Herem sequinte:

Com sentença dos Anjos, com ditto dos Santos, nos enhermamos, apartamos e maldisoamos e praguejamos a Baruch de Espinoza, com consentiminto del D. B. e consentimto de todo este K.K. diante dos santos Sepharim

---

1) Pertinet quoque huc sine dubio quod narratur in vita Spinozae de stipendio ei a Judaeis promisso.

2) Facile quis inter eos recognoscet falsos illos amicos de quibus in vita Spinozae sermo est „qui se disant ses amis particuliers le conjurèrent de leur dire ses véritables sentiments," etc.

tiente omni ista sancta communitate, coram sanctis libris, cum sexcentis et tredecim preceptis, quae in iis scripta sunt, cum anathemate quo Josua Jerichontem anathematizavit, cum maledictione qua Elisa pueris maledixit, et cum omnibus maledictionibus quae in libro legis scripta sunt: maledictus sit per diem et maledictus sit per noctem, maledictus sit in dormiendo at maledictus sit in exsurgendo, maledictus sit in exeundo et maledictus sit in intrando; Dominus nunquam illi ignoscere velit, furorem Domini et zelum in hominem istum posthac ardere faciat, illique imponat omnes maledictiones, quae scriptae sunt in libro legis, et destruet nomen ejus infra coelum, et Dominus sejunget eum in malum ab omnibus Israelis tribubus, cum omnibus maledictionibus firmamenti, in libro legis; et vos Domino Deo vestro adhaerentes vos omnes hodie salvete!

estes, com os seis centos e treze preceitos, que estao escritos nelles, com o Herem que enhermou Jeosuah a Jericho, com a maldissao que maldixe Elisah a os Mossos, e com todas as maldisois que estao escrittas na ley; malditto seja de dia e mal ditto seja de noite, malditto seja em seu deytar e malditto seja em seu levantar, malditto elle em seu saijr e malditto elle em seu entrar; nao querera A. perdoar a elle, que entonces fumeara o furor de A. e seu zelo neste homem, e yazera nelle todas as maldisois, as escritas no Libro desta Ley, e arematara A. a seu nome debaixo dos Ceos, e apartalo-a A. para mal, de todos os tribus de Israël, com todas as maldisois do firmamento, as escritas no Libro da Ley esta; e vos os apegados com A: vosso Ds vivos todos vos oye!

Advertentes, quod nemo eum alloqui possit oraliter, nemo per scriptum, nemo ei

Advirtindo que ninguem lhe pode fallar bocalmente, nem por escrito, nem dar lhe

facere possit ullum favorem, nemo sub tecto cum illo stare, nemo quatuor distantibus ulnis, nemo documentum ullum legere ab eo factum vel scriptum.

nemhum favor, nem debaixo de techo estar com elle, nem junto de quatro covados, nem leer papel algum feito ou escrito por elle.

Apologia, quam a Spinoza, in anathematis hujus responsionem scriptam dicunt, hodie saltem non amplius exstat.

§ 4.

Quo tempore anathemate interdictus est, Spinozam absentem fuisse cognitum est, cumque vita nostra manuscripta disertis nobis narret verbis eum, post togam a zelota quodam ictu perforatam, Amstelodamum reliquisse et ruri habitationem quaesivisse [1]), verisimile est eum jam tunc urbem inter et Ouderkerkam apud familiarem istum recessisse, quocum ad ultimum anno 1660 Rhenoburgum se contulit. Cognitum enim est anno sequenti Oldenburgum eum ibi visitasse. Eum vero cum hospite Ouderkerckiano illuc venisse rursus e vita M. S. nostra patet, ubi legimus philosophum cum eo habitasse usque ad tempus quo *cum eo* Rhenoburgum se recepit [2]). Videtur igitur hospes ille eorum sectae adnumerandus, qui *Rijnsburgers* vel *Collectanten* dicti, illo in vico, ad initium usque hujus seculi versati sunt, quibuscum — nonnullis saltem eorum, uti et Mennonitarum — Spinozam et deinde amicitia junctum fuisse scimus, quorumque ex Orphanotropheo Amstelodamensi — *de Oranjeappel* inscripto — nobis hodie Spinozae Tractatus cum vita manuscripta epistolisque provenerunt.

—

1) „Dit geval bewoog hem om zich voor altoos van haare samensprekingen en verkiezingen te ontslaan, en, ver van zijne vrienden en bekenden, Amsterdam te verlaaten en op het land zijne woonplaats te neemen."

2) „Totte tijt hy sich *met deselve* na Rijnsburg by Leiden begaf."

Rhenoburgi philosophus admodum parvam habitavit domum, quae et hodie ibidem exstat, inscriptione sua ex anno 1667 cognitu facilis:

Ach, waren alle menschen wijs,
En wilden daarby wel:
De aard waar haar een Paradijs,
Nu is ze meest een Hel. [1])

Cohabitavit cum eo — anno saltem 1663 — adolescens quidam, nomine tantum casearii (contubernalis?) nobis indicatus, in quo vero recognoscere vellemus Albertum istum Burghium cujus ad Romano-Catholicismum transitus, duodecim annos post, indoli non contradicit anno 1663 a Spinoza ei — uti jam videbimus — adscriptae. Inter epistolas enim autographas nostras exstant quoque illarum originales quae numeris 26 et 27 in Bruderi editione leguntur, quasque hic integriores edituri consulere quoque poterimus de variis a prioribus editoribus minus recte omissis. Patet enim ex iis et quod hic de adolescente isto jam annotavimus, et inter adolescentes Amstelodamenses — Judaeos quam maxime, uti videtur — nonnullos habuisse Spinozam discipulos, collegio quodam convenientes, in quo philosophi

---

1) Versus sunt noti poëtae D. Rz. Kamphuyzen; ibi vero domicilium habuisse Spinozam a vita m. s. docemur, quae autem minus recte annum inscriptionis 1660 indicat: „Het Huys, waerbinnen hy in dit dorp gewoond heeft, staat aan het westeinde van hetzelve, bezuyden de Vliet, tusschen de wagen-weg en het voetpad naar Katwijk aan den Rijn, in de laan, en is kennelijk door een steen, die in haar gevel staat, waarin is uytgehouwen het 15e en laatste vers van den Meysche Morgenstond," etc.

Spinozae nomen Rhenoburgi domus illius causa nondum in oblivionem ivit; via enim, ad quam sita est, et hodie interdum „Spinoza-laantjen" audit. —

manuscripto duce, in philosophiam ejus moralem incumberent. Cujus ut jam certiores fiamus ipsas hic adeamus epistolas:

(Ep. Bruderi XXVI[a]).

Amice integerrime,

Jam dudum exoptavi tibi *semel*[1]) adesse, sed tempus magnaque hiems non satis mihi propitia fuerunt. *Aliquando de sorte mea queror, quod nobis intercedit spatium, quod nos ab invicem tam longe dividit. Felix, imo felicissimus tuus socius casuarius sub eodem tecto remorans, qui inter prandendum, coenandum, ambulandumque tecum optimis de rebus sermones habere potest. Quamvis autem corpora ab invicem tam longe diversa sint*, animo tamen saepissime praesens adfuisti meo, *praesertim tuis in scriptis cum versor manibusque tracto. Sed cum nostris collegis non omnia satis clara appareant (ideoque iterum collegij initium fecimus), neque me tui immemorem esse putes*, animum ad hasce litteras scribendas appulj.

Collegium quod attinet, eo instituitur modo: Unus (sed suae cuique vices) perlegit, pro suo conceptu explicat porroque omnia demonstrat secundum tuarum propositionum seriem ac ordinem; tum, si accidat, ut alter alteri satisfacere non possit, operae pretium esse duximus illud annotare atque ad te scribere, ut, si possibile, nobis clarius reddatur et duce te contra superstitiose religiosos christianosque veritatem defendere, tum totius impetum mundi stare possimus. Quare cum prius perlegentibus explicantibusque definitiones non omnes nobis clarae videbantur, non idem de natura definitionis judicium tulimus. Iterum, te absente, auctorem quemdam mathematicum sc. qui Borellus vocatur, consuluimus, ille enim definitionis naturae, axiomatis, et postulati mentionem facit, atque aliorum de ea re sententias affert. Ipsius vero sententia sic sonat, etc. (Reliqua uti in editione vulgari; deinde vero:)

---

1) Belgicismus, ab editoribus recte correctus.

Porro definitio 3tia *nobis non satis constat; in exemplum attuli quod Dominus mihi dixit* Hagae Comitis [1]) sc. quod res duobus modis potest considerari, vel prout in se est vel prout respectum habet ad aliud; uti intellectus, vel enim potest considerari sub cogitatione vel ut constans ideis. Sed quaenam hic esset distinctio, non bene videmus. Nam existimamus, quod nos, si cogitationem recte concipiamus, oporteat comprehendere sub ideis, quia remotis ab ea omnibus ideis cogitationem destrueremus. Qua de re cum exemplum nobis satis clarum non est, manet adhuc res ipsa aliquo modo obscura et alteriore explicatione indigemus. Novissime, *in scholio* 3*tio prop.* 8, *habètur ab initio:* ex his apparet, etc. *Hic Dominus videtur supponere,* substantiae naturam, etc. *In quod etiam clariorem explicationem te rogamus,*

Porro gratias ago maximas pro tuis scriptis, *mihi a P. Balling communicatis*, *quae magno me gaudio affecerunt*, *sed potissimum scholium prop.* 19. *Si hic et tibi in aliquo quod in mea potestate sit*, *servire possim*, *ibi tibi sum; tantum opus*, *ut me scientem facias. Ego collegium anatomiae inivi*, *medium fere absolvi; absoluto incipiam chimicum*, *sicque suasore te percurram totam Medicinam. Desino et exspecto responsionem*, *et a me sis salutatus*, *qui sum*

Tibi addictissimus
S. J. d'Vries.

1663. Datum Amstelodami,
die 24 Februarij.

S. *Benedictus Spinosa*
Tot
1663. *Rijnsburgh.*

---

1) Ibidem Spinozam pro tempore saltem versatum fuisse, jam ab auctore vitae nostrae m. scriptae hinc inducitur, coll. ep. 9 ad Oldenburgium.

RESPONSIO.

(Ep. Brud. XXVIIa.)

Amice colende,

Tuas mihi dudum desideratas literas accepi; pro quibus tuoque erga me affectu maximas habeo gratias; non minus mihi quam tibi diuturna tua absentia molesta fuit; interim tamen gaudeo, quod meae lucubratiunculae tibi nostrisque amicis usui sint. Sic enim dum abestis absens vobis loquor. Nec est quod caseario invideas; nullus nempe mihi magis odiosus nec a quo ego magis cavere curavi quam ab ipso; quamobrem te omnesque notos monitos vellem, ne ipsi meas opiniones communicetis, nisi ubi ad maturiorem aetatem pervenerit [1]. *Nimis adhuc est puer parumque sibi constans, et magis novitatis quam veritatis studiosus. Verum puerilia haec vitia ipsum paucis post annis emendaturum spero; imo, quantum ex ipsius ingenio judicare possum, fere pro certo habeo; quare ejus indoles me eum amare monet.*

Quod ad quaestiones in collegio vestro (satis sapienter instituto) propositas attinet, video *vos* iis haerere, etc. (Reliqua uti in ed. vulg.)

§ 5.

Anni 1664 mense migrationi quam maxime destinato, nempe Majo, Voorburgum transmigrasse philosophum, ex epistola ejus XXIXa deducendum; vitae M. S. compilator narrat eum hospitem ibidem habuisse Daniëlem Tydeman

---

1) Facile inde deduces et Burghium adolescentem fuisse cui *Principia philosophiae Cartesianae* destinata fuere, cum Amstelodamensibus e contrario Spinoza verum suum systema exponeret.

pictorem ad viam dictam *Kerklaan* [1]), quem liberaliores fovisse ideas quam quae tunc temporis in Ecclesia Reformata valebant, certiores fimus e documento a nonnullis Voorburgi incolis novi V. D. Ministri causa, civitatis Delphensis — vici dominae illo tempore — Magistratui anno 1665 exhibito, in quo allegant nonnullos, uti Rotteveel et *Daniel Tydeman* se ministro, quem optant, opponere, et „Tydemanni contubernalem, Spinozam quendam, a Judaeis parentibus ortum, atheistam (uti dicitur) etc." rogationem composuisse, qua candidatum suum magistratui commendaverunt 2.

Anno exeunte, epistolis suis Blyenberghius Spinozam adgressus est, quae Latine versae in collectione editae sunt; earum tres autographae conservatae sunt, quas tamen in originali hic addere, omnino supervacaneum videtur. Notemus tantum secundam (Bruderi XXXIII[m]) inscriptionem ferre: „Mijnheer, D'heer Benedictus de Spinosa, *op den langen Boogaert*, buyten Schiedam", ubi per hebdomades aliquot philosophum, apud Vriesii sui Amstelodamensis fratrem, versatum fuisse, ipsis ex epistolis cognitum est.

Ultima Spinozae ad Dordracenum epistola (Bruderi XXXVIII[a]) Hagae Comitum in Archivis Neerlandicis autographa exstat; quae, quippe unica Neêrlandice a philosopho scripta, hic sequatur:

Mijnheer en vriendt

Toen ik UE brief van den 27 Maart ontfing, was op mijn vertrek na Amsterdam, en derhalve ik die maar half gelezen thuys liet, om tegen mijn wederkomst te beantwoorde, denkende, dat se niet anders begreep als dingen noopende de eerste quaestiën; maar die daar na lesende, bevont se

---

1) „Zijnde hier wonachtig in de Kerklaan, ten huyse van Daniël Tydeman, meester schilder, die hem waarschijnlijk de eerste aanleiding en kennis tot de Teekenkonst gegeven heeft."

2) Plura de hisce vide in meo *Baruch d'Espinoza*, cap. VII. Rogatio ipsa non amplius adest.

van een heel anderen inhout, en niet alleen het bewijs van die dingen versoekende, die alleen om ieder van mijn gevoelen en meening te waarschouwen, maar niet om ze te bewijse noch om te verklaaren, heb in de voorreden laten setten, maar ook van een groot deel van de Ethica, die, gelijk een ieder weet op de metaphisica en phisica gegront moet werden; en derhalve heb niet konnen resolveren daarop te' voldoen, maar gelegenthijt gewenst om mondeling, op het vriendelijkst te moogen versoeken van u versoek te willen afstaan, en dan sou ik met eenen reden van mijn weygering geven, en eindlijk toonen, dat die dingen tot de solutie van UE-eerste questie niet en doen, maar in tegendeel de meeste van die questie af te hangen. So dat het var is, dat men mijne meening aangaande de noodsaaklikhijt der dingen sonder de solutie van dese nieuwe vraagens niet sou konnen verstaan, dewijl de solutie van deze en wat er toe behoort niet kan gevat werden, sonder dat men die nootsaaklickheyt ter degen verstaat. Want, gelijk UE weet, der dingen nootsaaklikhijt raakt de methaphisica, en de kennis van die moet altijd voorafgaan. Doch eer ik die gewenste gelegenthijt heb konnen krijgen, heb ik deze week weer een brief onder cubert van mijn hospes ontfangen, die eenige misnoeging, door het lange waghten veroorzaakt, schijnt te toonen, en daarom my genoodzaakt heeft, deze wijnige regels te schrijven, om mijn resolutie en voorneem in 't kort te seggen, gelijk ik nu al gedaan heb. Wil hoope, dat UE de saak overwoogen hebbende sal van sijn versoek willigIijk afstaan, en niet te min sijn goede genegenthijt mywaart behowe. Van mijn kant, in al wat ik ben of mag, zal toonen dat ik ben UE. toegenegen Dr

Voorburg, den 3 Juni[1]) 1665. B. de Spinoza.

Mijnheer, mijnheer Willem van Bleyen Bergh
Pontgaarder tot Dort by de groote kerck.

---

1) Male igitur apud Bruderum mensis Aprilis indicatur.

§ 6.

Praeter Blyenbergicas hujus temporis Oldenburgii quoque epistola, et haec latine quidem scripta et inedita superest, cui — quippe, uti videtur, mensis Septembris 1665 — inter Bruderianas XIII et XIV locum dare debebimus:

Vir praestantissime, colendissime amice,

Ex postremis tuis, 4 Sept. ad me exaratis literis [1]), elucet, tibi nostra non obiter cordi esse. Devinxisti non me modo sed praenobilem Boylium nostrum, qui tibi mecum eo nomine maximas gratias agit, omni officiorum genere, quae quidem ab ipso proficisci possunt, humanitatem et affectum tuum data occasione compensaturus; idem quoque de memetipso firmiter tibi poteris persuadere. Sed virum illum quod spectat nimis officiosum, qui nonobstante illa versione tractatus de coloribus, quae hic jam expedita est, adornare aliam voluit, sentiet fortassis se male sibi praepostero illo studio consuluisse. Quid enim de ipsius fiet translatione si author Latinam illam, hic in Anglia paratam, quamplurimis experimentis, quae in Anglico non reperiantur, fecerit auctiorem? Necesse est nostram brevi nunc disseminandam suae omnino tunc praeferri et multa pluris apud quosvis sanos aestimari. Sed abundet suo sensu, si velit: nos nostra, prout maxime consultum visum fuerit, curabimus.

Kircheri Mundus Subterraneus nondum in mundo nostro Anglico comparuit, ob pestem omnia fere commercia prohibentem. Accedit bellum atrocissimum quod nonnisi malorum Iliada secum trahit et humanitatem omnem tantum non in mundo exterminat. Interim tamen, licet societas nostra philosophica nullos, periculoso hoc tempore, coetus

—

1) Non amplius extant, uti nec eae quibus Spinoza hisce Oldenburgii litteris respondit.

agit publicos: hi tamen illive ejus socii, tales se esse non obliviscuntur. Hinc alij experimentis hydrostaticis, alii anatomicis, alii mechanicis, alii aliis privatim incumbunt. Dnus Boylius originem formarum et qualitatum, prout ea hactenus in scholis et a paedagogis tractata fuit, sub examen vocavit et tractatum de eo (haud dubie insignem) praelo brevi subjiciendum concinnavit. Video te non tam philosophari quam, si ita loqui fas est, theologizare, de angelis quippe, prophetia, miraculis cogitata tua consignas; sed forsan id agis philosophice [1]): utut fuerit, certus sum opus esse te dignum et mihi imprimis desideratissimum. Cum difficillima haec tempora commerciorum obstent libertati, id saltem rogo, ut consilium et scopum tuum in isthoc tuo scripto mihi in proximis tuis significare non graveris.

Quotidie nova hic exspectamus de secundo praelio navali, nisi forte classis vestra se rursum in portum subduxerit. Virtus, de qua disceptari inter vos innuis, ferina est, non humana. Si enim juxta rationis ductum agerent homines, non ita se invicem dilaniarent, ut est in propatulo. Sed quid queror? Vitia erunt donec homines, sed nec illa perpetua et interventu meliorum pensantur.

Dum haec scribo, traditur epistola ab insigni illo Astronomo Dantiscano, Dno Johanne Hevelio, ad me scripta, in qua inter alia mihi significat, Cometographiam ipsius sub praelo sudasse, et paginas jam 400 sive 9 libros priores absolutos esse. Indicat praeterea se mihi exemplaria aliquot transmisisse Prodromi sui Cometici, in quo priorem binomen nuperorum cometarum fuse descripserit, sed ea nondum ad manus meas pervenerunt. Statuit insuper de posteriori quoque cometa librum alium edere et doctorum judicio subjicere.

---

1) Nimis omnino philosophice pro scriptoris captu; vide quae postea de Tractatu Theol. Pol. Spinozae objecerit, in epistola Brud. 2a et in ea, quam infra § 10 exhibebimus.

Quid, amabo, vestrates judicant de Pendulis Hugenianis, inprimis de illorum genere, quae adeo exactam temporis mensuram exhibere dicuntur, ut longitudinibus in mari inveniendis possint inservire? Quid etiam fit de ipsius Dioptrica et tractatu de motu quem utrumque diu jam exspectavimus. Certus sum eum non otiari; scire tantum cuperem quid promoveat. Tu optime valeas et amare pergas

Tui studiosissimum
H. O.

A Monsieur
Monsr Benedictus Spinoza
à la Haye.
In de Baggijnestraet,
ten huyse van mr Daniel de schilder [1]*,*
in Adam en Eva.

§ 7.

Inter eas, quae jam editae sunt, Spinozae epistolas, litterae ejus occurrunt quoque [2]) ad Amstelodamensem quendam amicum, initialibus tantum et titulo J. B. Med. Dr. nobis cognitum, quique iisdem initialibus versus quoque Latinos signavit, Spinozae Cogitatis Metaphysicis praemissos. Videtur autem mihi ignotus iste philosophi amicus juvenibus istis Amstelodamensibus adnumerandus, quorum et Vriesius unus, quique in collegio suo philosophi Ethicam manuscriptam tractare solebant.

Nomen autem habuisse videtur Bresseri, quod in epistola quadam anni 1675 invenitur, infra communicanda. Ad eundem virum doctum literae etiam sequentes ineditae nobis pertinere videntur, quae anno 1665, mense Majo vel Junio, scriptae fuere. De quibus vero mensibus cogitare

---

1) Videtur igitur Tydemannus Hagae quoque habitaculum habuisse.
2) Apud Bruderum XLII.

persuademur eo, quod in postrema ad Blyenberghium epistola 3ii Junij legimus, philosophum mense Aprili Amstelodamum se contulisse, quo de itinere et hisce in literis, ipso initio, sermo esse videtur. Deinde et classis in iis sermo fit, quae mensi Junij ineunte contra Anglos in mare missa est. Eas autem, a prioribus editoribus, quasi „nullius pretii" [1], sepositas, quam plurimum econtra valere ad amabilem philosophi indolem et generosum ejus animum melius cognoscendum, lectores judicare poterunt:

Amice singularis,

Nescio an mej prorsus oblitus sis; multa tamen concurrunt quae suspicionem afferunt. Primo cum profecturus tibi valedicere volebam et te, a te ipso invitatus, domi sine dubio offendere putabam, Hagam petiisse intellexi; revertor Voorburgum, nullus dubitans quin hic saltem in transitu nos inviseris, at tu, si Diis placet, insalutato amico, domum reversus et. Tres denique septimanas expectavi, nec hoc temporis litteras tuas videre contigit. Si igitur opinionem hanc meam a te amotam vis, tuis litteris facile amovebis, quibus etiam indicare poteris modum instituendi commercium nostrum epistolarium, de quo semel in tuis aedibus locuti sumus. Velim interim te enixe rogatum habere, imo jam per nostram amicitiam te oro rogoque, ut serium opus vero studio navare velis, atque intellectus animaeque cultui meliorem vitae partem sacrare digneris, jam, inquam, dum tempus est, et antequam de tempore, imo de te lapso conquereris. Porro ut de commercio nostro instituendo aliquid dicam, quo liberius mihi scribere audeas, scias me antehac suspectum fuisse et fere pro certo habere te tuo ingenio aliquomodo et magis quam par est diffidere, et vereri ne aliquid roges aut proponas, quod virum doctum non

1) Adscripserunt enim: „is van geender waarde."

redoleat. Verum te coram laudare et tuas dotes : non decet. Si tamen vereris ne ego tuas epistolı communicem, quibus postea ludibrio sis, de hac re tibi dehinc do, me eas religiose servaturum, nec ul talium, nisi tua venia, communicaturum. His cone bus commercium nostrum aggredi potes, nisi forte (fide dubites, quod minime credo. Tuam circa haec sententiam ex primis tuis litteris scire expecto, et sin quid conservae rosarum rubrarum, ut promiseras, q jam longe melius me habeam. Postquam inde profect venam semel aperui, nec tamen febris cessavit (quam quomodo agilior eram etiam ante venae sectionem; nor, propter aëris mutationem), sed tertiana bis aut te ravi; quam tamen bona diëta tandem expuli misi maximam malam crucem; nescio vero quo ivit, curo ne huc redeat.

Quod ad 3am partem nostrae philosophiae attinet aliquam brevi vel tibi, si translator esse vis, vel am Vries mittam; et quamvis decreveram nihil mittere quam eam absolverem, tamen, quia praeter sententia gior evadit, nolo vos nimis diu detinere; mittam ad 80 propositionem circiter. De rebus Anglicanis audio, nihil tamen certi; populus omnia mala su non cessat, nec ullus rationem aliquam invenire sci classi non immittantur habenae; at res quidem n videtur esse in vado. Vereor ne nostrates nimis veli docti et providi; res tamen ipsa tandem indicabit q animo gestiant quidve moliantur, quod Dii vertan Quid nostri ibi sentiant quidque certi sciant audir dero; sed magis et supra omnia, ut mej, etc.

§ 8.

Cum, quibus hic utimur epistolarum Spinozae autographis, ipsa illa esse pateat, quae philosopho mortuo ab hospite Van der Spijck librario Johanni Rieuwerts remissa sunt [1]), non mirum inter ea primos ab auctore exaratos epistolarum conceptus inveniri, quales jam in epistola praecedente atque illis ad Vriesium et Bresserum habuimus, quique nominis subscriptione privati tanquam tales se exhibent. Tertius adhuc similis epistolae conceptus invenitur, illius sc. quam ad Is. Orobio de Castro scripsit (ap. Brud. XLIX[a]), cujus hic ea de causa mentionem facere operae pretium habemus, quia in conceptu nonnulla ab ipso scriptore erasa fuere, quibus primum ex Velthusii „ineptiis" apud eum oriundum sensum nobis manifestat, mox in ipsa ad Orobio missa epistola verbis admodum mitigatis expressum. Legimus enim in conceptu, pro illis „ad libellum illius viri quem": „*ad ineptias* illius viri, cujus scriptum, etc.; pro „sed ad rem": „*tam enim versuti quam superstitiosi ignorantes malum animum habere solent. Quidquid sit ejus me maledicta nihil movent, quia novi qua ratione istud hominum genus assuetum sit viros ingenuos tractare. Ut igitur id, quod ostendere volo, breviter absolvam, pauca tantum ex multis quae dixit notabo, tu reliqua conijcito.* „Epistola porro procedit uti jam edita legitur usque ad § 5 mediam, ubi post *intelligat* pro sequentibus primum legebatur: „*Sed haec captum illius viri superare videntur, nec cum suo Cartesio concepisse (eum) credo, quod libertas non consistat in indifferentia, sed nos tum maxime liberos esse, cum rebus clare et distincte perceptis assentimus, tametsi impossibile est iisdem non assentire, quando eas ita percepimus.*" — Cetera uti in editione habentur.

---

1) Vide quae Paulus ex Kortholti Praefatione excerpsit in ed. sua, T. II, p. 669.

§ 9.

Inter eos qui post Spinozam cum eo comparari eique praeferri fere solent philosophi, Hanoveranus ille Leibnitzius praesertim nobis in exemplum proponitur; quippe qui (uti dicunt) fidem Christianam, a Spinoza nimis neglectam, cum philosophia arctissimo vinculo conjunxerit [1]). Alibi [2]) de vera Leibnitzianae ad Spinozae philosophiam ratione pluribus egi, statuens, quum Cartesianam Spinoza philosophiam a tenebris Ecclesiasticis liberavisset, Leibnitzium eam in ipsas illas tenebras iterum immersisse; quam argumentationem hic repetere inutile ducens, de virorum tantum commercio agam, ex epistola illa nobis primum cognito quam de Opticis Leibnitzius anno 1671 Spinozae scripsit. De qua, cum integra fere inter epistolas editas reperiatur, hic tantum addam ejus superscriptionem se habere: *A Monsieur Spinosa, Médécin tres célèbre et philosophe tres profond, à Amsterdam; par couvert.* Ceterum, quod in editione (apud Brud. p. 300) reticetur nomen amplissimi, non (uti in annotatione legitur) Diemerbroeckii est, sed Huddenii burgomestri illius Amstelodamensis mathematici cujus et in praefatione tractatus de Iride mentio fit. Additur insuper in fine: *P. S. si qua me responsione dignabere, curabit eam spero non illibenter Nobilmus Diemerbroeckius JCtus. Puto visam tibi hypothesin meam fysicam novam; sin minus, mittam.* Quo et in responsione Spinozae quod legitur P. S. (in ed. Brud. p. 302) melius intelligetur.

Non diu post, anni sequentis mense Januario, Leibnitzius,

---

1) Sic Galli imprimis, Cousin et (quo nemo de Spinoza ignorantius locutus est) Foucher de Careil, eorumque premens vestigia, apud nostrates Opzoomer. Rectius omnino recentioris philosophiae historiographus, Kuno Fischer, nec tamen et ille Spinozae ab omni parte aequus.

2) In Miscellaneis meis *Yselkout* (Deventer, 1855) p. 208 sqq. et nuperrime in libro citato *Baruch d'Espinoza*.

quasi non ipse commercium illud epistolarium cum philosopho jam habuisset, et tanquam de omnino sibi ignoto viro, magistro suo Thomasio scribebat: „Spinosa, Judaeus *ἀποσυνάγωγος, ob opinionum monstra, ut mihi ex Batavis scribitur;* ceterum homo omni literatura excultus et imprimis insignis opticus, praeclarorum admodum tuborum laborator" (*Epist. ad Div.* III. p. 63). Neque postea de monstris istis opinionum in scriptis suis majore favore locutus est, etsi (uti in sequenti § pluribus videbimus) anno 1675 Tschirnhausio suo Parisiis dicebat se *Tractatum Theologico-politicum* magni habere pretii. Quod vero a cl. Paulo jam observatum est, „satis sibi cavendum judicavit vir illustris, ne multum cum illo Judaeo, imo Atheo, communicasse videretur", idem a magno Leibnitzii e Gallis fautore Foucher de Careil (in opusculo *Réfutation inédite de Spinoza par Leibnitz;* Paris, 1854, pag. LXIII) animadvertitur: „Spinoza était au XVIIe siècle un philosophe compromettant, et c'était déjà pour beaucoup être suspect que de l'avoir visité." Hoc vero per Angliam Hollandiamque e Gallia redeuntem Leibnitzium fecisse ex epistola ejus ad abbatem Galloys cognitum est, ubi legimus: „je l'ai vu en passant par la Hollande et *je luy ay parlé plusieurs fois et fort long temps.* Il a une étrange métaphysique pleine de paradoxes." Ne vero in malam partem illud cum Spinoza commercium Hagae Comitum sibi haberetur, ubi in *Theodicea* sua (§ 376) narrat se eum visitasse, nomini ejus scriptoris politici P. de la Court nomen adjungit, et quasi de politicis tantum inter ipsos sermo fuisset, dicit: „je vis M. de la Court aussi bien que Spinoza à mon retour de France, et j'appris d'eux quelques bons anecdotes sur les affaires de ce temps-ci." Qua de re et supra-citatus Foucher: „Leibnitz" inquit, „toujours prudent, quelquefois même un peu diplomate, savait donner aux choses un tour fin auquel on se laisse prendre; — si l'on croit que l'entretien ne fut qu'anecdotique et plaisant, on se trompe." Leibnitzium vero nec

philosophi mentem nec viri summi veram indolem sive ex colloquiis istis sive ex ejus scriptis cepisse cuique facile ex iis patebit, quae de priore v. c. in epistola sua ad Nicasium anno 1697 scripsit: „que Spinosa n'a fait que cultiver certaines semences de la philosophie de M. Descartes," eoque in errorem de causis finalibus etc. ductus fuerit; imo, istis in causis tollendis summum Spinozae meritum ponendum erit, nec quod (uti alibi apud Leibnitzium legitur) necessitatem nimis urgeat philosophus, „in necessitatis partem nimis" inclinet, ei objiciendum. De quibus vero hic non amplius dicendi locus. Quod ad viri indolem a Leibnitzio non bene captam attinet, videatur quod in ed. Pauli (II 673) ex *Otio Hanoverano* excerptum legitur, Spinozam nempe „scripta sua imperfecta combussisse, ne sc. reperta post ejus obitum *gloriam, quam scribendo quaerebat*, imminuerent." Digna profecto vani non minus quam illustris hominis imputatio, cujus ab utraque parte veracitatem ipsa denegant facta. Nec enim imperfecta, nondum absoluta, sua scripta — Politicam, de intellectu Tractatum, cet. — combussit philosophus, nec comburiendi causam habere potuisset vanum tale gloriae desiderium qui Ethicae suae auctoris nomen quominus adderetur prohibuit, „nulla alia ratione, quam quia noluit, ut disciplina ex ipso haberet vocabulum." (Vide Praef. ad Opera posthuma p. 3 in f.) Quod si Spinozae indolis parum sui studiosae testimonium cum Leibnitzii contraria omnino agendi ratione conferas, profecto non dubitas anonymi illius Angli sententiam probare qui in diario *Westminster Review* (anno 1855) causam quaerens, cur „the influence of Spinoza has been so deep and enduring, while Leibnitz has only secured for himself a mere admiration of his talents; it is" inquit „because Spinoza was not afraid to be consistent even at the price of the world's reprobation, and refused to purchase the applause of his own age at the sacrifice of the singleness of his heart."

§ 10.

Praeter illam quam § 6 dedimus Oldenburgii epistolam, altera ejus inedita invenitur, qua ad Spinozae illam in Bruderi editione vicesimam quintam (p. 202 sqq.) respondit, quaque stolidiorem suam in philosophicis mentem manifestat, in eo vero quod de Christi resurrectione aeque literaliter ac cetera tractanda animadvertit, recte omnino judicasse dicendus erit.

Clarissimo viro Dom. Benedicto de Spinoza
Henr. Oldenburg
S. P.

In novissimis tuis 7 Febr. ad me exaratis supersunt nonnulla quae stricturam mereri videntur. Ais, queri hominem non posse, quod Deus ipsi veram sui cognitionem et sufficientes ad peccata vitanda vires negaverit, cum naturae cujusque rei nihil aliud competat, quam quod ex causa ejus necessario sequitur. At dico ego, quandoquidem Deus creator hominum ipsos ad sui imaginem formaverit, quae sapientiam et bonitatem et potentiam in conceptu suo videtur implicare, omnino sequi videtur, magis in potestate hominis esse mentem sanam quam corpus sanum habere, cum physica corporis sanitas a principijs mechanicis, sanitas vero mentis a προαιρέσει et consilio dependeat. Subjungis posse homines esse inexcusabiles et tamen multis modis cruciari. Hoc durum primo adspectu videtur, quodque probationis loco subnectis, ex morsu canem furentem excusandum quidem esse, sed tamen jure trucidari, rem conficere non videtur; cum ejusmodi canis occisio saevitiam argueret, nisi necessaria ad id foret, ut alij canes aliave animalia, et ipsi homines a furibundo ejusmodi morsu essent praeservandi. At si Deus mentem sanam inderet hominibus, uti potest, nulla foret vitiorum contagies pertimescenda. Et

sane crudele admodum videtur, Deum aeternis vel saltem diris ad tempus cruciatibus devovere homines ob peccata, quae nullatenus poterant ab ijs evitari. Ad haec totius S. Scripturae tenor id supponere et implicare videtur, posse homines abstinere a peccatis: abundat quippe abominationibus et promissis, praemiorum et poenarum denunciationibus, quae omnia videntur contra peccandi necessitatem militare, et poenarum evitandarum possibilitatem inferre. Quo negato, mens humana non minus mechanice quam humanum corpus agere dicenda foret.

Porro, quod miracula et ignorantiam pro aequipollentibus sumere pergis, hoc fundamento niti videtur, quod creatura possit debeatque infinitam creatoris potentiam et sapientiam perspectam habere; quod utique secus se habere mihi hactenus est persuasissimum.

Denique quod affirmas Christi passionem, mortem et sepulturam literaliter quidem accipienda esse, resurrectionem vero ejus allegorice, nullo, quod mihi apparet, argumento a Te fulcitur. Aeque literaliter tradi in Evangelijs videtur resurrectio Christi, ac reliqua. Et hoc resurrectionis articulo tota religio Christiana ejusque veritas nititur, eaque sublata Christi Jesu missio ac doctrina coelestis collabascit. Latere te non potest quantopere laboravit Christus a mortuis resuscitatus, ut discipulos suos de resurrectionis proprie sic dictae veritate convinceret. Omnia illa in allegorias vertere velle idem est, ac si quis omnem Evangelicae Historiae veritatem convellere satagat.

Pauca haec rursus in medium adferre volui pro mea philosophandi libertate, quam ut boni consulas, enixe rogo.

Dabam Londini d. 11 Febr. 1676.

Proxime de Regiae societatis studijs et exercitijs praesentibus tecum agam, si Deus vitam et valetudinem concesserit.

§ 11.

Quamquam, uti animadvertimus, in epistola praecedente Oldenburgium Theologiae suae nimis adhaerere videmus, eoque minus aptum se praebere ad illa capienda quae Spinoza philosophice tractaverat, eum tamen, ipso in epistola anteriore [1] teste, antea iniquiorem adhuc sententiam de Tractatu Theologico Politico fovisse scimus, tamquam „nimis immaturam" ab ipso deinde revocatam. Mentis illam in melius mutationem praesertim debuisse videtur Nobili cuidam Germano, e Lusazia oriundo, nomine Von Tschirnhaus, cujus in editione epistolarum vulgari mentio quidem non facta est, de quo vero integriora nostra autographa saepius loquuntur. Idem vir nobilissimus „amicus" est ille in LXIa epistola (apud Bruderum p. 323) a Spinoza citatus, ad cujus judicium in litteris praecedentibus de Spinozae et Cartesii de libero arbitio sententiis respondet, cujusque judicium illud, cum epistola anonyma hucusque Medicinae doctoris Amstelodamensis G. H. Schaller (collegii isti Spinozani sociis adnumerandi), ad Spinozam pervenit [2]). Minus itaque recte epistola haecce, uti et sequentium nonnullae, Meyeri haberi solet; aeque ac LXIIIa, LXVIIa, LXIX, LXXIa, Tschirnhausii est, cui „nobilissimo atque doctissimo viro" Spinoza epistolis suis LXIVa, LXVIIIa, LXXa et LXXIIa respondit. Epistola autem Spinozae LXVIIa ad Schallerum, virum „doctissimum expertissimum" data est, quippe qui Tschirnhausii „dubitationes" suis inseruisset litteris, quas jam integriores exhibebimus quam in epistola LXVa nobis datae sunt. Ad eundem Schallerum inedita quoque exstat Spinozae magni satis momenti epistola, e Bibliotheca Voorstiana pro-

---

1) Apud Bruderum p. 191.

2) „Misit mihi amicus noster J. R(ieuwerts) literas, quas ad me dignatus es scribere, una cum judicio *tui amici* (i. e. Tschirnhaus) de mea et Cartesii de libero arbitrio sententia, etc." l. c.

veniens cujusque apographum benevola Fred. Mulleri manus mihi transmisit.

Tschirnhausius anno 1651 in villa patris Kisslingswalda natus, juvenis circiter viginti annorum Hollandiam profectus erat, rei militari, uti videtur, operam daturus. Anno 1674 Amstelodami eum reperimus studiis philosophicis occupatum, et collegii Spinozani sociorum commercio gaudentem. Cartesianum se nobis praebet in epistola, ipsius causa m. Oct. die 8a a Schallero ad Spinozam missa, ubi in quaestione de libertate „Cartesii sententiae absolutam veritatem competere" dicit [2]). Paulo post ipsum Spinozam sive Hagae Comitum sive (uti probabilius fortasse) Amstelodami vidit, qui „praesens (ei) methodum indicavit, qua in indagandis necdum cognitis veritatibus," utebatur, quam „methodum valde praecellentem et tamen valde facilem" se expertum esse, in ep. primo anni sequentis mensi data. fatetur. [3] Mox. teste Schallero, Spinozam „intimius ei aperuisse sensum" dixit [4]. Versabatur tunc in Gallia, quo. mensibus aliquot in Anglia peractis, se contulerat: cujus itineris idem nos certiores reddit Schallerus in utraque. quam jam exhibebimus, epistola. In Anglia cum Oldenburgio et Boylio fuerat, quorum (uti jam dicebamus) „de Spinozae persona mirum conceptum" e Tractatu Theologicopolitico oriundum „ademerat"; in Gallia, Christiani Hugenii imprimis cura, Colberti filio in Mathematicis instructor datus est; ibidem et Leibnitzium cognovit, cujus deinde amicus studiorumque factus est comes quique (a. 1708) mortuum

---

1) Quod in hacce epistola ad illam de infinito (apud Brud. XXIXm) — quae ad Meyerum inscripta est — provocet, nil efficit. Quam enim Sp. in illa tractavit quaestio a sociis Amstelodamensibus omnibus potius profecta habenda est, Spinozaeque igitur responsio ad eos aeque generaliter scripta fuit, cujus deinde et Tschirnhausium participem reddiderunt.

2) Vide ep. Brud. LXIm.

3) Ilud ep. LXIIIa.

4) Vide quam adjiciemus ep. Schalleri d. 25a Julij 1675.

amicitiae illo testimonio honoratus est: „perdidi ego amicum veterem et praeclarum studiorum communium adsistorem.”[1] Plura autem deinde de eo ejusque studiis adhuc addituri, antea Schalleri Spinozaeque de quibus sermo fuit epistolas inspiciamus:

Vir nobilissime ac praestantissime,

Erubescerem ob diuturnum hactenus silentium meum, unde pro favore a benevolentia Tua mihi immerito exhibito ingratitudinis accusari possem, nisi et cogitarem, generosam Tuam humanitatem ad excusandum potius quam incusandum inclinare, et scirem eandem pro communi amicorum bono tam serijs vacare meditationibus, quales sine sontica turbare causa eidem noxium atque damnosum foret. Hanc itaque ob causam silui, contentus ex amicis prosperam Tuam valetudinem interea percipere, sed per praesentes significare nitor, eadem Nobilissimum amicum nostrum Dum de Tschirnhaus nobiscum in Anglia adhuc frui, qui ter in suis, quas ad me dedit, literis Domino summa officia cum salute honorifica impertiri jussit, me iterato rogans, ut sequentium dubiorum solutionem tibi proponerem, insimulque ad ea responsionem desideratam expeterem; nimirum. num placeret domino demonstratione aliqua ostensiva, sed non ad impossibile deducente convincere, nos non posse plura Dei attributa cognoscere quam cogitationem et extensionem; praeterea, num inde sequatur, quod creaturae quae alijs attributis constant econtra nullam possint concipere extensionem, etc. [uti in ep. LXV apud Brud. p. 330; deinde:]

Atque haec sunt qnae a praestantia Tua praedictus noster Tschirnhaus illustrari mecum desiderat, si forte otium subsecivum id concesserit; caeterum refert Dm Boyle et Oldenburg mirum de Tua persona formasse conceptum, quam ipse eisdem non solum ademit, sed rationes addidit,

---

1) *Ep. ad Div.* III p. 73.

de causa quam quia authori placuit (cum non dubitem, quod ipsi tam planae fuerunt visae) demonstrationes ijs adjunctas tam brevibus et non verbosius explicatis complecti.

Refert praeterea se Parisijs invenisse virum insigniter eruditum, inque varijs scientijs versatissimum, ut et a vulgaribus Theologiae praejudicijs liberum, Leibniz appellatum, quocum familiaritatem contraxit intimam, cum sit subjectum, quod una cum eo intellectus perfectionem continuare allaborat, imo hoc ipso nihil melius aestimat utiliusve censet. In moralibus eum inquit esse exercitatissimum, qui sine ullo affectuum impetu ex solo rationis dictamine loquitur. In Physicis et praesertim Metaphysicis studijs de Deo et anima pergit illum esse expertissimum. Tandem concludit eum esse dignissimum cui scripta Domini, concessa prius venia, communicentur, cum credat quod authori magnum inde proveniet commodum, prout prolixe ostendere promittit, si Dominationi Tuae id placuerit; sin vero minus, nullum moveat scrupulum, quin iuxta datam fidem ingenue ea sit celaturus, uti ne vel minimam eorum mentionem fecit. Idem ille Leibniz magni aestimat Tr. Theol. Polit. de cujus materia Domino, si meminerit, epistolam aliquando scripsit. [1] Rogarem itaque Dominum, ut, nisi sontica subsit causa, id pro generosa Tua humanitate permittere ne graveris, sed si fieri possit, quam proxime resolutionem Tuam aperias, cum acceptis responsorijs Tuis nostro Tschirnhausio respondere potero, quod avide Die Martis vesperi facerem, nisi impedimenta graviora Domini moram nectere coegerint.

D. Bresserus [2]) ex Clivia redux factus, multam cerevisiae patriae quantitatem huc misit; monui ipsum, ut dimidiam

---

1) Nisi Leibnitzii ad Spinozam epistola quaedam interierit, errat L.; unica enim quae extat ep. de opticis agit; v. s.

2) Idem nimirum de quo supra p. 302 sermo fuit; cf. et infra, p. 318.

tonnam Domino concederet, quod cum amicissima salutatione praestare promisit.

Denique styli ruditati calamique celeritati ignoscas quaeso mihique ad servitia Tua exequenda imperes, ut occasionem realem habeam testandi me esse, vir praestantissime,

servum tibi paratissimum
G. H. Schaller.

Responsio.

Expertissime De, amice plurimum colende,

Pergratum mihi fuit, ex literis tuis, hodie acceptis, intelligere, quod bene valeas, et quod Tschirnhausius noster feliciter iter suum in Galliam confecerit. In sermonibus, quos cum Do. Hugenio de me habuit, prudenter sane, meo quidem judicio, se gessit, et praeterea summopere gaudeo, quod tam opportunam occasionem ad finem, quem sibi destinaverat, invenerit. Quid autem in axiomate 4o p. 1. repererit, ex quo contradicere videatur prop. 5 p. 2 non video; in hac enim prop. affirmatur, quod ideae cujuscumque essentia Deum, quatenus ut res cogitans consideratur, pro causa habet; in illo autem axiomate, quod effectus cognitio, sive idea, a cognitione sive idea causae pendet. Sed ut verum fatear, tuae epistolae sensum hac in re non satis assequor, et vel in tua epistola, vel in ipsius exemplari errorem festinantis calami esse credo. Nam scribis, in prop. 5 affirmari, ideata esse causam efficientem idearum, cum tamen hoc ipsum in eadem propositione expresse negetur; atque hinc omnem confusionem oriri nunc existimo, ac proinde frustra in praesentiarum de hac materia prolixius scribere conarer, sed expectandum mihi est, donec ipsius mentem mihi clarius explices, et sciam an satis emendatum habeat exemplar. Lijbnizium de quo scribit me per epistolas novisse credo, sed qua de causa in Galliam profectus sit, qui Francfurti consiliarius erat, nescio. Quantum ex ipsius epistolis conjicere potui, visus est mihi homo liberalis in-

genii et in omni scientia versatus. Sed tamen ut tam cito ei mea scripta credam, inconsultum esse judico. Cuperem prius scire, quid in Gallia agat, et judicium nostri Tschirnh. audire, postquam ipsum diutius frequentaverit, et ipsius mores intimius noverit. Caeterum nostrum istum amicum meo nomine saluta, et si qua in re ipsi servire possum, quicquid velit, imperet, et me sibi ad omnia obsequia paratissimum reperiet. Adventum sive reditum Domini et amici colendissimi Bresseri gratulor, pro promissa deinde cerevicia magnas ago gratias, et quocumque modo potero etiam referam. Tui denique parentis processum nondum experiri tentavi, nec credo quod animum ad id tentandum applicare potero. Nam quo magis rem ipsam cogito, mihi magis persuadeo, te non aurum confecisse, sed parum quod in antimonio latebat separavisse. Sed de hoc alias fusius, nunc temporis angustia praecludor; interim si aliqua in re tibi operam praestare possum, ecce me, quem semper invenies,

vir praestantissime,

Tibi amicissimum et servum paratissimum

B. Despinoza.

Hagae Comitis, 18 Novembri 1675.

Mijn Heer,

Mijn Heer G. H. Schaller, der medecijnen Doctor, woonende in de Kortsteegh in de gestofeerde hoet t' Port. Amsterdam.

Tschirnhausius, Gallia mox relicta, Italiam Siciliamque et Meliten insulam visitavit Vindobonique in Austria tempus aliquod versatus est. Anno 1682 iterum in Galliam se contulit, ibique inter socios Academiae Scientiarum receptus est; mox et Amstelodamum rediit, in studiorum suorum fructu edendo occupatus, quem anno demum 1687 „Medicina mentis sive artis inveniendi praecepta generalia" in-

scriptum in lucem prodire fecit [1]. Ad natalem suam Kisslingswaldam reversus, patriis in terris tunc degebat, ubi anno praedicto morte abreptus est.

De philosophia sua, qualem in Medicina illa Mentis postea exposuit, a. 1682 ex Amstelodamo Hugenio suo scripsit in epistola, quam ex collectione Hugeniana in Bibliotheca Lugdunensi Academica jam in lucem proferemus. Addemus alteram anno sequente e Kisslingswalda missam, in qua de vita historiaque de habitis studiisque suis profuse disserit indolemque suam et ferventem omnino scientiisque absolute devotum animum nobis manifestat. Hugenius, libro post quinquennium edito, pro exemplari ipsi remisso gratias agens, observationes suas de auctoris methodo sententiisque ipsi communicat, quibus Tschirnhausius, sua vice, longioribus respondet litteris. Et hanc utriusque epistolam pro magna saltem parte hic exhibendam duximus; de Tschirnhausii philosophia ex Spinozae de emendatione intellectus tractatu, etsi autoris nomen anxie reticuerit, integra fere hausta pauca deinde addemus:

Monsieur, mon très cher et très honoré amy

Non possum exprimere qua laetitia affectus fuerim cum nobilissimum virum in optima sanitate constitutum Hagae non ita pridem offenderim, praesertim cum observarem, quod probe adhuc in memoria ipsi essent tam generosa officia, quibus olim me Parisijs cumulatus est, et quod similia in futurum quae meis studijs continuandis inservire possent liberrime mihi promitteret; nunquam mihi aliud promiseram a tanto viro, quem singulari semper prosecutus fui aestimio, nec possunt alia a generosis mentibus expectare veritatis solidae cultores. Quo vero innotescere possit

---

1) Editio nova a. 1695 Lipsiae prodiit, adjecta *Medicina corporis* eodem anno ibidem prodeunte. Quod nobis inservit exemplar e libris est Bibliothecae Acad. Lugdunensis.

Dominationi Vestrae, num aeque ac alius merear, ut mihi succurratur ne studia mea penitus intermittere coactus sim, idque ob solas vanitates hujus mundi, a quibus ego quidem hactenus me feliciori successu, quam unquam speraveram, liberavi, utque videat, si mihi procuret Parisijs ut pensio (de qua nondum absolute securus) honorabilis assignatur, num ea aeque dignus ac alius aut num haec recomendatio mei in sui honorem in futurum cadet, ipsi hac vice transmitto scriptum de sanitate conservanda, quod te apprime desiderare praesens indicasti, et quod ea intentione quoque communico, ut possis hinc colligere, quod non solum studia mathematica hactenus excoluerim, hoc ipsum, qualecumque est (circa materiam quae mihi videtur satis difficilis esse, ut aliquid certum determinetur) Tuae censurae subjicio. Alius forte hoc statim typis mandaret, sed ego admodum caute et lento pede soleo circa similia versari, et postquam cum amicis hac de re consilia habui. Aliquando vero hoc Do. Colbert, si ita tibi visum, sed necdum impressum, communicabo; quando nimirum tractatum mathematicum de quo coram et quem regi destinavi publici juris faciam; si haec dominationi vestrae grata esse scio, alio tempore, quaedam communicabo circa tractatum quem conscripsi de emendatione intellectus, qui si non me admodum fallit opinio, ipsi non displicebit; jam saltem contenta hic indicabo. Consistit autem in hisce tribus partibus: 1. qua occasione et methodo in viam inciderim quam praestantissimam judico, ad quam in hac vita aspirare licet, quaeque est inventio veritatis per nos ipsos. 2. Artis inveniendi generalia praecepta quibus adjuti non solum impossibile erit, ut unquam in falsa incidamus, sed potius certo semper veritatem simus cognituri; quod infallibiter semper his medijs ulterius propediemur, nova ac nova continuo detegendo, modo nos ad talia applicare animus nobis sit, idque exiguo labore. 3. In quo praecipue subjecto perscrutando istam suaviter et cum oblectamento

consumere liceat. Haecce omnia si vidisset Illustrissimus vir et sciret quo in statu et honore inter meos vivam, quibus impedimentis hactenus vexatus, miraretis forte, quod mens mea sub tanto onere, et tot vanitatibus circumdata et involuta, caput erigere adhuc valuit; sed jam quia receptus sum in Academiam Regiam (de quo poterit videre quid impressum Parisijs *dans le* Mercure galant, *du Moy de Juillet*, anno 1682, pag. 308) res haec tantae difficultatis non erit, modo de pensione annua mille Imperialium magis securam spem haberem. Ego interim tanto animo confisus omnia mea sic disponam, quasi ejusdem absolute certus essem, et aliquos coadjutores mihi procurabo, ut aliquid singulare praestare valeam si spe excidam. Fateor equidem, si respiciam itineris hujus impensas, quod solum eo fine in me recepi, nec non quod in adjutores impendere opus habeo, ac praeterea quod hic desinem omnia officia licet honore et divitijs non destituta prae ijs quae nondum absolute possideo. fateor ubique me damnum tunc non singulare reportaturum; sed satis mihi tunc erit, quod pro viribus conatus fuerim publico sic prodesse et intellectum meum quantum possibile excolere. Si vero, prout firmissime spero, tanti mediatoris ope, et qui in tanto aestimio apud Dm. Colbert, obtineam ut studia mea continuare licet, penitus omnibus dignitatibus et officijs in patria renunciabo (prout hactenus magno conamine feci, licet id rarum admodum esse reputem in meae conditionis hominibus), quo colligant et alii num indigne sint in me haec officia collata; caeterum sequenti die Lunae hinc abiturus sum in patriam; si mihi aliquod responsum dare placeat aut alia occasione quaeso literas inscribas:

A Mr. Ehrenfried Walther de Tschirnhaus, Seigneur de Kisslingswalde et Stolzenberg, present à Amsterdam, op de Warmesstraat in de Kloeck, by Mijnheer Ameldong Bloeck.

De reliquo latinitatem meam excuset, cum hoc rarum

sit inter nostrates in nobili viro; cum essem in Academijs ea utcunque tinctus eram, sed tot annorum itinera et negotia effecere, ut jam non omnia tam congruenter hujus linguae genio exprimam; sed tam levia absque dubio non respiciet. Locutus fui cum Bibliopola mihi nominato in signo capitis Ciceronis et ipsi librum de remedio Anglico circa febras tibi transmittendum dedi, quod jam receptum erit. Hisce me tibi recommendo· qui sum omni affectu et studio,

Monsieur,

Votre treshumble et très obeissant serviteur

E. W. de Tschirnhaus.

Amsterdam, 11 Sept. anno 1682.

Aan den Wel-Edelen Heer,
d'Heere Christiaan Hugens,
Heer van Zulichem;
's Gravenhage.

Kislingswalda, d. 30 Aug. 1683.

Monsieur,

Mon très cher et très honoré patron,

Quantum delectatus fuerim visis tuis litteris, quas ad me dirigere dignatus es, vix est ut exprimam; sed mirum, quantum temporis in itinere permoratae, quare jam conor omnia sic disponere, ut tale quid amplius non accidat, quo mihi similes delicias et saepius posthac promittere possim. Caeterum nunquam deceptus fui in opinione, quam semper de te fovi; te nimirum eum esse, qui, posthabitis omnibus temporalibus delicijs (quatenus intellectus cultui obsunt) studijs bonis tam serio addictus es, ut existimem paucos (quamvis permulti jam in eo sint, ut sapientiam pro viribus augeant) tui similes reperiri. Verum si firmissime credidi, quod ita tuum esse, quantum concipi potest, optime conservari coneris, non minus persuasus fui te tam generosam mentem possidere, ut ad simile obtinendum etiam pro alijs, siquidem eos promovendae veritati aptos cognoscas, procurare

nulla in re desis. Tot enim testimonia hac de re habeo et adhuc ex praesentibus literis idem intelligo, ut nihil magis imposterum conaturus sim, quam ut tanti viri spem de me conceptam nullatenus frustrer; quod ut facilius conjicere possis, num scil. collati in me tui favoris unquam poeniteat, et proinde aliquo merear, cui generose succurrere imposterum allabores, quo studia mea ex voto (qua re nihil in hac vita exopto) mihi prosequi liceat, sequentia ad te paulo fusius et candore Germanico scribere decrevi. Existimavi semper paucos inveniri, qui tantum ardorem discendi ostenderunt a prima aetate ac ego: sed si hoc certum, non minus utique verum, quod tantas difficultates superandas habuerim ad bona studia prosequenda, ut paucis simile quid obtigisse credam; quamquam mihi hac de re gratulor: nunquam enim absque illis ejusmodi habitum incognitas veritates detegendi acquisivissem prout me jam possidere confidi. Cum enim talia impedimenta (ob delectationem quam in studijs experiebar) nullatenus possent efficere, ut hisce abstinerem, coactus fui eadem tractare quandoque, imo saepissime in praesentia multorum tumultuantium, atque sic mihi haec acquisivi, ut non solum saepe in curiosa theoremata, nonobstante magno tumultu externorum, inciderim, sed quod deinceps, si otium fata concedebant, facilius me ab omnibus externis cogitationibus potuerim liberare, atque hac ratione brevi tempore magnos facere progressus. Ad tale autem otium acquirendum, proh bone Deus! quantos non habui labores exantlandos. Primo ultra decem annos in peregrinis locis ob id praecipue me continui, quia in patria idem non poterat obtineri ob parentum virtutem; postea cum ob provectissimam aetatem curarum impatiens nobis omnia sua bona concessit, et quia sorores duae maritatae atque etiam talem dotem iam tum receperant, ut nihil amplius a nobis duobus sc. fratribus desiderandum haberent, interim vero nobis bona reliquerunt quae viginti mille imperialium non venduntur, satis bonorum habebam (licet ea

exigua essent in aliis locis, ubi care vivitur) ut satis commode hic possem vivere. Nam certe nobiles hic liberrime vivunt: tenemur siquidem Electori Saxonico pro his bonis tempore pacis singulis annis vix 50 imperiales solvere; de caeteris, quia hic omnia in magna abundantia, quae ad victum requiruntur, laute admodum vivitur. Interim quantum ad studia, cum administratio talium bonorum integrum hominem desiderant, illa nullatenus prosequi mihi licitum esset; vendere autem, ut me in aliam regionem reciperem, nec parentes nec amici permisissent, neque id quoque meum interesse inclusisset, cum simili pecunia in aliis locis non aeque commodis potuissem meis prodesse. Hinc tria impedimenta oriebantur; primum erat administratio bonorum, de qua modo locutus sum; 2m, quod ii qui nondum maritati hic imprimis ubique locorum invitantur ad convivia, quî virginibus civiliter ab his inserviatur (convivia autem hic per aliquot dies protrahuntur, et frequentissima sunt ob funeralia Nobilium, Sponsalia, Baptismata, etc.), et quod reciproce ab aliis rursus visitantur; 3m impedimentum erat tale, quod omnes homines admodum appetunt, et quod ego, quantum possum aversor, honores scilicet seu seculares dignitates. Haec tria impedimenta primo intuitu mihi insuperabilia videbantur. Omnibus vero bene perpensis et diu deliberatis, unicum adhuc medium ad haec removenda praevidebam: hoc autem cogebar necessario exsequi (cum aliud non recurrebat, quicquid et mente volverem et agitarem), licet duo includeret, ad quae nullo tempore inclinationem habui (ut qui me novere omnes unanimiter testabuntur). Primum erat ut conjugem ducerem, alterum ut pensionem a Rege Galliarum conarer, ut alii recipiunt, impetrare. Miraberis forte, quod haec et praecipue primum sufficientia requisita existimaverim ad praedicta impedimenta tollenda. Sed quaeso judicium paulisper suspende, usque dum omnia perlegere dignatus fueris, Quoad 1m itaque notandum, quod pleraeque conjuges horum locorum, praeser-

tim ex Nob. stemmate natae, toto caelo differunt ab Hollandicis foeminis aut et Gallicis vel Anglicis; nam hae honori sibi ducunt, si maritis nulla in re contrariae sunt, immo ne contradicant quidem illis aliis praesentibus, quia hoc hic indecorum admodum judicatur. Deinde administratio bonorum magna ex parte hic a foeminis dependet, quoad culinam ad hospites laute tractandum, ut hic moris est, et omnia illa, quae spectant ad mensam et cubicula bene prospicienda, item ut ancillis praesint, quas in magno numero habemus, et similia, quae ut superflua hic retineo. Reliqua quae spectant servos et subditos, viro quidem conveniunt, sed non difficulter pro 50 imperialibus potest impetrari, ut ab aliquo nobis haec administrentur, prout ipsi desideramus, adeo ut fere in totum ducta muliere et 50 imperialium impensis administrationis negotio sublevemur. Porro, quia maritati non invitantur, nisi ad illos ex quorum familia sunt, sed nondum uxorati ubivis, quo sibi aliquam eligendi occasionem habeant, atque ita multae invitationes proscinduntur, et per consequens denuo multum temporis lucri fit. Ulterius, mariti non tot visitationes habent: hae non fiunt, nisi ab amicis aut proximis, raro vero ab aliis. Tandem si quoque conviviis intersunt, tot negotia non habent, quia hic non est moris, uti in Gallia, ut quis conversetur tam multum cum virginibus aut etiam aliis foeminis, ea ratione ac ibidem fieri solet. Denique nec tenemur conviviis per tantum temporis spatium interesse ob rei domesticae caussam. Quae omnia si bene consideres, conficies quantum temporis hinc lucremur, et proinde quantum bonis studiis destinari possit, id quod si quis nondum conjugem habet, minime hic locorum inter nobiles fieri potest; ut taceam multa alia incommoda, praesertim duella, quae hic in magna consuetudine, et a maritis, qui tot conviviis non intersunt, et nullam virginem habent, pro qua obtinenda, ut saepe fit, certent, non difficulter declinantur. Interim vero hinc magnum impedi-

l'Abbé Gallois innotui, qui quidem se mihi admodum favorabilem exhibuit. Cumque prolixe explicarem, quid mea intentio esset efficere, qua ratione vero impedirer in meis studiis continuandis, quaque ratione his subveniri posset, se ita explicuit, ut de mea intentione obtinenda magna spes mihi affulserit; sed ultra modum quam credi potest magnum antagonistam habui in D. de la Hire. Quod cum observarem, ipsum quantum potui generositate vincere studui, sed omnia frustra. Hic ex intimis D. l'Abbé Gallois, ut ex frequentissima praesentia collegi, et quod pessimum credit hic vir, ut saepe audivi, mathematicum ipsi aequalem vix reperiri. Est autem D. de la Hire intentio, ut satis aperte mihi indicavit, aliquando vices D. Cassini in Observatorio Regio supplere, et potius efficere, ut externi ab Acad. vestra penitus excludantur, sic nempe libere mihi aliquando retulit: hisce enim pecuniae destinatae multo exactius solverentur, quam ipsis Gallis, et praeterea non tantum Gallicae gentis gloria hinc oriretur. Imo ipse audivi, quod, cum in Academia D. Marriotte referret, quod D. Boyle rogasset, ut cum ipso commercium literarium institueret, hic ultra modum hoc dissuasit, adductis variis experientiis, quibus evincere conabatur, quantum damnum Academiae ex ejusmodi commercio cum extraneis accesserit. Ac proinde cum similia perciperem, non mirabar, quod nullus meum propositum mihi tam dissuaderet ac ille, et tam contrarium se mihi ostenderet, ut cum aliquando in Academicorum omnium consessu, ipsis phosphori genuinum processum communicarem, et omnes consentirent, ut apud ipsos permanerem, quia jam conclusum erat me receptum iri, hic solus in mea praesentia admodum impudenter contrarius esset, referendo, quod forte Do. Colbert displiceret, quia necdum ipsius consensum per literas accepissent, et sic statim surgens me, una cum D. Mariotte, usque ad fores comitabatur. Praeterea incerta mea inventa et nullius momenti esse publice dixit, uti ab amicis mihi rela-

tum; item quia animadverterat, quod ultra modum D. Hugenium aestimarem, absque dubio ipsius vestigia secuturus, qui omnes Academicos apud alios contemneret, et sic effecisset, ut illorum Academia non in tanto aestimio esset, adeoque mei receptionem dissuaderet. Quae omnia a D. Borello relata, qui mihi sincere retulit, quid de me in ipsa Academia dictum. Haec et multa similia cum scirem, non mirabar, quod l'Abbé Gallois, qui tam confidenter me multoties securum fecerat de meo intento obtinendo, postmodum, cum me jam longo tempore detinuissent satis inutiliter Parisiis, et ipsum visitarem, mihi indicaret, quod saltem me ad abitum possem parare, quia id quod desiderabam ob instans bellum hac vice impetratu impossibile esset. Quapropter ultimum remedium erat, ut ipsi significarem me contentum fore (quia me haud ita ac alii norunt, et forte crederent me tale quid ob pecunias recipiendas desiderare), si saltem me in membrum Academiae reciperent, nulla assignata pensione, sed me tales progressus tunc non posse facere, quos promiseram, si, pensione obtenta, coadjutores mihi potuissem conciliare, qui una juxta meam dispositionem mihi adjumento essent. Cum itaque candidum meum pectus (quod numquam sibi conscium vilissimi lucri ergo studia tractasse) melius hinc perspiceret, mihi brevi significavit, ut ad ipsum reverterer, quo facto effecit, ut brevi in Academiam receptus fuerim: de pensione autem ita locutus est verbis ambiguis, ut interim nec certus nec incertus sim; cumque rogarem, num, quod receptus essem, ejusdem rei literis certis non confirmarer, ut alias fieri solet in similibus, retulit super hac re non dari ullam scripturam, nec de pensione aliam asseverationem *que de la parole de Mr. Colbert.* Similibus verbis utebatur quoque D. Colbert, cum ipsi ob receptionem agerem gratias, dicendo, quod quae hactenus communicassem Academiae ipsi placuissent, si continuarem sic progredi, se efficere velle ut me ejusdem rei non poeniteret, aliaque pauca,

sed idem significantia. Deinde per mensem adhuc ibi moratus, ac imprimis mihi omnium Academicorum, etiam D. de la Hire (nam philosopho nihil facilius, quam inimicis bene facere, saltem ei, qui mea principia sequitur) conciliare studui. Post haec rediens in Hollandiam Te Hagae-Comitum visitavi, ubi quaedam horum retuli, ut nosti, et praecipue ex generosis tuis promissis (quae adhuc praesentibus literis confirmas) magnum solatium percepi, verum de sponsa mea, ut et Parisiis, nihil aliis indicavi, quia tempus nimis breve; Parisiis autem difficultatibus, quas mihi magno numero formabant, nolebam ipse plures cumulare. Sed modo audies me in eadem experientia confirmari. Nam certe multo liberius jam hic ac ante vivo, quod magis imposterum addisces, modo adjuver, ut spero. Sed propero ad finem, ut incepi, et refero me posthac reversum in patriam esse, quod tamen ob longum et taediosum iter non citius absolvi (ob pestem variis in locis grassantem, aliasque rationes) quam mense Novembri. Hic, ultra modum, mei delectati fuerunt, quod in Academiam Regiam receptus essem, et eo, quod loquerer de pensione obtinenda (quasi hujus non dubiam sed absolute certam spem haberem) quo mihi libertas relinqueretur mea studia ex voto continuandi. Imprimis hoc mihi multum honoris conciliavit apud alios, cum viderent ea, quae de me narrantur *dans le Mercure Galant du mois de Juillet* a. 1682, qui libri hic plurimorum manibus teruntur; et hoc porro effecit, ut satis libere hic jam studiis meis vacare liceat. (Vero) cum tempore mei animadverterent, quod hinc nullae utilitates, certe impossibile foret mea studia continuare, quum jam modo hoc anno tentarent, ut leviusculum saltem officium acciperem, quod salarium 300 imperialium habet; et quia non adeo laboriosum, credebant facile me hoc innoxiis meis studiis posse sustinere, sed hoc absolute rejeci. Sic itidem in aula nostri Electoris circa me quid moliuntur, ut ab amicis mihi relatum, et credo ut praesim operibus me-

tallicis Friburgi, quia sciunt me aliquatenus in metallurgia versatum. Sed quidquid offeratur, certus sis me id non accepturum. De reliquo, quia multa ex Gallia et Hollandia attuleram pro amicis, ubique satis acceptus eram. Sponsalia autem nolebant ut ea differrem ulterius, adeoque adhuc mense finita est, qua in re ipsis contrariari nolebam, quo accedente hyeme (quod praecipue tempus studiis peraccommodum expertus sum) finitis turbis, studiis me serio applicare possem. Ex quibus, credo, perspicuum satis erit, quantas difficultates hactenus superandas habuerim ob mea studia, meque necdum in portu esse, sed tua generosa dextra hoc assequi non despero. Ad quod 2° loco jam destinavi explicandum.

Omnes homines natura ad otium a labore proclives sunt; quare magna difficultas hic alios adjuvandi oritur, quia postquam effecimus, ut illis bene sit, saepe accidit, ut frustremur spe, quam de illis habuimus; sed notandum maxime, quod omnia praecipue laboriosa nobis videantur, quae contra nostram inclinationem cogimur patrare; quare non dubitandum, si adjumento simus aliis in iis ipsis rebus, ad quas ipsi inclinant haecque inclinatio non sit levis, sed quae per longos annos quasi in habitum conversa, hoc nullatenus exspectandum fore. Unde conjicere poteris, si ultimum hoc, quod studiis meis continuandis inservire queat, pro me impetrare posses, cum certe fortiorem inclinationem pro nulla re habeam (prout satis demonstravi per primam partem, cum haec nullis difficultatibus potuerit supprimi) tibi hac in re timendum fore. Facile autem ex superioribus colligendum, unicum hoc adhuc superesse, ut mihi, velut aliis Acad. membris, assignetur talis pensio, qua recipienda securus esse possim; nec tamen plus unquam desidero (nec acceptarem licet offerretur ob multas rationes) quam singulis annis 1000 imperiales, quod quidem non adeo multum esse judicabit, cui perspectum, quod studia non leviter excolere meum propositum est.

Primo etenim efficiam ut aliquem habeam, qui bonis meis praesit, prout satis mihi jam prospexi hac in re, quo rei domesticae nullis curis detinear.

2o. Astronomum, qui mecum observationes caelestes instituat, uti hactenus talem Lipsiae Mr. Kirch habemus. Hunc ad nutum meum possum habere quando volo, et res conclusa esset inter nos, nisi timerem mihi forte non succursum iri prout desidero. Hic nempe vir D. Hevelij per multos annos fuit observator et calculator in rebus astronomicis. Hic jam Lipsiae degit, et singulis annis Ephemerides continuat.

3o. Faciam ut Medicum habeam, qui pecunia aliqua singulis annis soluta, mihi in Chymicis et Anatomicis, qualia experimenta et observationes desidero, instituat. Scio quoque aliquem, quem ad nutum meum habebo, cum per multos annos simul hic et in exteris locis studiorum gratia conjunctim vixerimus. Hic mihi jam phosphori processum elaborabit.

4o. Egregium analystam scio, et quem conduxissem, si modo absolute certus essem ejus quod desidero, qui mihi quidem in calculo analytico multum sublevaminis posset adferre.

5o. Mechanicum hic habeo ultra modum praestantem, qui a nullo nisi a se ipso propria inclinatione instructus, ... egregie laborare novit. Sesinidrius est, horologia fabricat, libros compingit et similia multa, quae modo videt, ipse efficere conatur. Hic vero meus subditus est; huic 30 imperiales annuatim do, unde nulli rei domesticae (hinc enim ruri hic cum suis satis commode vivere potest) nec ulli alii servitio est, quam soli mihi. Hunc non solicito ad labores, cum, sive adsim sive minus, internus incitator, propria inclinatio efficit, ut aeque res peragat, ac quum adsim; ex quo solo colligendum, quales conditiones debeant habere Academici, ut pensione digni sint. Jam autem in eo est, ut varia vitra optica mihi perficiat; sed quia admodum

desidero (ob singulares rationes) ut tale speculum ustorium habeam, quale est vestrum Parisiense, hanc curam lentes varias efficiendi filio ejus concessi; ut, postquam ad vitra D. Borelli tubos mihi paraverat aliaque quaedam curiosa, jam in eo totus est, ut simile perficiat. Et certe in eo parando talia didici, ut jam exiguis sumptibus et labore haud adeo magno similia parare valeam.

Ex occasione referam Anglum esse in Altena prope Hamburgum, quem dicunt vitrum mollefacere et indurescere posse pro lubitu, et multa miranda hisce praestare posse. Fuit peregrinus in Lusatia nostra hic, qui vitrum ab ipso habuit utrimque convexum, in cujus medio magna aranea incorrupta haerebat. Vellem me ipsum hoc vidisse, et dabo operam, quo resciscam quid rei siet, et numne hoc inventum aliquam fallaciam includat. Delector quoque eo, quod scribis, quod ipsa experientia edoctus es te vitra poliendi artem ad summum perduxisse: optarem mihi aliquod vitrum hac arte paratum, imo ut hoc in Dioptrica tua publicatum aliquando secretum exstaret.

6o. Vellem quoque correspondere eum extraneis in variis regionibus, uti Amstelodami habeo D. van Gent [1], virum talem, quales optarem, ut similes corresponsores aliis in locis mihi acquirere possem; id quod soluta aliqua pecunia facile obtinetur, ut hic subito resciamus, quid in aliis locis peragatur, et novi ab eruditis inveniatur. Quae omnia qui bene considerabit, non existimabit nimium esse, quod 1000 imperiales desiderem ad studia bona excolenda, et dubito an multi inveniantur jam, qui simile quid ea pecunia sint praestituri ac in me suscipio; quamquam etiam (siquidem impossibile est eam summam obtinere) minori pensione contentus essem (uti haec et similia satis superque cum Parisiis essem Mr. l' Abbé Gallois indicavi); praesertim si quis velit ad hoc reflectere, quod me obstringam, me nulla

---

1) Vide supra, p. 314.

secularia officia umquam ambire velle, quorum hic quidem quaedam satis lucrosa sunt, et praeterea ad ea, quae modo referam, et quid ipse mihi proposuerim exsequi, si otium habeam desideratum, de quo jam superiore loco quaedam aperire constitui. Dico itaque me jam talem commoditatem habere studia mea hic prosequendi, qualem hactenus habere non licuit, cum nec amici nec nupta mea ullo modo contrarii sint, plane ut praevideram, adeo ut hoc anno talia praestiterim et laboraverim, quantum ullo ex praecedentibus, et quidem quoad Mathesin omnes difficultates, quas mihi unquam formavi, jam penitus superavi, ut nihil jam opus habeam, quam ut ea tantum, quae prolixo calculo constant, compendifaciam, quod in quibusdam sic peregi, ut, quae calculum tam prolixum requirunt, credam eundem ab hominibus, si quandoque integram vitam consumerent, non posse absolvi, ego eadem perfacile ex tempore assignem. Sed prius quam res eo redigatur, multum temporis et laboris requiritur, et mens ultra modum attenta. Quae autem hoc anno in similibus peregerim, numquam quis crederet, nisi praesens harum rerum spectator fuisset.

Et siquidem mihi succurratur a Parisiensibus, certe inaudita experimenta facturus sum, quae nescio, num in cujusdam jam viventis cogitationem pervenere, de quorum successu non possum desperare, cum experientias similes a Natura jam peractas videam, sed quas attentissime circumspicientes vix percipient, nisi mea principia sciant.

Dum vero similia narro anceps haereo, ne bonam opinionem, quam de me concepisti ..... tes, ac existimes potius me talia tantum et falso jactare. Quare, quo hac in re magis securus sis, singula, quae ea de re constitui, tuo prius semper judicio exponam; et utinam tanti viri tale judicium semper de iisdem experiar, ac hactenus mihi rescribis de cogitationibus meis circa sanitatem conservandam, quem Tractatum in medio tumultu Parisiis conscribere incepi, in Hollandia aliquo modo polivi, sed jam ei multa adjeci,

quae forte non minus placebunt. Brevi quoque tibi transmittam primam partem Logices meae, seu Tractatum de ratione excolenda, in qua parte 1ma describo quales dotes animi esse debeant ei, qui ad veritatem detegendam se accingit; in 2da parte artis inveniendi generalia praecepta exhibeo; in 3a in quo subjecto exercenda, et qua ratione applicanda sint haec praecepta.. Quibus visis adhuc melius colliges, num merear, ut mihi succurratur ea ratione ac desidero, numque etiam pecuniae desideratae frustra in me expendantur, quamquam mihi persuadeo inter tot expensas Regias multa millia absque ulla utilitate dispergi. Ultimum quod rogo est, ut literas responsorias ad me velis D. van Gent transmittere, hinc nempe eas secure recipio; et quod velis ignoscere, quod non erubescam tam prolixis literis, imo ob temporis angustiam adeo impolitis, tam illustri viro nobile otium interpellare. Sollicitudo haec, quae me tenet, non parum minuitur, reflectendo ad singulares tuas qualitates, qua magis realia sectaris. Optime scio haec (quae si tempus permittat haud difficulter emendantur) te tanti non facturum: imprimis rogo, ut me velis dignari eodem favore prosequi, quo aeternum hactenus mihi obligasti, utpote qui gloriae summae mihi hoc reputo, et quod credas me ex integro esse,

Illustrissimi ac Nobilissimi Viri

ad quaevis officia praestanda
humillimum servum
Ehrenfried Walther de Tschirnhaus.

Viro Nobilissimo Clarissimoque
Ds. Erenfrido, Gualthero de Tschirnhaus
Chr. Hugenius S. P.

Cum exemplaria genuinae medicinae tuae, vir Nobme atque amicissime, proximo Octobri mense a Docto. Gentio una cum literis tuis accepissem, ea continuo in Galliam mittenda

curavi, exceptis tribus quae mihi donaveras. Atque illa quidem pridem Parisijs reddita fuisse ex Di. Hamelij literis procul dubio intellexisti. Quod vero nullas hucusque a me acceperis, id quaeso ne aegre feras, neve ita interpreteris ac si parum gratae mihi fuerint hae ingenij tui primitiae: fuerunt enim longe gratissimae et absque ulla mora perlectae; sed cum de ijs judicium meum te requirere viderem, nôn propere nec leviter mihi examinandas putavi. Fuit autem et ipsum examen opinione mea difficilius propter doctrinae novitatem, et in eo saepe interpellatus fui vel affecta valetudine vel aliarum occupationum et rei domesticae avocamentis, sed illa praecipue quae me jam ab aliquot annis nonnisi paucas horas quotidie studijs impertiri sinit. Legi itaque avide ejus universum, cujus pars illa, quae ad corporis sanitatem tuendam attinet, jam ante (ut scis) mihi plurimum fuit probata [1]; de qua itaque nihil jam dicam, nisi placere ibi omnia eorumque utilitatem aliquoties mihi experiendo compertam. Revolvi deinde saepius partem alteram quae mentis ὁδηγίαν complectitur, in qua plurima quoque inveni quae bene prorsus ac sapienter mihi disserere videris. Sunt tamen pluscula quoque quibus non plane acquiesco; sunt quae tantum obiter attigisti, quae mihi vel confidentius asserta vel etiam παραδοξότερα videntur, quaeque adeo ut aliquando amplius explices valde expecto. E prioribus est illud veri κριτήριον tuum, quod nescio, an cuiquam approbaturus sis; ut enim facile quis concesserit id quod verum est mente concipi posse et debere, ita conversionis necessitatem non agnoscet, nempe quodcunque concipi potest, verum esse. Quid, quod haec tua veri notio non nisi ad prima Mathematices et Physices principia spectare videtur, non autem ad veritatem in ijs quoque rebus dijudicandum, praesertim in Physicis, quae per consequentias ex ante cognitis derivantur; ut non videam quo-

---

1) Conf. supra, pag. 334, in f.

modo in his ab errore inmunes nos praestes. Veluti, exempli gratia, quoniam radij solis per fenestras vitreas transmissi oculos perstringunt, hinc certo concludis, vitrum poris pervium esse; nec quisquam fere erit cui non hoc idem persuadeas, adeoque secundum regulam tuam hoc jam verum erit. Ajo tamen consequentiam illam nequaqnam legitimam aut necessariam esse, cum etiam absque vitri poris ille lucis effectus optime explicari possit. Etsi non nego vitro poros inesse, cum id alijs argumentis probetur. Porro specimina methodi tuae qua existimas omnia problemata geometrica, mechanica, physica resolvi, ea vellem accuratius tractasses. Doces enim tantum quae ad inveniendam solutionem demonstrationemve adjumento esse possint; demonstrationem nullam, quae certitudinem mathematicam habeat, adducis. In quo tamen praecipua est difficultas...... profiteris quidem te summam curam non adhibuisse solvendis his quae affers problematibus. Sed cum adeo leviter ea transvoles, quomodo quaeso methodi tuae utilitas hinc elucescet?.,.. Quod Physices studium, ut omnium jucundissimum laudas, plane tecum sentio; sed miror, quomodo ita methodo tuae confidas, ut nihil non in hoc scientiae jam pervium exploratumque fore pollicearis; adeo ut jam magnetis et succini attractionem, aestus marini causas, lucis symptomata omnia atque innumera hujusmodi exiguo labore explicata habituri simus, in quibus ego tamen summam difficultatem restare existimo, nec aliter eam superare posse quam ab experimentis incipiendo (hoc autem et tibi probari video), deinde hypotheses quasdam comminiscendo ad quas experimenta expendantur; qua in re egregia mihi videtur Verulamij methodus, et quae amplius excoli mereatur. Sed ita quoque permagnus labor superest, nec solum sagacitate insigni opus, sed saepe et felicitate aliqua.

Porro in his quae scire vellem quibus rationibus tibi persuaseris, praecipua sunt ista. Quod in physica scientia clarissime cognosci vis terram esse perituram. Quod infi-

22

nitum stellarum numerum statuis. Quod pag. 44 motum corpus, etsi nihil obstet, non vis pergere moveri; cui contrarium tamen pag. 99 adsumsisse videris. Denique quod tibi extensio absque motu concipi nequit; unde vereor ne alterutrum nostrum conceptio fallat, quod tamen impossibile existimas. Plura non recenseo, et si non pauca praeterea toto libro tuo ad marginem annotata habeo, de quibus utinam aliquando coram tecum agendi facultas detur. Scis enim quam difficile ac longum sit per epistolas disceptare, praesertim tanto regionum intervallo remotis. Non dubito autem, quin et alij nunc praeter me negotium tibi facessant, interrogando ac disputando super ijs quae in tuis hisce scrupulum ipsis moverunt; neque tamen id tibi displicere arbitror, dummodo amico fiat animo, quod de me quidem certo affirmare possum, nec quenquam esse qui tibi studijsque tuis magis faveat. Et merito, quum non veritatem solum easque quibus semper deditus fui disciplinas, sed et me ipsum diligas; uti pluribus indicijs in hoc ipso opere tuo declarasti, quae equidem gratus agnosco. Vale, vir Nobilissime, et cum vacabit aliquid responsi mitte.

Datum Hagae Com. 10 Mart. 1687.

Responsio.

Viro Nobilissimo clarissimoque D. Christiano Hugenio Ehrenfr. Walter de Tschirnhaus S. P.

Literas tuas, 10 Martij exaratas hic circa finem mensis Aprilis accepi, easque magna aviditate perlegi. Quantum vero mentem meam exhilararunt, cum ubique indicias mentis vere generosae et sinceri amici sufficienter colligere potuerim, non satis exprimere possum. Opto sane, ut quicunque mihi judicium suum in posterum circa hunc tractatum meum exponent, simili amica intentione dubia sua proponant; certe talibus accuratam, quoad per negotia potero, responsionem semper promitto, et licet ibidem jam permultis negotijs distrahar, cum funeralibus serenissimae

Electricis adesse coactus sum, non solum tamen accurate respondere animus est, sed et vehementer rogo, ut alia quaecumque, quae ad marginem, ut scribis, annotata habes, mihi data occasione quoque communices; cognosces etenim ex mea semper responsione quantum amicos tui similes in singulari aestimio habeam, eorumque benevolentia continuationem mihi conservare omni studio allaborem. Jam ad rem ipsam: primo perhibetur, quod procul dubio ex D. Hamelij literis intellexerim mea exemplaria Parisijs accepta fuisse; hac de re certe hactenus nihil mihi constat, cum nec a D. Hamelio, nec a quovis alio hac de re certior factus fuerim, quod hic ideo in principio insinuare volui. Secundo, admodum mihi satisfecit tanti viri judicium de mea medicina corporis, cum permulti e contrario indicarunt me melius fecisse, se hocce scriptum nullatenus publico communicassem; prout me, ejus praestantiam ita compertam habeo, ut de nullo morbo sciam, postquam haecce secutus (quanquam hic locorum magnos non saepe excessus contra sanitatem committimus) et idem alijs, imprimis tibi ex animo opto. Tertio, quo ad meum tractatum, quem medicinae mentis nomine insignivi, dubito num brevi tempore mens mea semper recte assequetur, quia in exiguo tractatu plurima nova, veluti ipse perhibes, et saepe talia occurrunt, quae non videntur ulla attentione digna, cum tamen haec imprimis omnem attentionem mereatur; quapropter ex pluribus objectionibus hactenus mihi factis, addidici e re fore, ut perplurima in nova editione adjiciam; prout imprimis praefationem operi adjunxi, ubi multa scitu necessaria extant, et imprimis scopus meus primarius manifestatur; ibidem quia observavi ea quae circa criterium veritatis a me traduntur a paucis recte assequi, quia multam meditationem requirunt, eadem brevi synopsi inclusi et primo membro meae responsionis inserui, quo facilius mens mea assequatur, et sic in varijs locis varias et necessarias admonitiones interserui, ut et crassos

errores qui propter meam absentiam irrepserant correxi. Omnia ante aliquod tempus Lipsiae mandavi, quo judicium in Actis Eruditorum de meis eo accuratius ferant. Haec ipsa quoque D. Bloeck et Gendt misi, quo secundae editioni possint adjungi, quos hac occasione rogavi, ut tibi una cum hisce literis eadem communicentur. Jam ad ea quae objiciuntur me converto. Circa veri criterium existimat Nobilissimus vir, quod nesciat an umquam hoc approbaturus sim, quia, licet quod verum sic mente possit ac debeat concipi, tamen conversionis necessitas non agnoscetur, nec inserviet hoc ad consequentias legitime hinc derivandas; idque exemplo radiorum solarium vitrum penetrantium illustrat. Ad quae haec respondeo: quodcunque verum est potest et debet concipi, hoc mihi concedis; adeoque mihi conceditur quod facultas in nobis sit verum concipiendi; haec ipsa vero facultas non poterit falsum concipere; nam falsum nequit concipi, adeoque quod concipitur per hanc facultatem semper verum erit, et per consequens conversionis necessitas debet agnosci, nempe, quodcunque concipi potest, verum est. Sed maxime notandum, quodcunque concipi potest, non ideo verum est physice et hoc absque dubio sis, quod libentissime concedo, nam in sequentibus 2da et 3tia sectione expresse docui, quod varia conceptuum genera dentur de eadem re: imaginabilium, rationalium, et realium; quod facillime hi conceptus inter se confundantur; qua ratione hoc evitari possit; omniaque haec multis exemplis illustravi. Fateor itaque: quodcunque concipitur non verum est, physice scilicet; sed tamen potest esse verum, mathematice seu abstracte aut ope imaginationis activae, et quia plura dantur conceptuum genera, semper quodcunque concipitur juxta aliquem horum verum erit. Porro quia clare varia haec conceptuum genera exposui et in specie exemplum attuli, non video qua ratione hoc criterium (non quidem solum et in se spectatum sed annotatis quae modo dixi) non possit inservire ad

legitimas consequentias formandas, seu quae errori non obnoxiae; nam omnis error a diversarum rerum confusione, quas distinguere docui. Quoad exemplum quod affers de radijs solaribus, certe ingeniosum est, et credo quod pauci assecuturi sint quid velis; quoad me, quia juxta praecepta mea Physices edoctus, corporum quae vel solidissima alijs videntur (veluti vitrum) partes in continuo motu esse, non difficulter concipio forte possibile esse, quod solis actio ad nos possit pervenire absque ut vitrum poros habeat; et si haec vera causa esset hujus effectus, utique errassem, quia diversos conceptus confundissem; sed ideo non minus ea quae concepi de poris vera essent in se considerata, cum utrumque fieri possit physice, sed saltem in eo error esset positus, quod ea quae diversa, licet ambo conceptibilia, non bene dixtinxissem, et uni horum proinde attribuissem quod alteri conveniret; quamquam hunc quoque errorem (siquidem error) juxta ea quae tradidi optime praecavere potuissem, nam opus saltem habuissem considerare proprietates actionis rectilineae, quae ope pororum solidi corporis ad nos pervenit, quae utique in certa re debent diversae esse, atque hinc experientia facile cognovissem utrum primae aut secundae causae hic sit assignandus effectus; hoc autem dum facio, adhuc dum sum in ea sententia, hunc effectum solis, qui (in quamcunqne partem me vertam) efficit, ut oculi non sustinere valeant tam fortem actionem, licet vitrum satis crassum interpositum sit longeque ab ipso hoc vitro remotus sim, poros necessario in eodem requirere, licet aliunde hoc non constaret. Sed de hac re ulterius disserere non opus esse credo, cum non perfecte certus sim tuas cogitationes cum meis convenire; satis est jam exposuisse qua ratione id quod concipitur semper verum sit, quaque ratione absque errore legitimae hinc consequentiae possint fieri. Hoc tamen necesse est, ut adjiciam haecce nondum adhuc sufficere ad legitimas consequentias formandas, sed necesse est, ut quis circa definitiones alicujus rei, hoc est

hinc derivantur. Tandem hoc quoque notandum, quod non opus habuissem ulla specimina exhibere ad praeceptorum meorum praestantiam ostendendam; nam sane modo praecepta optima, applicatio eorum quoque non inutilis esse poterit, adeoque quis specimina mea non debet aggredi, sed potius ostendere, quod praecepta nihil valeant. Hoc si ostendi poterit, victum me dabo, methodumque meam nihil valere . . . .

. . . . „Miror quomodo ita methodo tuae confidas," etc. Ego hic econtra non miror quod omnes aliter sentiant, sed quoad me causas hujus rei satis novi, nam eos breviter contraxi pag. 213; quia 1. innumeris praejudicijs circa haec praeoccupati sunt; 2. statim specialia in physicis aggrediuntur; 3. in hisce specialibus nulla alia effecta, quam quae admiranda considerant; qui in hoc statu, ijs certe Physica difficillima scientiarum absque dubio videbitur; prout contra ego eodem in loco ostendi nullam scientiam Physica faciliorem esse. Si qui igitur aliquid singulare in physicis vult praestare: 1. non debet ea aggredi nisi priusquam clare in conscientia convictus tam ratione quam experientia hanc scientiam omnium esse facillimam. Hoc si verum est, prout quilibet scire potest, modo ex conscientia velit loqui, certum est quod primaria impedimenta quae non a parte rei sed a nostra sola imaginatione proveniunt, absunt. Haec autem impedimenta praecipua, ni fallor (in sectione tertia) auferre docui; 2. bona methodo debet instructus esse detegendi incognitas veritates a priori, non autem meliorem novi quam quae per perfectas defin. axiom et theorem. procedit. Hinc enim quidquid humaniter sciri potest innotescit; talem autem methodum in sect. secunda multis explicavi. 3. scire debet methodum experientias legitimo modo instituere; quod sane ego nec in Verulamio nec ullibi fateor adinveni. Quia itaque nulla alia quam haec tria, saltem ad difficillima quaeque in physicis

superanda, opus esse video, haecque quantum praeceptis generalibus fieri potest, conatus fui explicare; non video, quare aliquid impervium, inexploratum in posterum erit ijs, qui hisce stricte adhaerebunt.

„Adeo ut jam magnetis," etc. Sane qui tecum specialia volunt aggredi priusquam multo alia in Physicis detecta sint, illis tecum judico (prout jam quoque insinuavi) summam adorturam difficultatem; sed hoc ijs non accidet, qui ea observant quae modo indicavi. Nam quoad succinum, si quis circa generalia physices determinaverit primum in quibuslibet fere corporibus dari atmosphaeram certorum effluviorum, quod si corpora haec fricentur haec effluvia concitatiori motu agitantur; item quae differentia inter effluvia corporum durorum et pellucidorum et similia alia generalia; hinc attractio succini deinde non difficilis explicatu erit, sed ejusmodi specialia non magnam habent utilitatem. Eadem ratione aliquando in praeceptis specialioribus artis inveniendi non omnia particularia explicabo (hoc enim impossibile), sed viam eo perveniendi ostendam; generalia autem omnia, quibus datis caetera omnia innotescent, exhibebo. Sic e. g. in magnete ostendam, qua ratione experientiae instituendae, ut ejus natura determinetur; unde constabit quod proprietates ejus facillime possent explicari, si generalia circa cognitionem metallorum primo determinarentur; deinde si experimenta possent fieri prope polum cum magnete quae ex eodem loco effossa, hujus loci constitutio probe consideranda juxta leges bonae methodi; porro deberent duo loca determinari per certas experientias, quae in aequatore occurrunt et nondum detecta sunt, et sic similia alia ostenderem; quamquam de magnete tot experimenta cognita sunt, ut modo omnes certae essent, tertia pars sufficeret ad ejus proprietates explicandas meoque judicio absque particulis ullis striatis. Fluxus et refluxus maris non difficulter detegeretur, si lunae motus, terrae motus, maris motus generalis et principaliter specia-

non in lucem deducentur ab ullo, quaecunque felicitas ijs obtigerit; quod Cartesius optime noverat, unde dicit quod quaedam sint investiganda magna solertia, quae nunquam se casu offerrent. Crede mihi, in Cartesio multa extant, quae vix puri Cartesiani percipient, vixque ab ullo alio nisi quis eo cognitionis pervenerit.

„Porro in his — terram esse perituram." Id quod absolute infinitum est solum non potest perire, nam interitus ejus si fieret, non posset fieri nisi a re externa; jam vero actu infinitum nullum externum habet; hinc econtra sequitur omnia finita interitui esse obnoxia; conservatio illorum etenim dependet ab eo, quod vires propriae cum externis in aequilibrio sint, adeoque si externae fortiores fiant (quod infinitis de causis accidere potest) aequilibrium tollitur h. e. res finita destruitur, et idem de terra non solum, sed de sole et absolute omnibus corporibus universi verum. Quod etiam experientia sufficienter confirmat: nonne videmus stellas fixas extingui, et antequam extinguantur varias colluctationes fieri, prout e. g. jam in stella Ceti, quae hoc anno fere stellae primae magnitudinis evadit, absque dubio sequenti autumno adeo immunita exit, ut visu non percipiatur, aut forte penitus extinguetur. Optime quoque Aristoteli respondebatur, quod terra non ab aeterno esset, nam alias, quia montes semper ac semper pluvijs et alia ratione imminuuntur, nec novas montes exsurgere videmus, eam jam debere necessario absolute rotundam esse; sed Cartesius aliud quid respondet; dicit siquidem: si mundus ab aeterno, alia ac alia terra in ejus locum de novo generata esset. Sed non est, quod timeas; stella non tam cito moritur ac homo, prout nunc videmus in stella Ceti; nec quoque de terra id tam cito augurandum, tam ob multas rationes quam imprimis, quod satellitam habet. Excipio saltem si Deo, extremo suo judicio, mundi machinae ruinam intimebit; quod utique, ut scis, extra nostram controversiam cadit. — „Quod infinitam stellarum," etc. Hoc

certe non recordor me ullibi statuisse; nam quod pag. 44 sq. infinitum idem mihi est ac indefinitum, hac de re alias non possum mentem, nisi in Physice mea, aperire; pag. 150 hoc non absolute affirmo, dico enim: „siquidem infinitae."

„Quod assumpsisse videris." Quod corpus semel motum in motu permanebit in plano, si nulla corpora obstent, statuo adeoque id assumpsi p. 99; sed nego ejus causam a manu provenire, seu quod corpus semel a manu incitatum ad motum, si corpora non obstarent h. e. si in vacuo esset, moveretur absque fine, prout vult Cartesius, in plano utique, ut dixi, res succedit: sed hoc non procedit a manu, sed ab alijs corporibus, qui hocce postquam e manu continuo pellunt usque dum corpora externa hunc motum tollunt; sed ut hoc intelligatur permulta ex mea physica deberem recensere, ubi observationibus et experientijs clarissimis, ni fallor, haec res confirmabitur.

„Denique extensio — impossibile existimas." Quod extensionem absque motu cum Cartesio concipias, ego e contra cum motu, nihil hic contra me; nam potest esse quod extensionem abstracte concipias itidem motum, adeoque, licet utrique nostri conceptus diversi sint, veri tamen erunt, sed non physice; adeoque certe conceptio non fallit in se spectata. Scis enim, quod (p. 131 sq.) tres diversos conceptus de extensione exhibuerim, qui non debent confundi; in Physice mea similia de motu proferam, ubi certe adhuc majora habemus praejudicia, sed omnium maxime de quiete.

Haecce omnia jam sunt quae temporis brevitas et multitudo diversarum occupationum vix permisere, ut in ordinem redigere potuerim; quae si forte satisfaciant, non interim abnego in meo tractatu plurima esse quae confidentius dicta videntur; satis enim scio, quam multa nobis admodum probabilia videantur antequam ad ipsam praxin accedamus, et hic quandoque tales difficultates exsurgere, quas ne quidem ulla ratione in principio suspicati essemus, et ideo me

nihil unquam affirmare, nisi ad minimum simile quid ipsa praxis me edocuit; imo praeterea optime scio, quod hunc tractatum ad eam perfectionem non potuerim reducere, prout in idea habeo, et mihi proposueram omnia mea non publicare, nisi ad hanc perfectionis ideam accedant. Verum quia praevideo posse fieri, ut mea studia publico aliquid communicandi penitus abrumperentur, judicavi e re fore, publico hoc in tempore significare, licet nondum omnia ad omnimodam perfectionem reduxerim, modo talia sint quo judicare valeant, num capax sim, si mihi commoditas paretur, publico cum fructu inserviendi. Si nullum hinc remedium expectandum sit, imposterum mihi soli studebo absque ut aliquid publicem. Ex hisce antem colliges, quam gratae mihi fuere litterae tuae, et quod nihil in hisce se obtulerit, quod mihi potuerit displicere, prout tale quid suspicatus es in literis ad D. de Gendt. Hoc sane magna in me esset (im)perfectio, si tam levibus animus meus turbaretur, quamque si in me animadverterem statim corrigerem; mihi enim circa haec non blandior; ad quod remedia secura in manibus habeo. ,,Estote perfecti, sicut pater vester perfectus est," praecipuum meum est Ethices praeceptum; et si scirem meliora praecepta, quae me in perfectiorem statum, quam jam possideo interne, possent redigere, nihil quantum possibile intermitterem, ut mihi eadem compararem.

Sum ex integro

Dresdae, die 12 Maji, Tuus Totus

anno 1687. E. W. von Tschirnhaus.

Here interfui convivio ubi ultra viginti nobiles, sed cogitationes admodum ab hisce diversae existebant, haec hisce . . . . aria, jam nonnisi matutinis horis, nec quoque semper talibus vacare licet, ... (q)uaeso erroribus meis condones.

Nobilissimo Clarissimoque viro
Dno Christiano Hugenio, Seigneur
de Zulichem, présent à la Haye.

Quicunque Spinozae in tractatu de emendatione intellectus proposita et ejus de indaganda veritate ibidem principia ante animum habet, Tschirnhausiique Medicinam evolvit Mentis, in hujus elucubrationibus facile Spinozae discipulum recognoscet, eadem qui principia, ipsis philosophi interdum verbis, exposuit adhibuitque. Sic in ipsa jam operis praefatione, ubi de artis inveniendi praestantia agitur, „actiones," inquit, „quorumque hominum manifestum facile faciunt, eos imprimis, quidquid etiam praetendant aliud, eo collimare, ut bonum, quo utique nullum praestantius datur, videlicet tranquillitatem mentis seu conscientiae, possideant: sed ad hanc comparandum nulla alia, ratione quidem naturali parabilis, via patet, quam quae actiones nostras non in apparentia saltem sed revera virtuosas exhibet. At vero virtus genuina absque sapientia vera absolute nequit concipi. Quo autem medio sapientia in rebus pure naturalibus certius acquirenda erit, quam accurata methodo, cujus auxilio omnes cadentes sub intellectum veritates in lucem indubie proferre licet? — adeoque haec omnia ex genuina philosophia unice dependent." Mirum equidem videri debet, inter eos, qui „talem philosophia ut recluderent", deinde nomine suo indicantur, Cartesii, Arnaultii, Malebranchii, Marrottii, non vero Spinozae nomen inveniri; imo hunc ipsum — uti jam dictum — per totum librum ne vel uno loco citari. Quod nonnisi admodum puerili ex metu explicari poterit, viri a Leibnitzio aliisque tamquam naturalistae et pantheistae damnati discipulus ne haberetur, quodque minus gratum certe animum in auctore nobis ostendit erga virum a quo omnia fere artis sua principia duxerat, in eo solo — neque hoc in veritatis incrementum — ab eodem discedente, quod Leibnitzianas potius — uti videbimus — de Dei personalitate ideas amplexus fuerit. Quod ut magis perspicuum nobis adhuc reddamus, Tschirnhausii tractatum ejusque praefationem jam evolvere pergamus. Pergit autem in hacce scopum suum nobis patefaciendo, expositionem sc. rationis

„qua veritatem per te ipsum certo acquirere, passionis tuas sapienter moderari, sanitatem conservare, liberos prudenter educare, et similia facili negotio exequi liceat." Nullam deinde occupationem illa praestantiorem praedicat, quae in „studio acquirendae veritatis perse ipsum" consistit; praeter hanc „veritatis acquisitionem" nihil aliud desiderari, quam „ipsam methodum veritatem infallibiliter detegendi." Omnia vero „quae circa talem Methodum exponerentur frustanea forent, si quid verum et falsum sit ignores," quare „determinandum esse" dicit infallibile remedium, quo verum et falsum certo cognosci unumque ab altero discerni queat. Hoc autem — quid nempe verum falsumque — perspecto, „via erit praemonstranda cognitionem semper nostram de veritate ad veritatem absque fine extendendi", et denique „impedimenta removenda" erunt, quae veritati acquirendae obstant. Quae praefationis cogitata si omnino Spinozana jam redolent principia, eadem quoque facile recognosces in Tschirnhausii consilio, in libri sui parte prima nobis exposito, ea sc. tantum amplectendi „quae — uti dicit — esse meum conservant seu conservationi meae conducunt, et contra quae mihi nocent, h. e. quae esse meum destruunt seu conservationi meae obsunt, declinandi"; ad quod efficiendum, et „ut felicitas durabilis conservaretur, ingenium (inquit) meum excolere decrevi, quantum humanitus fieri potest, quo vere utilia ab iis quae talia dumtaxat videntur, certo dignoscerem." Nec minus illud Spinozanum, quod ei „sapiens ignaris infinito intervallo" ideo „beatior sit", quia „hi nunquam solidam animi tranquillitatem sibi acquirant"; cujus quidem ei „genuina haec est causa: partim quod fere semper unice ad id attendant, quod ipsis deest, cumque hoc magni aestiment (licet saepissime nonnisi ad mutabilia bona spectet) ac, in quocunque statu vivant, necessario contingat, ut ipsis semper aliquid desit, frequentissima etiam tristandi detur occasio; partim quod nunquam aut raro ad id, quod ipsis adest,

seu quod revera possident, sat bene respiciant. Et quia quoque quanti haec sint aestimanda, ignorant, laetitia, quam eam ob rem animo concipiunt, aut non nisi puerilis aut stulta est. Econtra sapiens non attendit sibi aliquid deesse; scit enim hoc perquam necessarium esse in ente finito, multoque minus propterea tristatur, cum bene ipsi perspectum sit, hoc ipsum idem esse ac si tristaretur, tres angulos in triangulo aequari duobus rectis. Sed praesentissimae ejus cogitationes sunt circa bona quae possidet, ac quanti ea sint facienda; quae consideratio nonnisi solidam laetitiam in mente ejus potest excitare. . . Sapiens quoque multo facilius suas superabit passiones, quoniam passiones semper ex falso supposito oriantur; quod cum ab ipso bene detegatur, nec ille falso acquiescat, eo facilius eas superabit, quo majores progressus in acquisitione veritatis fecit." . . . . . . ,,Tria haec: sapientiam, virtutem, ac animi tranquillitatem perfecte in nullo homine nisi conjunctim existere, et in his tribus, ita conjunctis, summum hominis bonum, quod in hac via naturali possideri potest, solum consistere," Tschirnhausius Spinozae vestigia secutus, dicit.

Neque minus quam in prima hacce parte, in secunda quoque auctor philosophi praecepta fideliter admodum adhibuit, ubi nempe ,,ea quae vera sunt, semper simplicissima ac proinde intellectu quoque facillima esse" scribit, et ,,falsitatem in eo consistere" dicti, ,,quod non potest concipi, veritatem in eo quod concipi potest." Tschirnhausio uti Spinozae ,,*affirmare* et *negare* nihil aliud quam voces externae, quibus indicamus nos aliquid interne seu in mente vel posse vel non posse concipere." Sceptici ei ,,ut amentes considerandi" videntur. Duplicem porro in homine cognoscendi facultatem distinguit, *intellectum* sc. et *imaginationem*, quam postremam ,,non ita a natura nostra dependere ac priorem" dicit; ,,ubi enim intellectu quaedam concipimus vel concipere non possumus, ea omnia quasi a nobis ipsis peragi videntur; at per hanc posteriorem, omnia po-

tius extrinsecus quasi adveniunt, adeoque tantummodo *percipiuntur* non vero *concipiuntur.........* Quia autem ea quae imaginamur, quandoque possunt concipi, quandoque nullus de iis habetur conceptus, magni refert ne quod tantum imaginamur, cum eo quod concipimus confundamus. Quippe hinc facile poterit fieri, ut quaedam a nobis concipi putemus, quae revera tantum imaginamur h. e. ut credamus nobis quaedam esse nota, quae tamen ignota sunt." Ii vero qui „res, uti easdem imaginantur, conjungunt aut disjungunt, si earum tentarent formare conceptus, ipso eventu perspicerent, se eas vel posse tantum vel non posse conjungere, atque ita a ficta dubiaque cognitione liberarentur"...... Nec mirum ingenia vel praestantissima quandoque errasse, utut veritatis cognitio sit simplicissima, *concipiendi* (enim) facultas non sola in nobis est — veluti haec sola absque imaginatione existit in mente infinita seu Deo, qui vel ideo errare non potest; — sed etiam *imaginandi* facultas, quemadmodum mentium finitarum conditio se habet, nobis inest, ac proin ab externis impressiones patimur." Quod hic de Deo additum videmus deinde in Leibnitzianum omnino vertit sensum, „ea pro omnium certissimis nobis habenda esse" dicens „quae a Deo, qui solus nulli obnoxius est errori, revelantur."

Ipsa vero Spinozae verba adhibita rursus videmus, ubi de veritatis cognoscendae mediis legimus: „ubi notum est rem posse concipi aut non posse, nil amplius potest desiderari ad rem eam melius intelligendam seu concipiendam..... Nec ulla ratione video, quidve clarius quidve distinctius tali cognitione esse possit; nec etiam conjicio, quare melior veritatis aut falsitatis noscendae sit exoptanda norma. Nam certe, *sicuti lux se ipsam tenebrasque manifestat*, sic *veritas sui et falsi est norma;* hoc est: quod vere concipitur, non tantum affirmat id eo ipso esse possibile seu verum, sed simul ostendit, ejus contrarium eo ipso non posse concipi, et per consequens, impossibile seu falsum esse."

Non ad verbum quidem, ad sensum vero ab omni parte cum Spinozae de definitione principiis convenit quod apud Tschirnhausium de iis scriptum est. Ipsi nempe „nobilissimo viro", in epistola 64a, philosophus scripserat illam optimam esse definitionem, quae „rei causam efficientem exprimit;" hoc autem Tschirnhausium cordi habuisse ex iis patet quae verbis tantum — nec in melius — mutatis pag. 67 sqq. dicit: „omnem" scilicet „rei singularis definitionem semper ejusdem rei primum formationis modum oportere includere, quem alicujus rei generationem nuncupabo........ Ejusmodi data definitione nullum amplius dubitationis locum de rei definitae certitudine relinqui" putat. „Nam (inquit) re quadam concepta quisnam eam concipiens dubitabit, an concipiatur? Aut quis, monstrata sibi rei alicujus generatione, ejusdem possibilitatem desiderabit?" Quapropter et Cartesianam motus definitionem rejiciendam judicat, quippe quae „genuinam motus naturam sive generationem non includat," eaque „motus effectum" describi, non vero „*causam efficientem*" (ecce jam ipsius Spinozae verba) „exhiberi;" imo pergit dicendo „illos ad sententiam (suam) aliquanto propius accedere, qui dixerunt bonam quamque definitionem *causam efficientem* debere includere;" addit vero: „eos tamen magis experientia quam a priori, uti nos deduximus, didicisse videntur." Quo quid proprie sibi velit, fateor me nescire, gratiorem autem animum ipsi agnoscendum maluissem quam quo summum philosophum, benevolum suum praeceptorem, inter anonymos illos recelare ausus sit quos propius tantum ad suam ipsius sententiam accedere dicat.

Multo indignius adhuc alio loco Spinozam tractavit, ubi de ordine mathematico locutus quo nonnulli cogitata sua exhibuerint, „*quidam*" inquit „item primam ac secundam partem Principiorum Philosophiae (Cartesianae) reducit ad ejusmodi methodum. Nec defuere qui omnia sua cogitata *Ethica* in talem redigere ordinem sunt conati." In quibus

certe nemo dubius haerebit, quisnam *quidam* ille et quaenam *Ethica* fuerit, quorum mentionem fecit.

Ut vero manifestius etiam reddamus, quantum in omni philosophia sua „cuidam" illi ejusque Ethices et Physices praeceptis debuerit, plura adhuc loca evolvamus, in quibus omnibus ipsum Spinozam audire putares. Sic virtutem alicubi definit „potentiam in homine, ex legibus sanae rationis suam naturam conservandi, h. e. omnes reales perfectiones mentis et corporis sibi comparandi, seu naturae nostrae ex legibus sanae rationis realem perfectionem." Sic alibi de qua jam diximus imaginandi facultatem tanquam omnium in rite philosophando impedimentorum matrem dicens, videbimus" inquit, „quantopere nobis noceat imaginatio: siquidem clare monstrabo, cuncta haec impedimenta unice ex illa ortum habere." Sic alibi rursus inter bona et mala realia apparentiaque distinguendo dicentem audimus: „sunt autem meo judicio bona realia, quae propter se expetenda, nulla alia quam sapientia sive acquisitio veritatis per se ipsum seu per proprias meditationes juxta genuinam methodum institutas; virtus seu naturae nostrae ad acquisitae veritatis leges directa perfectio; ac tandem mentis tranquillitas seu ex hisce duabus, sapientia et virtute, exoriens in nobis status quietus. Unde simul haud difficulter conjicies, quid per mala realia intelligam: mala nimirum bonis hisce directe opposita, ignorantiam, vitium, et statum mentis inquietum. Bona vero apparentia sunt honor, divitiae, et delectationes sensuales, quae si acquisitioni bonorum realium adjumento sunt ex apparentibus fiunt realia bona: si autem iisdem impedimento, prout saepissime accidit, haec revera non nisi realia mala sunt, licet alii secus judicent. Hinc quoque facile colligitur, quaenam e contra mala apparentia sint: status nempe obscurus seu non adeo illustris in mundo, paupertas, et absentia delectationum sensualium. Et haec quidem si adjumento nobis sunt ad

bona realia acquirenda, id quod etiam tantum non semper accidit, revera bona realia existunt, si autem impedimento, ex apparentibus malis in realia mala degenerant." Physica mox „vere divina" apud eum audit „scientia; etenim in hac explicantur leges, quae a solo Deo suis inditae sunt operibus, secundum quas omnia constanter operantur, et quae nullo modo a nostro intellectu sed a Deo realiter existente dependent; adeo ut opera Physices considerare nihil aliud sit, quam ipsius Dei actiones considerare." Quibus si Leibnitziana quoque intermixta tibi videantur, sequentia certe solum Spinozam prae se ferunt „nil evidentius" dicentia „quam nos unice quovis momento a Deo pendere, adeo ut ne manum quidem elevare ullamve formare cogitationem, et nihil unquam absolute sive mente sive corpore possimus praestare ad quod actualis Dei concursus quovis momento non requiratur; cui adeo etiam unice, non nobis debetur gloria, Haec et similia si attente et frequenter dignarentur considerare, mirarer si adeo impense gloriam quaererent, et hoc ipso aliis forent molesti." Uti vero antea jam dixerat, „paucissimi mentem vere generosam habent, parum de lectorum utilitate augmentoque scientiarum soliciti, multum autem in hoc occupati, ut alios in sui admirationem rapere, atque sic propriam, quam impense sectantur, gloriam quovis modo magis magisque stabilire queant."

Quodsi jam — finis enim nobis faciendus erit — post hasce omnes Tschirnhausii lucubrationes, benevolos eum alloquentem audimus lectores: „spero ut mihi non vertant vitio, quod post tot ingeniosissimorum virorum lucubrationes aliaque praeclara cogitata, concernentia methodum detegendae veritatis, *meas* etiam cogitationes in publicum edere non dubitarim; cum videam res inter humanas absolute nihil esse arte inveniendi utilius neque quod scire plus referat;" talia (dico) ab eo audientes, cogitationes illas optaremus, ut eum non puduisset illarum autori attribuere.

§ 12.

Narrante Colero epistolae nonnullae inter Spinozam et Stoupium Helveticum, praefectum Francorum militarem, dum Trajecti ad Rhenum degebat, datae fuere, quas Spinozae iter ad urbem illam (mensi Julio, uti videtur, 1673) secutum est. Recte autem in vita nostra M. S. animadvertitur Stoupium, in libello suo de Hollandorum Religione, in litteris die 7 m. Maji datis, Spinozam adhuc „malum Judaeum nec meliorem Christianum, Atheïstamque" vocare „Atheïsmum palam profitentem" cujus neque habitationis locum omnino cognitum habuisse videtur [1]); unde concludendum ipsum, adhortante Principe Condaeo, ei demum scripsisse, quippe qui scientiarum et philosophiae amator philosophum Ultrajectum ad se invitari cupierit. Princeps vero ante Spinozae adventum jam abiisse videtur.

Idem Colerus Spinozae mortem referens, moribundo ab amico suo medico Lud. Meyero fraudulenter quaedam ablata esse narrat, cui rejiciendae omnino fabulae recte vitae nostrae auctor in annotatione se opposuit, incredibile prorsus judicans Meyerum aliquid tam vile facere voluisse; autumat potius moribundum ei philosophum pauca illa in sui memoriam et ad servitia ejus remuneranda donavisse [2]). Vide-

---

1 „Dien heer had weinig tijds voor dat hy Spinoza binnen Utrecht verzocht, een werkje by wijze van Brieven in 't licht gegeven; in welker 3e brief van den 7den May 1673 hy toont, doe noch onkundig van Spinoza's verblijfplaats te zijn geweest; voorts geeft hy wel te kennen 't Tract. Theol. Pol. te hebben gelezen, en Spinoza voor deszelfs schrijver te houden; doch hy heeft van den een en ander geen breed denkbeeld. Waaruyt 'k besluyt, dat hy kort daaran eerst kennis gekregen hebbende, waar Spinoza zich onthield, niet alleen door aanprikkeling van eigen nieuwsgierigheid, maar meest op ordere en begeerte van den Prins van Condé tot zijnent hem verzocht heeft."

2 „Colerus beschuldigt hem, dat hy een ducaton en eenig klein geld, benevens een mes met een silver hecht, twelke Spinoza op de tafel had

tur igitur Colerus, in incredulum nimis infensus Meyerum, facinus ei attribuisse a viri indole non minus quam a commercii ejus amicitiaeque cum Spinoza vinculo alienissimum.

Eodem judicandum erit modo de alio Theologo ipsi Spinozae actionem attribuente, viri summi aliunde satis cognitae indoli prorsus contrariam. Narrat enim Philippus a Limborch [1], Remonstrantium (qui dicuntur) suo tempore professor Amstelodamensis, in epistola quadam ad Clericum [2]: „memini me ante sexennium ad convivium vocatum, cui, *praeter meam expectationem*" (vide, quam liberalis fuerit mentis!) „author hic [i. e. Spinoza] intererat: inter precandum signa animi irreligiosi ostendebat, adhibitis gestibus, quibus nos, qui Deum precabamur, stultitiae arguere videbatur." Quid inde deducendum? hoc nempe 1. Limborchium inter precandum non precibus Deoque sed Spinozae ejusque praesumtis gestibus intentum fuisse. 2. ipsum gestus illos — si quidem fuerint, quod valde dubitandum — perperam prorsus explicasse; non enim Spinozae prudentis aeque ac humanae indolis erat istiusmodi gestibus indulgere, quibus alterius fidei sectatoribus irrideret. Praejudicio suo

laten leggen, by zich kwam te steeken, en daarmeê, denzelven dag dat Spinoza was gestorven, 's avonds in de nachtschuyt na Amsterdam vertrok en doorging. Doch, schoon de deugd die Dr. Meyer had my gansch onkundig is, om hem van zulk een daad heel vry te keuren; ik wil nochtans daartoe veel liever overhellen, om te gelooven dat hy, als zijnde geensins van 't geringste slag des volks in zijn tijd, nog te veel eerzucht hiertoe zal gehad hebben, om zijn naam door zulk 'n verachtelijk doen en klein genot te bekladden: maar vertrouw veeleer, dat Spinoza, voelende zijn einde naderen, aan hem dit mes en geld, zoo tot zijner gedachtenis, als voor deszelfs moeyten en reiskosten, uyt erkentenis van dien geschonken heeft."

1 Idem cujus amicam habemus cum docto Judaeo (Is. Orobio de Castro) disputationem. Versionis Belgicae ed. 2a Amstelodami prodiit, a. 1735.

2 Citatur epistola in Dissertatione Theol. inaug. de Phil. a L. Theol. auct. A. Des Amorie v. d. Hoeven jun. Amstelodami, apud F. Muller. 1843.

Limborchius occupatus male verisimiliter et vidisse (
casse dicendus erit.

Verbum adhuc addendum erit de diversis philosophi
nibus deque ea qua hocce demum volumen ornari
mus photographica. Cognitum est duas imagines ext
tas, quarum una in Bibliotheca Guelferbytana servat
tera e cl. Pauli Heidelbergensis manibus, ante ho
decim annos, in meas transiit. Tertiae picturae me
in epistola Gust. Brinckmanni, anno 1802 ad virum c
mum missa, ubi se vidisse scribit philosophi imagin
tam apud Ampl. comitem Von Alvensleben, quae
hodie habeatur, nescio. Quarta in argento picta m
minoris igitur dimensionis, servatur in collectionibu
Gothanicis; cui in dorso inscriptum eam ab ipso S
hospite Van der Spijck a. 1676 Amstelodami (?) co
esse. Nec est cur huic inscriptioni fidem non habe
cum et aliunde sciamus Spijckium, „pictorem perqua
ficiosum, athei" — uti legitur — „vultum expressis
faciei similitudo — quamquam ab antea cognitis i
iisque similibus sculpturis paullisper diversae — satis
sit, ut de identitate personae non dubitemus. Ha
tur — quippe hucusque ineditam — imaginem, ab ar
Butstettii photographi Gothani manu lucis ope fide
transpositam, volumini nostro adjungendam duximus

Adjiciamus denique ineditum hucusque in Spinoz
ginem anonymi distichon, quod alteri Tractatus de
mineque exemplari inscriptum invenimus:

Hier schaduwt ons de konst in prent Spinoza's wezen,
En beeldt 's mans diep gepeins in 't zedig trony af;
Terwijl de vrucht zijns geest, en 't geen 't vernuft hem
Best wordt gekend van hun die zijne schriften lezen.

